

ISSN 2149-9527 • E-ISSN 2149-9101

KAFKASYA ÇALIŞMALARI
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Caucasian Studies
Журнал «Кавказоведческие
исследования»

CİLT/ VOLUME 5 • SAYI/ ISSUE 9 •
KASIM / NOVEMBER 2019

Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Caucasian Studies (JOCAS)
Журнал «Кавказоведческие исследования»

6 Aylık Uluslararası Hakemli Dergi / Peer-Reviewed Biannual International Academic Journal / Международный рецензируемый научный журнал
ISSN 2149-9527 • E-ISSN 2149-9101

Cilt/Volume/Год 5 • Sayı/Issue/Вып. 9 • Kasım/November/Ноябрь 2019
<http://www.dergipark.gov.tr/jocas>

E-mail: jocasdergi@gmail.com

Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. Mayıs ve Kasım aylarında yayınlanır. Yayın dili Türkçe, İngilizce ve Rusçadır. Makale yazım ve yayın ilkeleri internet sayfasında yer almaktadır.

The Journal of Caucasian Studies (JOCAS) is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in May and November. The publication languages are Turkish, English and Russian. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same website.

Научный журнал «Кавказоведческие исследования» выходит два раза в год (май, ноябрь). Языки журнала – турецкий, английский и русский. Порядок опубликования статей изложен на веб-странице журнала.

Sahibi ve Sorumlusu / Owner and Editor in Chief / Отв. редактор

Murat Topçu-Papşu

Editörler / Editors / Редакторы

Murat Topçu-Papşu, Jade Cemre Erciyes

Kapak Resmi / Frontispiece / На переплете:

Baskı-Cilt / Printed by / Типография

Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı, No 18/18-49 İskitler 06070 Ankara

Metropol Yayınları

Mebusevleri Mah. İller Cad. No: 4, Tandoğan
Çankaya 06570 Ankara. Tel: (0312) 2314499

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / JOCAS IS INDEXED IN /
ИНДЕКСЫ НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi

ResearchBib

Scientific Publication Index

Academic Researches Index

Idealonline

Index Copernicus

Scientific Indexing Services

J-Gate

Eurasian Scientific Journal Index

Open Academic Journals Index

Türk eğitim indeksi

Türk Eğitim İndeksi

International Institute of Organized
Research (I2OR)

Crossref

Directory of Research Journals
Indexing

Yağın Kurulu / Editorial Board / Редакционная коллегия

Cahit ASLAN, Assoc. Prof, Çukurova University, Turkey

Zeynel Abidin BESLENEY, Dr, JOCAS, UK

Georgy CHOCHIEV, Dr, V.I. Abaev North-Ossetian Institute for Humanitarian and Social Studies of VSC of RAS and the Government of North Ossetia-Alania, Russian Federation

Jade Cemre ERCİYES, Dr, University of Sussex, UK

Lars Funch HANSEN, Dr, Malmö University, Sweden & University of Copenhagen, Denmark

B. George HEWITT, Prof, School of Oriental and African Studies, University of London, UK

Anzor KUSHHABIEV, Dr, Russian Academy of Sciences Socio-Political Research Center, Russian Federation

Madina PASHTOVA, Asst. Prof, Erciyes University, Turkey

Seteney SHAMI, Prof, Arab Council for the Social Sciences, Lebanon

Madina TLOSTANOVA, Prof, Linköping University, Sweden

Murat TOPÇU-PAPŞU, Asst. Prof, Istanbul Okan University, Turkey

Sufian ZHEMUKHOV, Dr, George Washington University, USA

Danışma Kurulu / Board of Advisers / Научный совет

Ayla BOZKURT APPLEBAUM, Dr, University of California, USA

Chen BRAM, Dr, Hebrew University, Israel

Önder DUMAN, Assoc. Prof, Ondokuz Mayıs University, Turkey

Musa EKEN, Prof, Sakarya University, Turkey

Marat GUBZHOKOV, Assoc. Prof, Republican Institute of Humanitarian Studies of Adyghea, Russian Federation

Ayhan KAYA, Prof, Istanbul Bilgi University, Turkey

Bekir KOÇ, Prof, University of Ankara, Turkey

Margarita KOLEVA DOBREVA, Asst. Prof, Institute of Balkan Studies at the Centre of Thracology, Bulgaria

Sergey PAZOV, Prof, U.D. Aliev Karachaevo-Cherkessk State University, Russian Federation

Valery SOKUROV, Candidate of Historical Sciences, Psychological Institute Russian Academy of Education, Russian Federation

Alexandre TOUMARKINE, Prof, Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO), France

Ömer TURAN, Prof, Middle Eastern Technical University, Turkey

Karina VAMLİNG, Prof, Malmö University, Sweden

İÇİNDEKİLER / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

- 1-16 16. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin Çerkesya ile İlişkileri ve Osmanlı-Çerkes Sınırı / The Relations between the Ottoman State and Circassia in the 16th Century and the Ottoman-Circassian Border
Abidin İnci
- 17-52 Osetler Hakkında Türkçe ve Rusça Literatür Değerlendirmesi / Review of Turkish and Russian Language Literature about Ossettians
Tekin Aycan Taşcı
- 53-68 Kafkasya Araştırmalarına Dair Bir Kaynak: *Tiflisskiye Vedomosti* Gazetesi (1828-1832) / A Source on Caucasian Studies: *Tiflisskiye Vedomosti* Newspaper (1828-1832)
Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu
- 69-88 The Impact of Batumi on Turkish-Georgian Relations During The Period of National Struggle / Milli Mücadele Döneminde Batum'un Türk-Gürcü İlişkilerine Etkisi
Buket Elmas
- 89-114 Language Maintenance and Multilingual Education: The Case of the Circassian Language in Israel / Dilin Korunması ve Çok Dilli Eğitim: İsrail'de Çerkes Dili Örneği
Martin Isleem
- 115-122 Речь черкесов анклава Узун-Яйла (Турция, вилайет Кайсери) – наречие или диалект? / Speech of Circassians in Enclave Uzunyayla (Turkey, Kayseri Province) - a Variety or a Dialect?
Зауаль Ионов / Zual Ionov
- 123-128 Çerkes Köyünde Bayram Kutlaması / Celebration of Bairam in Circassian Village
Pavel Svinin
- 129-130 Çerkes Bayramı / Circassian Bairam
İvan Dobrodeyev
- 131-134 Mamheğler / Mamkhegh
Aleksandr N. Dyaçkov-Tarasov
- 135-156 Rus Arşiv Belgeleri / Russian Archival Documents
- 157-162 Kitap Tanıtımı / Book Review

16. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin Çerkesya ile İlişkileri ve Osmanlı-Çerkes Sınırı

Abidin İnci*

Özet

Kuzeybatı Kafkasya'nın Azak ve Karadeniz kıyıları ile bu kıyılara yakın step ve dağlık bölge Çerkesya olarak adlandırılmıştır. Çerkesya sahillerinde tarih boyunca Yunanlılar, Bizanslılar ve Cenevizliler koloniler kurmuş, bölgenin kaynaklarını Akdeniz pazarına aktarmışlardır. Kırım Hanlığı'nı idaresi altına alan Osmanlı Devleti, Karadeniz'in kuzeyindeki Çerkes kıyılarını da ele geçirerek buralarda kurulmuş Ceneviz kolonilerini kontrol altına almıştır. Fiili hâkimiyetini bu alanla sınırlı tutan Osmanlı Devleti, 16. Yüzyıl'da ihtiyaç duyduğu kölelerin büyük kısmını Kırım Hanlığı vasıtasıyla Çerkesya'ya düzenlediği köle akınlarıyla sağlamıştır. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin Çerkesya'daki fiili hâkimiyet alanı Taman ve çevresiyle sınırlı kalsa da, tüm Çerkes topraklarına hâkim olduğu iddiasında bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çerkes, Osmanlı, Kırım, Sınır, Köle Ticareti

The Relations between the Ottoman State and Circassia in the 16th Century and the Ottoman-Circassian Border

Abstract

The Azov and Black Sea shores of the Northwest Caucasus, where the Circassians live, and the steppes and mountainous region close to these shores is called Circassia. Throughout history, Greeks, Byzantines and Genoese have formed colonies on the shores of Cherkessia and transferred the region's resources to the Mediterranean market. The Ottoman Empire took under its rule the Crimean Khanate, seized the shores of Circassia in the north of the Black Sea and also took the Genoese colonies established here under control. Effectively limiting her sovereignty to this area, in the 16th century, the Ottoman Empire provided most of the slaves it needed through the Crimean Khanate through its slave raids to Circassia. In the second half of the century, the Ottoman Empire adopted the understanding that they

* Abidin İnci – Araştırmacı-yazar, Kayseri. E-mail: atoinci@gmail.com
(Gönderim / Received: 30.10.2019; Yayın kabul / Accepted: 29.11.2019)

dominate all of Circassia despite the fact that their actual sovereignty in Circassia did not change but remained limited to Taman and its surrounding.

Keywords: *Circassian, Ottoman, Crimean, Border, Slave Trade*

Giriş

Günümüz tarih literatüründe daha çok Çerkesya olarak adlandırılan, Kuzeybatı Kafkasya'nın Azak ve Karadeniz kıyıları ile Terek nehrinin Sunja nehriyle birleştiği yere kadar uzanan bölge Osmanlı belgelerinde “Çerakise”, “Çerkes Vilayeti” veya “Çerkezistan” olarak anılır (Bala 375) (Blaramberg 35). Çerkesya sınırlarının tarihsel süreç içinde değişiklik gösterdiği bilinmektedir, dolayısıyla farklı kaynaklarda farklı tanımlar yapıldığı görülebilir. Ruysbroeckli Willem 1253-1255 yılları arasında Taman adasının ötesinde, Kafkas dağlarının yamaçlarında Hıristiyan olan ve hala Tatarlara direnen Çerkeslerin yaşadığını söyler (Willem 80, 124). Kırım Hanlığı tarihine ait önemli bir eserde Çerkeslerin bir zamanlar İdil (Volga) nehrinin diğer tarafını dahi işgal ettikleri söylenir. Sonraları Çerkes ülkesinin sınırları küçülmüş, Don nehrinin başından Ejderhan tarafındaki bazı dağlarla, Terek kalesiyle Ejderhan (Astarhan) arasındaki büyük bataklığın yarısı ile sınırlanmıştır (İbrahim-Efendi 19). İtalyan gezgin Giorgio Interiano ise Çerkeslerin Don'dan Kemer boğazına kadar Azak Denizi'nin bütün doğu kıyılarını işgal ettiklerini yazar (Interiano 12). 15. Yüzyıl'ın son çeyreğinde Kuzey Kafkasya kıyılarını ele geçiren Osmanlı Devleti'nin Çerkesya'daki örgütlülüğünün amacını ve Çerkeslerle ilişkilerini belirleyen temel faktör, Çerkesya coğrafyasında ihtiyaç duyduğu insan kaynağının Karadeniz ticari ağına taşınması olmuştur. Her ne kadar Osmanlı Devleti Çerkesya'da nüfuzunu büyük ölçüde Kırım atlıları sayesinde sağlamış olsa da, 16. Yüzyıl'da buraya yapılan köle akınlarına karar veren ve organize eden güç Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı kendinden önceki kolonyal güçler gibi Çerkesya'daki fiili örgütlülüğünü kıyılarla sınırlı tutmuş, ülke içlerinde ise değişen koşullara göre göreceli bir sınır ve hâkimiyet anlayışı oluşturmuştur. Bu çerçevede makalede Osmanlı öncesi Çerkes coğrafyasındaki duruma kısaca değinilerek, Osmanlı örgütlenmesinin bu topraklardaki şekli ve amacı, Kırım-Osmanlı askeri gücünün ne amaçla ve şekilde Çerkesya'da harekete geçirildiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ardından Taman örneğinden yola çıkarak “sınır”ın nasıl oluştuğu ve işlediği, son bölümde ise yüzyılın ikinci yarısında bölgedeki güç ilişkilerinin değişimi sonucu Osmanlı Devleti'nin sınır tasavvurunda yaşanan değişim ele alınacaktır.

Osmanlı Öncesi Çerkesya'da Durum

Altınordu hanlarının iktidar mücadeleleri sırasında Çerkesya'yı bir sığınma yeri, Çerkesleri de asker ve köle kaynağı olarak kullandıklarına dair bilgiler vardır. Babası Altınordu hanlığı için mücadele verdiği yıllarda henüz çocuk olan Özbek Han, yakınları tarafından Çerkes dağlarına kaçırılmış, böylece hayatta kalmayı başarmıştı (Hacı 49). Yakubovski'nin aktardığına göre, Al-Omari Özbek Han Altınordu Devleti'nin başına geçtikten sonra Çerkes, Rus, Macar ve As askerlerini yenmiş ve bu kabilelerin çocuklarını tacirlere satmıştır (Yakubovskiy 68). 1380 yılında Kulikova'da Moskova prensi Dimitri'ye yenilen ve ordusu dağılan Mamay'a danışmanları, varlığını ve mülkünü kullanarak Frenkleri, Çerkesleri ve Asları tutarak yeniden büyük bir ordu kurabileceğini söylemişlerdi (Yakubovskiy 128). 1391 yılında Timur'un Toktamış'a karşı yaptığı seferde Toktamış'ın ordusu “Ruslardan, Çerkezlerden, Bulgarlardan, Kıpçaklardan, Alanlardan, Kırım'da Kefe ve Azak ahalisinden” oluşuyordu (Yakubovskiy 132-133).

15. Yüzyıl'da Altınordu Devleti'nin dağılma sürecine girmesinin ardından Kazan (1438-1552), Astarhan (1446-1554) ve Kırım (1420-1783) olmak üzere üç yeni hanlık kuruldu. 16. Yüzyıl'a gelinceye kadar istikrarlı bir siyasi yapıları olmayan bu hanlıkların kesin sınırları da yoktu. Kendi aralarında mücadele eden hanlıklar Rus ve Çerkes topraklarına da saldırıyordu (Gökbilgin 5). Yeni hanlıklar içinde en güçlü görünen Kırım Hanlığı, kuruluşundan itibaren Kırım yarımadasında siyasi istikrar sağlayamadığı gibi, kıyı ticaretini de Cenevizlilerin elinden alamadı (Magoçsı 45). Ancak hanlıklar arasındaki çatışmalar sırasında Çerkeslerin güvenli bir sığınma ve saklanma imkânı veren Kafkas dağlarının eteklerinden ne kadar uzaklaştıkları, Kuban ve Terek ötesindeki açık bozkırlara ne ölçüde yayıldıkları belirsizdir.

Kırım Hanlığı, Karadeniz'de “Osmanlı çağından” önceki 1466-1478 yılları arasında istikrarsızlık dönemine girmişti (Ürekli 14, 15). 1453

gibi erken bir tarihte ilk Kırım hanı kabul edilen Hacı Giray'ın hâkimiyet alanı “Kırk yerde ve K(ı)rımda K(e)fedede ve Kirçde ve Tam(a)nda ve K(a)badada ve K(ı)pçakta ne kim m(e)nüm/m(i)nüm hükümüm yitken y(i)rde” olarak sıralanıyordu (Kurat, Altınordu ... 67, 75). Buna karşın Kırım yarımadası dışında, Hacı Giray'ın sayılan yerlerdeki hâkimiyet iddiasının bir karşılığı bulunmuyordu. Geniş Deşt-i Kıpçak bozkırlarında Kırım Hanlığı'na ait sınırlar belli olmadığı gibi, Kefe şehri, Kerç boğazı Çerkes kıyılarındaki Taman ve Koba (Kopa) Ceneviz kolonilerine ait şehir ve iskelelerdi.

Bu yüzyılda İtalyan şehir devletleri Ege Denizi ve Karadeniz dışında Mısır, Suriye, Filistin ve Kıbrıs'ta da ticaret kolonileri kurmuşlardı (Acıpınar 1). Özellikle Karadeniz'in ve Azak Denizi'nin Kafkasya kıyıları tamamen Cenevizlilerin elindeydi (Canbek 43). Azak ile Sohum arasındaki kıyı şeridinde Cenevizlilere ait 39 koloni, kasaba ve iskele bulunuyordu (Polovinkina 58). Akdeniz havzasının yoğun köle talebi Cenevizlilere büyük kârlar sağlamış, kuzeyin halkları için de hemen yanındaki zenginliği yağmalamak ve köle avcılığı yapmak önemli bir ekonomik faaliyet haline gelmişti. Kefe, Tana ve Sivastopol'de köle ticareti yapılan büyük pazarlar vardı. Kafkasya ve Kıpçak topraklarından toplanan köleleri Bizans'a ve o zaman Arapların hâkimiyetinde bulunan İspanya ile Mısır'a götüren Venedik ve Ceneviz tacirleri bu ticaretten büyük kârlar elde ediyorlardı (Canbek 47). 1290 yılında Memluklar Bizans İmparatorluğu'ndan Azak Denizi ve Don Nehri ağzındaki limanlardan köle taşıma izni aldı. 1431 yılında Sultan Baybars, Cenevizlilerle kendi adamlarının Kefe'den köle almasına izin veren bir anlaşma yaptı (Kanpolat ve Taymaz 35-44).

Osmanlılar 16. Yüzyıl'ın ortasında Kafkasya kıyılarına geldiklerinde kıyılarda özellikle köle ticareti sayesinde büyük kârlar sağlayan, iyi işleyen örgütlü ticari bir yapıyla, kıyıların ötesinde ise sınırları belirsiz, merkezi otoriteden uzak birçok toplulukla karşılaştılar.

Yeni Fâtihler, Eski Yöntemler

Osmanlılar 1453'te İstanbul'u alarak Kafkasya kıyılarında kolonileri bulunan Cenevizlilerin Akdeniz'le bağlantısını kesmiş olsalar da, 1454 yazı başlarında Sebastopolis'e (Sohum) yağma seferi düzenlemek dışında bir eylemde bulunmadılar (Kırzioğlu 6). Osmanlıların Ceneviz kolonilerini ortadan kaldırmaları ve Karadeniz ticaretini tamamen ele

geçirmeleri yirmi yıl sonra gerçekleşti. Akdeniz'de Venedik kolonilerini ele geçirdikten sonra Karadeniz kıyılarına yönelen Osmanlılar, 1475 yılında Gedik Ahmet Paşa komutasındaki donanmayla, dönemin tarihçilerinin deyişiyle “Karadeniz'in öte kenarı Çerkes'e varınca zapt ettiler” (Neşri 360). Aynı zamanda Osmanlı padişahları, kuzeydeki en etkin askeri güç olan Kırım Hanlığı'nı da kendilerine bağladılar. Böylelikle Osmanlı Devleti özellikle Çerkes Vilayeti'nde, Tatarların akınlarını ekonomik ve toplumsal üretiminin ihtiyacına göre yönlendirme imkânına kavuştu. Kuzey köle ticaretini tedarik aşamasından itibaren tekeline alan Osmanlı Devleti, kısa zamanda Kuzey Kafkasya kıyılarında Cenevizlilerin yerini aldı. Yeni hâkimler zenginliği en az maliyetli ve kolay şekilde ele geçirmeyi sağlayacak örgütlülükte karar kıldı; bu da Cenevizliler dönemindeki düzenin sürdürülmesi anlamına geliyordu.

“II. Mehmet Kefe şehri ve kalesini Cenevizlilerden aldıktan sonra Karadeniz ve Akdeniz tamamıyla Osmanlı Türk hâkimiyeti altına girmiş oldu. Bu defa, vaktiyle Cenevizlilerin elinde bulunan kale ve iskele şehirleri, stratejik ve ekonomik öneme sahip Kefe, Suğdak, Taman (Tamatarha, Matarha), Kerç boğazı ve bilhassa Don nehri ağzına yakın Azak kalesi (Tanais, Tana) Osmanlı hâkimiyetinin dayanak noktaları oldular. Kırım'ın iç kesimleri tamamen Kırım hanlarına bırakıldı ve sadece sahil boyunda, yani Kefe sancağında Osmanlı devlet nizamı uygulandı. Buralara beyler, ağalar, kadılar, dizdarlar, iskele eminleri tayin edilerek, yeniçeriler ve azaplar gönderilerek kalelerin muhafazası sağlandı” (Kurat, Türkiye ... 48).

Osmanlı çağındaki en önemli değişiklik, Akdeniz piyasasına sürülen tüm malların artık doğrudan İstanbul'a gönderiliyor olmasıydı. “Kırım'ı ve Dinyeper ile Astrahan arasındaki step kuşağını olduğu kadar Moskova dükalığını, Kazan'ı, Çerkezistan'ı ve Gürcistan'ı da kapsayan muazzam alanın besin ürünleri ve ham maddeleri, Kefe'den Osmanlı başkentine akıyordu. Büyük miktarda buğday, hayvani ürünler, tuzlanmış balık, bal ve balmumu gibi temel besinler ile deri ve postlar ve köleler, kuzey ihracatının esasını oluşturuyordu” (İnalçık 337-338). Osmanlı devleti ile sınır komşusu haline gelen Çerkesya, Osmanlı pazarına en yakın ve kolay ulaşılabilir köle tedarik merkezi haline gelmişti. 1485 yılından itibaren Bursa'da dokuma tezgâhlarında Çerkes kölelerin görünmeye başlaması, Çerkes kıyılarındaki Osmanlı

örgütlülüğünün kısa sürede amacına uygun şekilde işlemeye başladığını gösteriyordu (Sahillioğlu 90).

Sahib Giray Döneminde Çerkesya Seferleri

“Osmanlı İmparatorluğu’nda sadece devletin değil, çeşitli ekonomi kollarının da temelinde kölelik vardı. Bu talep, İstanbul ve Bursa gibi büyük kent merkezlerinde çok canlı bir köle piyasası yarattığı gibi, esir ve cariyelerin her zaman iyi kâr getirmesi sınır boylarındaki akıncı grupların yağma ve esir alma faaliyetleri için güçlü bir dürtü yaratıyordu. Ancak 16. Yüzyıl’ın ortalarından itibaren Osmanlılar, tam da iç piyasada köle talebinin arttığı sırada, batı sınırlarında artık sert direnişle karşılaşmaya başladılar. Bu nedenle köle temini Karadeniz’e kaydı ve esas olarak Kırım Tatarlarının eline geçti. Tatarlar Polonya’ya, Rusya’ya ve Çerkesya’ya karşı yağun köle akınlarına giriştiler. Öyle ki, köle ticareti Kırım ekonomisinin temeli haline geldi” (İnalçık 341-342).

16. Yüzyıl’ın ikinci çeyreğine gelindiğinde Çerkesya içlerine irili ufaklı birçok akın düzenleniyor ve Çerkesler her yıl belli sayıda köleyi Osmanlı padişahı ile Kırım hanına haraç olarak veriyordu (Karden 18) (Polovinkina 69). Ancak bu köle miktarı Osmanlı pazarının ihtiyacını karşılamaktan uzaktı ve Çerkesya’ya 1539, 1542 ve 1545 yıllarında olmak üzere, ilk ikisini bizzat Osmanlı Devleti’nin organize ettiği üç büyük köle seferi düzenlendi. Sahib Giray’ın vakanüvisi Remmal Hoca tarafından yazılan “Tarih-i Sahib Giray Han” bu seferleri ayrıntı olarak anlatan önemli bir kaynaktır (Remmal-Hoca). 1539 ve 1542’de yapılan Çerkes seferlerine karar veren, Kırım ordusuna ateşli silah ve lojistik sağlayan Osmanlı Devleti’ydi. İlk iki seferde de Kırım ordusu Osmanlı gemileriyle Kerç boğazından yine Osmanlı kazası olan Taman yarımadasına taşındı (Remmal-Hoca 36, 72). Temrük kalesinde kamp kuran Kırım ordusu buradan Kuban nehrinde kurulan köprülerle Çerkesya tarafına geçti (Remmal-Hoca 38, 76). Seferlerin ortak amacı Taman’a saldırıp Osmanlı mülküne zarar veren Çerkesleri cezalandırmak gibi görünmekle birlikte, asıl amacın Osmanlı-Kırım blokunun köle ihtiyacını karşılamak olduğu söylenebilir. 1542 seferinde Janeler, beyleri Kansavuk Osmanlı Devleti’nden sancak geliri almasına rağmen Kırım saldırılarından kurtulamadılar. Osmanlı Devleti’yle sınır komşusu ve yakın ilişkiler kurmuş olan Janelerden elli bin kişi esir edildi (Remmal-Hoca 72-82). Çerkesya’ya düzenlenen her

iki seferde ordunun büyüklüğü elde edilmesi muhtemel köle sayısına göre belirlenmişti. İlk sefere kırk bin Kırım atlısı katılmışken, ikinci seferde sayı yirmi binle sınırlı tutulmuştu (Remmal-Hoca 38, 72). 1539 yılında yapılan ilk sefere tüm Kırım reayası dâhil olurken, 1542 yılındaki ikinci seferde reaya ve yaşlı askerler orduya dâhil edilmemişti. 1545 seferi ise daha çok köle elde edebilmek amacıyla Çerkeslerin dağlardan düz ovalara indikleri hasat zamanına göre ayarlanmıştı. Sahib Giray hasat zamanını kaçırmamak için özel bir çaba harcayarak hızlı hareket etmişti (Remmal-Hoca 85).

Osmanlı toplarının ve tüfekli yeniçerilerin desteği Kırım atlılarına Çerkesler karşısında büyük bir üstünlük sağlıyordu. Sayı olarak da üstün Kırım atlılarına karşı Çerkeslerin başvurduğu yöntem ise seferleri önceden haber alarak dağlara çekilip hendek ve kazıklarla mevziler oluşturmak veya Kırım ordusunu hazırlıksız yakalayıp ani baskın yapmaktı. Kırım ordusuna karşı bu iki yöntem de kullanılmış, ancak ateşli silahlar karşısında başarılı olunamamıştı. 1542 yılında Janelerin yaptığı tahkimat bir saat içinde dağıtılmıştı (Remmal-Hoca 80). 1545 yılında Kabardey'e yapılan seferde Kırım ordusu, on bin kişilik Kabardey atlısını wagenburg taktiği* ile kısa sürede püskürtmüştü (Remmal-Hoca 91, 92).

1545 Kabardey seferinden öncesine ait olması muhtemel 31 Mart 1545 tarihli, Sahib Giray Han'a yazılan mühimme defterine kayıtlı hüküm, Çerkesler üzerine düzenlenecek bir sefer kararının nasıl alındığını ve Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'nın nasıl bir rol paylaşımında bulunduğunu gösteren önemli bir örnektir. Belgeden anlaşıldığına göre Sahib Giray, kendisine hüküm gönderilmeden önce İstanbul'a mektup yazarak, Çerkes meselelerini halletmek üzere olduğunu, ayrıca kuzeyde Nogay tehlikesi ortaya çıkmadan Çerkesler üzerine gitmek niyetinde olduğunu padişaha bildirmiştir. Bunun karşılığında merkezin cevabı günümüz Türkçesiyle şu şekildedir: Bu konuda tarafıma tefsiratlı bir şekilde arz olunanlar malum ve mefhum oldu. O yörelerin hem umumi hem de özel olarak her türlü ahvali tarafınızdan iyi bilinmektedir. Bu konuda tarafıma arz olunanlar için ne gerekiyorsa din ve devlete layık olarak yapılınsın. (Sahillioğlu 318).

* Wagenburg taktiği: Açık alan muharebelerinde at arabalarının zincirlerle bağlanarak çember ya da kare biçiminde savunma hattı oluşturulması.

Osmanlı-Çerkes Sınırı Olarak Taman

Kırım Hanlığı'nın Osmanlı'ya tabi olması ve Kuzey Kafkasya kıyılarının alınmasıyla birlikte Osmanlı padişahları kendilerini "Çerâkise ve Kabartıyân"nın da hâkimi olarak görmeye başladılar. Fakat Osmanlı'nın hâkimiyet alanı fiiliyatta Taman ve Azak çevresiyle sınırlıydı (Öztürk 101). 16. Yüzyıl itibarıyla bu sınırlar içerisinde imparatorluk nizamının korunması ve Çerkesya içlerinden kıyılara sorunsuz şekilde mal ve insan akışının sağlanması Osmanlı Devleti'nin Çerkesya politikasını belirleyen temel amaçtı. Çerkesya içlerine ilerlemenin ve onlarca savaşı topluluğun yaşadığı dağlık bir bölgede fiili olarak hâkimiyet kurmanın Osmanlı Devleti için ekonomik bir getirisi yoktu. Önemli olan köle akışıydı ve bu 16. Yüzyıl'da Kırım Tatarları tarafından sağlanıyordu. Sınırdaki sistemin güvenli işlemesi için gerekli asker ihtiyacı, sınıra yakın Çerkeslerden çeşitli gelirler karşılığında sağlanıyordu. Sınırın ötesinde kalan Çerkesler ise dar-ül harb olarak görülüyor, potansiyel köle kaynağı olarak Kırım atlılarına arz ediliyordu. Taman kazası, Osmanlı-Çerkes sınırının nasıl işlediğini ve Osmanlıların Çerkeslerle günlük hayatta nasıl ilişki kurduğunu anlamamız bakımından da önemli bir yere sahiptir.

Evliya Çelebi'nin "Ada-i Şahi derler ki 67 mil adadır. Üç tarafı Karadeniz'in Çoçka Boğazı sığlarıdır. Kible tarafı Heyhat Ovası'yla Çerkezistan arasından gelen Kuban Nehri kenarında altıgen şeklinde bir şirin ve mamur bir şehirdir" (Çelebi 594-595) diye tarif ettiği Taman yarımadası, 16. Yüzyıl'ın başında tipik bir Osmanlı kazası görünümündeydi. Taman merkezinde 1487 yılında Kefe sancakbeyi Cezeri Kasım Paşa tarafından yaptırılmış bir cami ve imarethane bulunuyordu (Neşri 387). 1529 yılına ait Kefe sancağı tahrir defterine göre, Taman merkezinde yirmi beş hane Müslüman, dokuz hane "Cema'at-i Çerkesan-i Gebran" diye tabir edilen Hıristiyan Çerkes ve üç hane Çerkes olmayan Hıristiyan aile olmak üzere otuz yedi aile yaşıyordu (Kırzioğlu 70). 1539 seferi sırasında Remmal Hoca, yarımada da Temrük civarında "evli dört yüz Çerkes" in yaşadığını söylüyordu (Remmal-Hoca 37). Taman ötesinde Çerkes sınırının fiili olarak nerede başladığını kestirmek güçtü. Evliya Çelebi'ye göre "Çerkezistan" hududunun başlangıcı Şuğake topraklarıydı (Güneş 21). Bir Osmanlı kanunnamesi hangi Çerkes boylarının esir edilemeyeceği ayrımını yaparken Taman'ın ötesindeki Çerkes sınırını

şu şekilde belirliyordu: “Ve taraf-ı Devlet-i Aliyye'den kazası tevcih olunan Taman kazâsında sâkin olan Çerkes tâ'ifesinin ki nihayeti Jane Çerkesine müntehidir. Bunlarda ahkâmı şer'îye fi'l cümle icrâ olunur. Bunlardan istirkak olunmaz. Jane'den Kabartayî Çerakesesine varıncaya kadar harbilerdir” (Hüseyn-Efendi 172).

Ada-i Şahi'nin etrafı eski Ceneviz kalesi Matrega'nın taşlarından yapılmış Taman kalesiyle çevriliydi. 16. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinde yapılan Temrük, Kızıлтаş ve Adahun kaleleri birer karakol olarak Taman ve hinterlandını Çerkes saldırılarından koruyordu (Öztürk 108). Bununla birlikte Temrük, Sahib Giray'ın seferlerinde görüldüğü üzere Çerkesya içlerine yapılacak seferlerde Kırım ordusunun güzergâhında yer alıyor, kale Kırım ordusuna lojistik sağlıyordu (Remmal-Hoca 37, 76). 1520 yılında Taman kalesinde 68 mustahfız ve 61 azep, Temrük kalesinde 76 mustahfız ve 73 azep, Adahun kalesinde 30 mustahfız ve 30 azep bulunuyordu (Öztürk 178). Balkanlar'da 1460'larda ordunun sınır bölgelerindeki en önemli noktalarda görevli profesyonel asker sayısının 10'u geçmediği (Kasaba 55) düşünüldüğünde bu rakamlar oldukça yüksek sayılırdı. Taman'daki Osmanlı güvenlik sistemi kalelerle sınırlı değildi. Sınıra yakın Çerkes beyleri Osmanlı'dan aldıkları gelir karşılığında diğer Çerkes topluluklarının saldırılarına karşı Taman yarımadasını korumakla görevliydi. 1539 yılında Osmanlı Devleti'nden sancak geliri aldığı halde Taman'ı koruyamamakla suçlanan Jane beyi Kansavuk bilinen ilk örnekti (Remmal-Hoca 38). 1565 yılında Azak beyinin merkeze gönderdiği mektupta, “sancak geliri verilen Çerkes beylerinin tam bir itaat içinde olduğu, ancak Çalıkokoğulları denen tâifenin isyan halinde bulunduğu” bildiriliyordu (BOA 5-495).

16. Yüzyıl'da Osmanlılar Kuzey Kafkasya'nın batı ucunda önemli sayılabilecek bir askeri teşkilat oluşturmalarına rağmen, sınırın diğer tarafındaki Çerkesler Osmanlı topraklarına saldırılarda bulunabiliyorlardı. 1539 yılında Taman'a saldıran Çerkesler, Ümdetüttevarih'te yazdığına göre, “Aşağıra Çerkesi” ile birleşen Kabardeylerdi (Abdülgaffar 103). 1542 yılında Taman'a saldıran Kansavuk, Sahib Giray karşısında yenilince Kabardeylerle birleşerek bu kez Azak'a saldırmayı planlamıştı (Remmal-Hoca 84). 1559 yılında doğuda Beşdav bölgesinden gelen Çerkesler, Janelerle birleşerek Taman'ı basmışlardı (Öztürk 73). Bu saldırılar Kefe beyi tarafından

merkeze bildiriliyor, saldırılar karşısında ne gibi önlemlerin alınacağı veya hangi kuvvetlerin harekete geçirileceği merkezden alınan emirlere göre belirleniyordu.

Taman'daki Osmanlı kurumlarından biri de gümrüktü. Gümrüğün temel amacı köle ticaretinin sorunsuz şekilde işlemlerini sağlamaktı. "Köle ticaretinden alınan vergilerle gümrük resimleri, Osmanlı hazinesinin Kırım limanlarından sağladığı en önemli gelirdi ve 1520'de 1.310.000 akçayı ya da 21.000 düka altınını buluyordu " (İnalçık 389). Taman iskelesi de bu ticaretin önemli bir ayağıydı. Taman gümrüğü Çerkes kölelerin Osmanlı pazarındaki dolaşımını göz önüne alarak düzenlenmişti. 1529 tarihli "Kanunname-i Gümrük-i İskele-i Taman"da yazdığına göre, Kefe'den getirilen bir esir Taman iskelesinde satılırsa alıcıdan 34, satıcıdan 4 akçe olmak üzere toplam 38 akçe; esir "Çerkes Canibi"nden gelmişse ve Taman'da satılmışsa alıcıdan iki yüz akça vergi alınıyordu. "Ve dahi Çerkes'den biri esir edilmişse, esirin akrabaları onu Kefe'de ya da Kerç'te bularak, bedelini esir tacirine ödeyerek hür kılsalar dahi özgürlüğüne kavuşmuş Çerkes Taman üzerinden vatanına gitmeye kalkarsa gümrüğe 400 akçe geçiş bedeli ödemek zorundaydı." (Kırzioğlu 70). Benzer şekilde Osmanlı Devleti, bir öküzün veya bir Tatar atının Osmanlı toprağından "Çerkes Vilayeti"ne götürülmemesi için yüksek geçiş bedelleri belirliyordu (Öztürk 298).

Osmanlı pazarına köle olarak giren Çerkeslerin "darülharb" olup olmadığını belirlemek mümkün değildi. Osmanlı pazarının ihtiyaçları, Çerkes kabilelerinin Osmanlı Devleti ile kurduğu ilişkiler, Kırım Hanlığı'nın rutin yağma ve köle akınları gibi faktörler, hangi Çerkeslerin esir edildiğini veya edilebileceğini değişken hale getiriyordu. Yukarıda sözü edilen kanunname Janeler için "ahkâmı şer'îye fi'l cümle icrâ olunur" dese de, 1542 seferinde Kırım Hanı Osmanlı Devleti'nin kararı ve desteğiyle Jane Çerkeslerinden elli binini esir etmişti (Remmal-Hoca 80). 1565 yılında Jane beyi Mustafa'nın reayası "harbi kâfirler" tarafından çalınıp esirdir diye Osmanlı tacirlerine satılmak istenmişti (DAGM-6 353). 1574 yılında Çerkes Vilayeti'nde muhtemelen Osmanlı Devleti'nin koruması altında olan Bekeş, Kılıç ve Cantimur kabileleri kendilerine baskın düzenleyerek insanların esir eden Kırım hanını divana şikayet etmişlerdi (BOA 23-255). Aynı yıl İstanbul'a gelerek evlatlarının esir edildiği iddiasında

bulunanların davalarının görülmesi için Osmanlı Devleti bilgilerini güncelleme ihtiyacı duymuş, şikâyetle bulunan “Çerkes taifesinden” hangilerinin itaat edip hangilerinin itaat etmediğini Kefe beyinden sormuştu (DAGM-6 353).

Günlük hayatta da sınır durağan olmayıp, her iki taraftan nüfus akışı ve etkileşim söz konusuydu. Taman'da yaşayan Çerkesler Osmanlı tebaası olmanın yükümlülüklerinden kurtulmak için Çerkes Vilayeti'ne kaçabildiği gibi, tersi de söz konusu olabiliyordu. Geçirgen sınır Osmanlı reayası bir Çerkesi asiye dönüştürebilirken, darülharb olan bir Çerkesi de Osmanlı tebaası haline getirebiliyordu. Bu duruma ilişkin farklı örnekler Osmanlı belgelerinde yer almaktadır.

12 Temmuz 1539 tarihinde Kefe Mirlivası Halil Bey, Taman'da hali vakti yerinde Çerkeslerin ödemeleri gereken vergiler talep edildiğinde sürekli Çerkes Vilayeti'ne kaçmalarından şikâyet ediyordu (Kırzioğlu 72). 1565 yılında Taman'da hasımlarıyla çatışarak asayiş bozan bazı Çerkesler, mahkemeye çıkarılmak istendiğinde Çerkes Vilayeti'ndeki akrabalarının yanına kaçmışlardı. Devlet bu kaçakları akrabalarından istediğinde ise geri vermek yerine kaçaklarla birlikte Taman'daki hasımlarına saldırarak daha büyük asayiş problemlerine sebep olmuşlardı (DAGM-6 440-441). Yine aynı yıla ait başka bir belgeye göre, Taman'daki Çerkes beyleri Osmanlı yasaları yerine kendi geleneksel yasalarını uygulamak konusunda ısrarcıydılar; “Taman adasında sâkin olan Çerâkise tâ'ifesi âdet üzre” düzenli vergilerini ödemiş olmalarına rağmen, bazı Çerkes beyleri ve sipahilerinden bazıları Çerkes reayanın davalarını ve bazı mallarını zorla almıştı. Reaya mallarını geri istediğinde ise Çerkes beyleri bu malların kendi hakları olduğunu söylemişti (DAGM-5 564). 1575 yılında Kefe beyine gönderilen hükümde, Taman'da oturan Çerkes beylerinden ve sipahilerinden ahalinin çok zarar gördüğü ve Buzuk oğlu Mehmed isimli Çerkes beyinin askerle gelip reayayı esir ettiği bildiriliyordu (BOA 24-422).

1571 yılında Jane ahalisinden bazı Çerkes beyleri kırk haneyle birlikte Taman ovasına göçmek için izin istemişlerdi. Merkezden Kefe beyine ve Taman kadısına gönderilen hükümde, yerleştikleri yerde şeriata uydukları ve deftere göre vergi ödedikleri sürece kendilerine müdahale edilmemesi ve saldırılmaması, saldıran olursa da merkeze bildirilmesi emrediliyordu (BOA 10-83). Benzer içerikli başka bir

belgede Çerkes taifesinden Koçaş oğlu Sevilce adında birinin çocukları, akraba ve taallukatıyla İslam tarafına geçerken aman dilediğinden, kendisine, evlat ve taallukatına ve hayvanlarına zarar gelmemesi için Kazak ve Tatar beylerine karşı korunmaları isteniyordu (BOA 71-100).

Taman Ötesinde Sınır İnşası

16. Yüzyıl'ın ikinci yarısında meydana gelen iki önemli olay Osmanlı Devleti'nin Çerkesya sınırı tasavvurunun değişmesine neden oldu. Bunlardan ilki, Rusların güneye, Kafkasya'ya inerek Kabardey topraklarında kale yapma girişimi, ikincisi de 1578 yılında yeniden başlayan Osmanlı-İran savaşıydı.

Karadeniz'in kuzeyi ile ilgili öncü çalışmalarda bulunmuş iki önemli tarihçiden İnalçık, Osmanlı-Rus rekabetinin 15. Yüzyıl'ın ortasında İstanbul'un alınışıyla birlikte başladığını ileri sürerken, Akdes Nimet Kurat rekabetin İstanbul'un alınışından yaklaşık yüzyıl sonra, Rusların Terek kıyısında kale yapmasıyla başladığını belirtir. (Kurat, Türkiye ... 17). Ruslar 1567 yılında Sunja'nın Terek'e döküldüğü yerde bir kale inşa ettiler (Esadze 4) (Bilge 83). Osmanlı Devleti buna kayıtsız kalmadı ve Kabardey toprakları dâhil tüm Çerkesya'nın kendisine ait olduğunu iddia etti. 1570 yılında İstanbul'da bulunan İvan Novosilytsev'in elçilik raporlarında, kendisiyle Mehmet Paşa arasında geçen diyalog Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı'nın Çerkesya'daki sınır algısını göstermesi açısından ilginçtir. "Paşa dedi: "Çerkeslerin, Kumukların ve Şamhalların toprakları bizim hükümdarımızın topraklarıdır ve orada bizim dinimiz hâkimdir. Ve bizim hükümdarımız geçen sene Terek'te kurulan şehri görmeleri için kendi adamlarını bölgeye gönderdi." İvan dedi: "Kabarda'dan Beslan'a kadar uzaklık 500 versttir. Ve bu topraklar sizin hükümdarınıza hizmet eden Çerkeslerden çok uzak kalmaktadır. Şimdi Terek'teki şehrin olduğu toprakları da Temrük'den başka kimse elinde bulundurmamıştır." (Kamalov 61). Osmanlı Devleti Rusya'dan önce herhangi bir güce karşı Çerkesya'da hâkimiyet alanını belirlemek durumunda kalmamıştı. Taman'ın ötesindeki Çerkeslerle kurulan ilişkilerde, sefer sırasında hangi Çerkes kabilelerine saldırılıp saldırmayacağına göre değişkenlik gösteren belirsiz ve keyfi bir sınır anlayışı vardı. Oysa şimdi Osmanlı Devleti, Rus Çarlığı'na karşı Kabardey dahil olmak üzere tüm

Çerkesya'nın kendi hâkimiyet alanında olduğu iddiasıyla bir sınır tahayyülü ortaya koyuyordu. Bu iddiası doğrultusunda Terek'teki kalenin yıkılmasını, içindeki malzemelerin de Rus Çarlığı'na ait Astarhan kalesine götürülmesini sağladı (BOA 16-3).

Osmanlı Devleti'nin sınır belirlemesi bakımından ikinci önemli hamlesi, Kabardey bölgesine bir sancak beyi atmasıydı. 1573 yılına ait bir belgeye göre Çerkes soylularından Mehmet Bey "Kabartay sancak beyi" olarak atandı (BOA 23-130). Osmanlı Devleti'nin bu girişimle Kabardey'de fiili bir yönetim mi kurmak istediği, yoksa bunun temsili bir görev mi olduğu yoruma açıktır. Osmanlı Devleti'nin sınır anlayışını değiştiren diğer önemli olay ise 1578 yılında İran'la savaşın başlamasıdır. Osmanlı Devleti 1569'da kanal harekâtıyla Karadeniz'in kuzeyinden İran'a bir ikmal yolu oluşturmak için başarısız bir girişimde bulunmuştu. Bu başarısızlığa rağmen Osmanlılar, İran'la savaşın yeniden başlaması üzerine Kuban ve Terek hattı boyunca Çerkesya üzerinden bir ikmal yolu oluşturma ve Taman'dan başlayarak, Kabardey'e kadar olan Çerkes topluluklarını da savaşta kullanma yoluna gittiler. Savaşın başladığı 1578 yılında Kefe'den Şirvan'a kadar olan yol boyunca "Mabeyn'de vaki olan Çerakise ve Abaza beylerine" hitaben bir hüküm gönderilerek Kırım ordusuna "zahire ve saire hususlarında muavenet edilmesi" isteniyordu (BOA 32-318). Aynı tarihte Taman'da sancak geliri alan "Çerakise" beylerine yazılarak, emirleri altında olan askerlerle Adil Giray Sultan komutasındaki Tatar askerine katılarak Şirvan üzerine hareket etmeleri isteniyordu (BOA 32-313).

Daha önce Çerkeslerle Kefe beyi ve Kırım hanı üzerinden ilişki kuran Osmanlı Devleti, artık hem birçok Çerkes beyiyle doğrudan iletişime geçiyor, hem de sadece Taman ve çevresiyle sınırlı kalmadan daha doğudaki Çerkeslerle de ilişki kuruyordu. Bunun yanında, Taman ve çevresini korumakla görevli Çerkes beyleri, devletten aldıkları gelire karşılık olarak İran savaşına gönderiliyordu. 1586 yılında "Çerakise'den Taman beylerine" hitaben yazılan ve Demirkapı'ya (Derbent) askerin hazinesinin gönderilmesiyle ilgili hükmün birer sureti Jane beyi Mehmet Bey'e, Baradak Bey'e, Kemirgöylü beyi Subuh Bey'e, Kemirgöylü beyi Sürvez Bey'e, Beslenay Beyi Zorbey Bey'e, Kabartay Beyi Kaplan Bey'e, Kanari beyi Soluh Bey'e ve Kumuk beylerine gönderilmişti (BDA 29).

Osmanlı Devleti Çerkes topraklarından geçerek İran'a giden yol üzerinde bir kale yapılmasını planladı. Taman'ın ötesinde bir kale yapmak, Osmanlı sınırını Kuban ve Terek boyunca doğuya doğru, Çerkesya içlerine taşımak anlamına geliyordu. Çerkes beylerinden Behram Bey'e Çerkes içinde Şirvan yolu üzerinde kale yapmak şartıyla sancak verilmiş, fakat Kırım hanının mektup yazarak Behram Bey'in sancağa liyakatı olmadığını ve yapacağı kalenin faydasız olacağını bildirmesi üzerine bu girişimden vazgeçilmişti (BOA d 43-480, 43-506). Çerkesya 16. Yüzyıl'da askeri ve jeopolitik bakımdan önem kazanmasına rağmen Osmanlı- Çerkes sınırı değişmedi. Klasik Osmanlı örgütlülüğü fiili olarak Taman kazası ile sınırlı kaldı. Taman ve çevresinde asker ve üretici güç olarak Osmanlı sistemine dahil edilen ve Osmanlı alanına yerleşen Çerkesler Osmanlı tebaası haline gelirken, Taman ötesindeki Çerkesler, hukuksal olarak darülharb olarak görülmeye devam edildiler.

Sonuç

Osmanlı Devleti için Çerkesya 16. Yüzyıl'ın ilk yarısında Karadeniz ticaretinin bir parçası olarak görülüyordu. Pazara mal ve köle sağlayan ekonomik olarak kârlı bir coğrafya olan Çerkesya, zamanla Rus Çarlığı'nın sahaya inmesi ve İran'la savaşın yeniden başlamasıyla Osmanlı Devleti için stratejik öneme sahip bir bölge haline geldi. Önceleri Çerkesya'daki örgütlülüğünü tamamen ekonomik kârlılığa göre düzenleyen Osmanlı Devleti fiili hâkimiyet alanını kıyı şeridiyle sınırlı tuttu. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin bölgede sınır anlayışı değişti, kıyılardan başlayarak Hazar'a kadar tüm Kafkasya'yı hâkimiyet alanında görmeye başladı. Taman ve çevresini korumak için Çerkes beyleriyle geliştirdiği ilişkileri genişleterek, daha çok Çerkes beyiyle doğrudan ilişki kurdu ve etki alanını kıyı şeridinden ülke içlerine doğru ilerletmeye başladı. Bununla birlikte, yüzyılın tamamı boyunca Kırım Hanlığı Osmanlı'nın Çerkesya üzerinde etkinliğini sağlayan önemli bir askeri güç oldu. Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı ortak çıkarları doğrultusunda Çerkesya üzerine birçok sefer gerçekleştirdi ve bu coğrafyanın kaynaklarını paylaştı. Sonraki yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Çerkesya'da fiili hâkimiyet alanında ve sınır tahayyülünde bir değişiklik olmadı. Osmanlı etkisi kıyılardan Çerkesya içlerine son derece yavaş ve sınırlı bir şekilde girebildi. 19.

Yüzyıl'ın başında ülkeyi tamamen terk ettiklerinde Osmanlılardan geriye Tamam ve çevresindeki birkaç kaleyle kıyılarda kaçak olarak yürütülen köle ticaretinden başka bir şey kalmamıştı.

Kaynakça

- Divân-ı Hümayun Mühimme Defterleri
BOA. A. DVNSMHH.d 10-83.
BOA. A. DVNSMHH.d 16-3.
BOA. A. DVNSMHH.d 23-130
BOA. A. DVNSMHH.d 23- 255.
BOA. A. DVNSMHH.d 24-422.
BOA. A. DVNSMHH.d 5-495.
BOA. A. DVNSMHH.d 32-313.
BOA. A. DVNSMHH.d 32-318.
BOA. A. DVNSMHH.d 43-480, 43- 506.
BOA. A. DVNSMHH.d 71-100.
DAGM 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özel Transkripsiyon Ve İndeks. Ankara, 1994.
DAGM 6 Numaralı Mühimme Defteri I (972/1564-1565) Özel Transkripsiyon Ve İndeks I. Ankara, 1995.
- Abdülgaffar, K. (Hicri 1343). *Umdettüttevarih*. İstanbul.
Acıpinar, M. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa*. Ankara.
Bala, M. (2011). İslam Ansiklopedisi. *Çerkesler, III*. Eskişehir .
BDA (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü) (2013), *Osmanlı Belgelerinde Kırım Hanlığı*. İstanbul.
Bilge, S. M. (2012). *Osmanlı Çağında Kafkasya 1454-1829*. İstanbul.
Blaramberg, Y. F. (2017). *Kafkasya - Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri*. Ankara: Kafdav.
Canbek, A. (1978). *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi – Eski Çağlardan XVII. Yüzyıla Kadar* -. Ankara.
Çelebi, E. (2011). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi - 7. Kitap*. İstanbul.
Esadze, S. (1999). *Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali*. (Çev. M. Papşu) Ankara: Kafdav.
Gökbilgin, Ö. (1973). *1532- 1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu*. Ankara.
Güneş, M. (1969). *Evliya Çelebi ve Haşim Efendi'nin Çerkezistan Notları*. İstanbul.

- Hacı, Ö. (2009). *Çengiz-Nâme*. Ankara.
- Hüseyin Efendi, H. (1998). *Telhîsü'l Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*. Ankara.
- İbrahim-Efendi, K. (2005). *Tarih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşti Kıpçak Ülkelerindedir*. Eskişehir.
- İnalçık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*. İstanbul.
- Interiano, G. (2017). *Çerkesya Seyehatnamesi*. Susurluk: Kafkasya Yayınları.
- Kamalov, İ. (2011). *Rus Elçi Raporlarında Astarhan Seferi*. Ankara.
- Kanpolat, H., & Taymaz, E. (1990, Temmuz). Kafkas-Osmanlı İlişkileri ve Köle Ticareti. *Tarih ve Toplum*, 14(79).
- Karden, K. (1997). *Kabardey pşı kudamehem ya thide (Kabardey Prenslerinin Tarihi)*. Nalçık.
- Kasaba, R. (2012). *Bir Konargöçer İmparatorluk. Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*. İstanbul.
- Kırzioğlu, F. (1993). *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451- 1590)*. Ankara.
- Kurat, A. N. (1940). *Altınordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarıllık ve Bitikler*. Ankara.
- Kurat, A. N. (2011). *Türkiye Ve İdil Boyu*. Ankara .
- Magocsı, P. R. (2017). *Şu Mübarek Topraklar Kırım ve Kırım Tatarları*. İstanbul.
- Neşri, M. M. (2009). *Cihannüma (Osmanlı Tarihi) (1288-1485)*. İstanbul: Necdet Öztürk.
- Öztürk, Y. (2000). *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe 1475-1600*. Ankara.
- Polovinkina, T. V. (2007). *Çerkesya Gönül Yaram*. Ankara.
- Remmal-Hoca. (1973). *Tarih-i Sahib Giray Han*. Ankara.
- Sahillioğlu, H. (2002). *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E- 12321 Numaralı Mühimme Defteri*. İstanbul.
- Sahillioğlu, H. (1979-1980). Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal Ve Ekonomik Hayattaki Yeri. *ODTÜ Geliştirme Dergisi, 1979-1980, Özel Sayı*.
- Ürekli, M. (1989). *Kırım Hanlığının Kuruluşu Ve Osmanlı Hâkimiyetinde Yükselişi (1441- 1569)*. Ankara.
- Willem, R. (2010). *Mengi Han'ın Saray'ına Yolculuk 1253-1255*. İstanbul.
- Yakubovskiy, A. (2000). *Altınordu ve Çöküşü*. Ankara.

Osetler Hakkında Türkçe ve Rusça Literatür Değerlendirmesi

Tekin Aycan Taşcı*

Özet

Kafkasya, coğrafi konumu itibarıyla küresel ve bölgesel güçler nazarında stratejik öneme sahip bir bölgedir. Kafkas dağlarının ikiye ayırdığı bölgenin kuzey ve güney kısımlarında bugün bağımsız ve özerk statüde 15 etnik kökenli siyasi yapı ve bunların bünyesinde de dil, din, köken bakımından birbirinden farklı çok sayıda halk bulunmaktadır. Söz konusu siyasi yapıların birçoğu komşularıyla etnik temelli anlaşmazlıklar ve sınır problemleri yaşamaktadır. Kökleri Çarlık Rusya'sı dönemine kadar uzanan bu sorunlar, küresel ve bölgesel etkiler doğurabilecek sıcak çatışma riskini her daim canlı tutmaktadır. Kafkasya'nın otokton halklarından kabul edilen Osetler, söz konusu çatışma alanlarından birkaçının öznesi durumundadır. Osetler, sahip oldukları bazı özelliklerden dolayı bilhassa Rusya nazarında komşularına göre stratejik açıdan daha ön plana çıkan bir halktır. Buna bağlı olarak Rus hükümeti tarafından 18. yüzyılda Osetler hakkında araştırmalar başlatılmış, 1801'de Gürcistan'ın ilhakına müteakip de bu halka dair ilk bilimsel çalışmalar kaleme alınmaya başlanmıştır. Böylece günümüze dek Osetlerin dili, kültürü, tarihi, etnik kökeni, komşularıyla ilişkileri hakkında Rusça çok sayıda akademik eser ortaya konulmuştur. Söz konusu alanlarda Osetlerle ilgili yapılan Türkçe çalışmalar veya bilgi içeren eserler ise sayılıdır. Türkiye'de Oset araştırmalarının geliştirilmesi için Rusça kaynak ve kaynakçaların öğrenilmesi ve bunlardan istifade edilmesi mühimdir. Bu eserler; Osetlerin siyasi, idari ve kültürel gelişimleri hakkında yürütülecek araştırmalara ışık tutması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osetler, Osetya, Kafkasya, Rusya, Oset Araştırmaları

* Tekin Aycan Taşcı, Araş. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri. E-mail: aycantt@gmail.com

(Gönderim / Received: 27.10.2019; Yayına kabul / Accepted: 29.11.2019)

Review of Turkish and Russian Language Literature about Ossetians

Abstract

The Caucasus is a strategically important region for the global and regional powers in terms of its geographical location. In the northern and southern parts of the region, which is divided by the Caucasus mountains, there are now 15 independent and autonomous political institutions of ethnic origin and a large number of different nations in terms of language, religion, and race. Many of these political entities have ethnic-based conflicts and border problems with their neighbors, which date back to the period of Tsarist Russia. These problems always keep the risk of hot conflicts that may have global and regional effects alive. Ossetians, which are accepted from the autochthonous peoples of the Caucasus, are the subjects of many of these conflict areas. The Ossetians are strategically more prominent among their neighbors with some of their characteristics, especially in the case of Russia. Consequently, researches on Osseties by the Russian government started in the 18th century, and following the annexation of Georgia in 1801. Thus, so far, many academic works on Russian language, history, culture, ethnic origin, relations with neighbors have been revealed. These sources and bibliographies are important in terms of shedding light on the researches about the political, administrative and cultural development of Ossetians. In the aforementioned area Turkish studies about Ossetians or works containing information are scarce. In the mentioned fields, Turkish studies or works containing information about Ossetians are numbered. It is important to learn and use Russian sources and bibliography for the development of Ossetian studies in Turkey. These works are important to shed light on the researches about the political, administrative and cultural development of Ossetians.

Keywords: *Ossetians, Ossetia, Caucasus, Russia, Ossetian Research*

Giriş

Coğrafi olarak üç iç denizin doğu ucunda bulunan Kafkasya; kuzeyde Kuban ve Kuma nehirleri, güneyde Türkiye ve İran, doğuda Hazar Denizi ve batıda Karadeniz ile çevreli bir bölgedir. Kafkas dağlarının ikiye ayırdığı bölgenin kuzeyde kalan kısmı günümüzde Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer almaktadır. Kuzey

Kafkasya'da Rusya'ya bağlı Adıgey, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar, Kuzey Osetya, İnguşetya, Çeçenistan ve Dağıstan olmak üzere yedi etnik özerk cumhuriyet bulunmaktadır. Kafkas dağlarının güneyinde ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız olan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile uluslararası hukuki durumları çözülmemiş olan Abhazy, Güney Osetya, Nahçıvan ve Dağlık Karabağ yer almaktadır.

Tarihte Arapların "Cebel-ül Elsine" (Diller Dağı) olarak adlandırdığı Kafkasya, onlarca farklı dili ve etnik topluluğu barındıran bir bölgedir (Temizkan 45; Tavkul, Kafkasya Gerçeği 447). Kafkas halkları dini inanç bakımından da homojen bir yapıya sahip değildir. Burada yaşayan halklar arasında en yaygın iki din Hıristiyanlık ve İslam'dır. Hıristiyanlık, Güney Kafkasya'da Bizans etkisiyle M.S. 2. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamıştır. Gürcüler, Ermeniler, Abhazlar ve Osetler Hıristiyanlığı ilk kabul eden halklardandır. İslam ise Hz. Ömer döneminde, 7. Yüzyıl ortalarında Arap fetihleriyle Güney Kafkasya üzerinden Dağıstan'a ve Çeçenistan'a girmiş, fakat daha kuzeye ilerlememiştir. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin çabalarıyla özellikle Kuzey Kafkasya'da İslam yayılmaya başlamış ve 19. yüzyıla gelindiğinde yukarıda zikredilen halklar hariç diğer tüm Kafkas halkları İslâm'ı benimsenmiştir (Semyonov 36; Özsaray 244-245).

Her ne kadar sosyal ve kültürel yönden pek çok ortaklığa sahip olsalar da Kafkas halkları arasındaki etnik ve dini farklılıklar bölge içi dengelerin ve çelişkilerin ortaya çıkmasına ve çatışma alanlarının oluşmasına yol açmıştır. Bu durum ise her an için bölgede sıcak çatışma riskini attırmaktadır (Davutoğlu 125-126). Diğer taraftan, aradaki büyük sıradağlara rağmen Kafkasya'nın kuzeyi ile güneyi etki tepki ilişkisinde bir bütünlüğe sahiptir. Aynı zamanda jeopolitik konumu nedeniyle Kafkasya'daki gelişmelerin bölgesel ve küresel yansımaları olmaktadır (Taşcı, İki Farklı Pencereden 663). Dolayısıyla bölgede meydana gelen krizler Rusya, Türkiye ve İran gibi bölgesel güçleri içine

çekmektedir. Bu bölge içi dengeler ve çelişkiler düzleminde çatışma alanlarından birkaçının öznesi ise Osetlerdir.¹

Orta Kafkas halklarından Osetler, sahip oldukları bazı özelliklerle komşularından ayrılmaktadır. Bu özelliklerden biri, Osetlerin yüzyıllar boyunca Kafkas dağlarının hem kuzey hem de güney yamaçlarını yurt edinmiş olmalarıdır. Bu haliyle günümüzde Oset toprakları, Kafkas dağlarının kuzeyinde kalan kısımda Rusya Federasyonu'na bağlı Kuzey Osetya-Alanya² Cumhuriyeti, güneyinde kalan kısımda ise SSCB döneminde Gürcistan'a bağlı olup 8 Ağustos 2008'de Rusya tarafından bağımsızlığı tanınan Güney Osetya Cumhuriyeti şeklinde iki ayrı siyasi yapıya ayrılmaktadır. Kuzey Osetya Cumhuriyeti batıda Kabardey-Balkar, kuzeyde Stavropol, doğuda Çeçenistan ve İnguşetya ile, güneyde ise Güney Osetya ve Gürcistan'la komşudur. Güney Osetya Cumhuriyeti ise Gürcistan topraklarıyla çevrili olup sadece kuzeyden Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti'ne, yani Rusya'ya çıkışa sahiptir.

Osetleri Kafkasya'da özellikli kılan diğer bir husus, Kuzey ile Güney Kafkasya'yı birbirine bağlayan geçitlerin bir kısmının Osetlerin yaşadıkları topraklarda bulunmasıdır. Bunlardan Daryal geçidi, Dağıstan ile Azerbaycan arasında karayolu bağlantısına izin veren Derbent geçidi ile birlikte Kafkas dağlarının iki tarafı arasında ulaşımı sağlayan başlıca iki geçitten biridir (Tavkul, Etnik Çatışmaların 18). Bu geçit, Rus ordusu tarafından 18. yüzyıl sonunda inşa edilen Askeri

¹ Kuzey Osetlerle İnguşlar, Güney Osetlerle Gürcüler arasında kökeni Çarlık Rusyası dönemine uzanan anlaşmazlıklar vardır. Bunlardan Oset-İnguş ve Oset-Gürcü anlaşmazlıkları sıcak çatışmaya dönüşmüştür ve yenilenme riski devam etmektedir. Oset-İnguş ve Oset-Gürcü anlaşmazlıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: (Tavkul, Etnik Çatışmaların 77-83, 84-92; Tişkov ve Filippova 29-30, 45-56; Taşcı, İnguş-Oset; Taşcı, İki Farklı Pencereden; Yapıcı; Bangert).

² Köklerinin Ortaçağ'da Kafkasya'da yaşayan Alanlara dayandığı düşüncesiyle 1993 yılında Kuzey Osetya parlamentosunun kararıyla cumhuriyetin adına "Alanya" eklenmiştir.

Gürcü Yolu³ vasıtasıyla Kuzey Osetya'nın başkenti Vladikavkaz'ı Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e bağlamaktadır. Vladikavkaz'ı Gürcistan'ın ikinci büyük şehri Kutaisi'ye bağlamak suretiyle Kuzey ve Güney Kafkasya arasındaki ulaşımı sağlayan Askeri Oset Yolu ise Kuzey Osetya topraklarındaki Ardon ve Mamison geçitlerinden geçmektedir. İki Osetya'yı doğrudan birbirine bağlayan diğer önemli geçit Alagir'dir. 1986 yılında tamamlanan Rokski tüneliyle ulaşım daha kolay hale getirilmiştir. Buradan geçen yola Transkafkasya Yolu denilmektedir (Konak 22-23). Bu geçitler Orta Kafkasların her iki yamacına yayılmış olan Oset topraklarının yüzyıllar boyunca jeostratejik önemini artırmıştır. Bu durum günümüz için de geçerlidir.

Osetleri diğer Kuzey Kafkasya halklarından ayıran en önemli husus, küçük bir kısmı Müslüman olsa da, çoğunlukla Ortodoks Hıristiyanlık inancını benimsemiş olmalarıdır. Kafkas dağlarının kuzeyinde yaşayan Osetler kendilerini Digor ve İron olarak adlandıran iki büyük alt gruba ayrılmaktadır (bazı kaynaklara göre, ülkenin güneyinde yaşayan Tualag üçüncü bir alt gruptur) (Kovalevskiy 67; Tuğul 231). Bu haliyle günümüzde Kuzey Kafkasya'daki cumhuriyetler içerisinde nüfusunun çoğunluğu Hıristiyan olan tek halk Osetlerdir. Osetya'nın coğrafi olarak Kuzey Kafkasya'nın iki Müslüman blokunu - Doğu ve Batı Kafkasya'yı - birbirinden ayırması ve Kuzey ile Güney Kafkasya arasındaki en önemli ulaşım yollarının üzerinde bulunması stratejik önemini artırmaktadır.

Yukarıda belirtilen bütün hususlar Kafkasya araştırmalarında Osetlerin tarihi, etnik kökeni, dili, kültürü, dini inanışları ve tarihsel süreçte komşularıyla ilişkileri hakkındaki akademik çalışmaları önemli hale getirmektedir. Diğer tüm Kafkas halkları gibi Osetler hakkındaki en kapsamlı ve geniş literatür, Rusya'nın bu toprakları yüzyıllardır hakimiyeti altında bulundurması nedeniyle Rusçadır. Bu minval üzere çalışmamızda öncelikle Osetler hakkında bilgi veren Türkçe eserlere

³ Gürcü Askeri Yolu'nun inşası hakkında bkz.: Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831), Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018, s. 46-49.

değınilecek, ardından da Oset araştırmalarına temel oluşturacak belli başlı Rusça eserler tanıtılacaktır. Böylelikle Türkiye’de geliştirilmesinin gerekli olduğunu düşündüğümüz Oset araştırmaları alanına bir nebze dahi olsa katkı sağlamaya çalışılacaktır.

Osetler Hakkında Türkçe Eserler

Türkiye’de 1990’lı yıllardan itibaren ivme kazanan Kafkasya alışmaları kapsamında bölge halklarına dair ortaya konulan eserler, günümüzde nicelik ve nitelik bakımından giderek artmakta olup sadece Kafkas kökenli araştırmacıların ilgilendiği bir konu olmaktan çıkmıştır. Diğer taraftan bu durumun özelde Osetlere dair çalışmalar için geçerli olduğunu söylemek gttr. Osetleri konu alan akademik çalışmaların sayısı hâlâ daha oldukça yetersiz düzeydedir.

Türkçe literatürde doğrudan Osetleri konu alan kaynakça değerindeki çalışmalar sayılıdır. Bunların başında Oset asıllı emekli bankacı Yılmaz Konak’ın kaleme aldığı *Osetya ve Asetinler* adlı eser ön plana çıkmaktadır. 800 sayfadan oluşan bu eser Osetya ve Osetler hakkında Türkçe yayınlamış en kapsamlı çalışmadır. Eski ağlardan itibaren Oset tarihini ayrıntılı olarak inceleyen çalışma, geçmişten günümüze tarihin çeşitli evrelerinde Oset topluluklarını, toplumsal yapılarını, kültürlerini, yaşam tarzlarını, sosyal ve ailevi ilişkilerini, törelerini, gelenek ve göreneklerini, iktisadi hayatlarını geçirdiği değişimlerle birlikte ele almaktadır. Konak’ın eseri her ne kadar dipnotlara başvurulmadığı için akademik kriterlerin dışında kalsa da, kaynakça kısmının Rusça tetkik eserlerden ve künyesi belirtilmemesine rağmen arşiv belgeleri, resmi belgeler ve Kuzey Osetya’da 1991-2006 arası yıllarda yayınlanmış çeşitli süreli yayınlardan oluşması bakımından önem arz etmektedir. Doğrudan Osetlere dair bir başka münferit alışma Oset kökenli Hayri Ata’nın yazdığı *100 Soruda Oset Alan Tarihi* adlı kitaptır. Ayrıca Rusçadan Türkçeye evrilen Bzarov’un *Osetya Tarih Atlası*, Kuznetsov ve Lebedinski’nin *Alanlar: Step Atlıları, Kafkas Beyleri* ve Dumezil’in *Oset Nart Destanları* Türkiye’deki Oset araştırmaları için önem arz eden doğrudan konuyla ilgili eserlerdir.

Bunların dışında Osetler hakkında Türkçe yayınlanan münferit makaleler, alan çalışmalarına katkı sağlamaktadır (Bkz. Beksultan Batırhan, Abdullah Saydam, Murat Papşu, Tekin Aycan Taşcı, Keisuke Wakizaka, Georgy Chochiev).

Osetlere dair Türkçe kaynakçaların büyük kısmı genel olarak Osmanlıca arşiv belgeleri ile muhtelif Türkçe, İngilizce ve Fransızca eserlerden faydalanılarak hazırlanmış veya başka dillerden çevrilmiş Kafkas tarihi veya Kafkas halklarıyla ilgili çalışmalardan oluşmaktadır. Bu eserlerin başında iki önemli çeviriyi belirtmek gerekir. Bunlardan biri Murat Papşu tarafından Türkçeye kazandırılan Adolf Berje'ye⁴ ait 1858 tarihli *Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri* ve 1882'de Ruskaya Starina'nın 33/1. sayısında yayımlanan *Dağlıların Kafkasya'dan Göçü* başlıklı çalışmaların bir arada yayınlandığı *Kafkasya. Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi* adlı kitaptır. Kitabın 6 sayfalık kısmında Osetlerin kökeni ve Oset halkını oluşturan Digor, Alagir, Kurtat ve Tagaur toplulukları hakkında bilgi verilmektedir. Osetler hakkında bilgi veren bir diğer çeviri eser Doğan Yurdakul tarafından Fransızcadan çevrilen Aleksandre Grigorianz'ın *Kafkasya Halkları. Tarihi ve Etnografik Bir Sentez* adlı kitabıdır. Kafkas halklarının etnografyası, tarihi ve Kafkas Savaşı hakkında genel bilgiler veren eserin Osetlere ayrılan 19 sayfalık kısmında Osetlerin kökeni, tarihi, dini inancı ve kültüründen bahsedilmektedir.

⁴ 1805 yılında Rusya'ya göçen Fransız soylu aileye mensup olan Adolf P. Berje (1828-1886), 1851'de Petersburg'da Şarkiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Tiflis'e Kafkasya askeri valisi Prens Mihail S. Vorontsov'un kalemine memur olarak atanmıştır. 1856-1859 yılları arasında İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti Kafkasya Şubesi'nin başkanlığını yapmış, 1864 yılında da Kafkasya Arkeografi Komisyonu başkanlığına getirilmiş, ömrünün sonuna kadar Tiflis'te bu görevde bulunmuştur. Berje, memurluk görevinin dışında Kafkas halklarına dair tarih, etnografya, arkeoloji alanlarında birçok eser ve makale kaleme almıştır. Ayrıca Kafkasya Arkeografi Komisyonu Tarafından Toplanan Belgeler (AKAK) adlı süreli yayının baş editörlüğünü yapmıştır. (Russkiy Biografiçeskiy Slovar, II, s. 739-740).

Kafkas halklarını inceleyen ve alt başlık halinde Osetleri ele alan bir dizi Türkçe eser bulunmaktadır. Bunlardan ilk akla gelen eserlerden biri Prof. Dr. Ufuk Tavkul'un *Kafkasya Gerçeği* adlı çalışmasıdır. Türkiye'de Kafkas halkları hakkındaki en kapsamlı çalışmalar arasında yer alan kitapta Osetler ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır. Eserin dokuz sayfalık bu kısımda Osetlere dair tarih, kültür, aile ve toplum yapısı, hukuk, din vb. alanlarda verilen bilgiler, Kafkasya ve Kafkas halklarıyla ilgili verilen genel bilgilerle desteklenmektedir. Tavkul çalışmasında başta Rusça olmak üzere Türkçe ve İngilizce kaynakçalardan faydalanmıştır. Kafkas halklarını inceleyen bir başka Türkçe eser, Rusya'da yaşamakta olan araştırmacı gazeteci Seyit Tuğul'un kaleme aldığı *Kafkasya-Volga-Ural-Sibirya Halkları* başlıklı çalışmadır. Tuğul, eserinde "Oset-Alan Otonom Cumhuriyeti" başlığı altında incelediği Osetlerin geçmişten 2000'li yıllara kadarki tarihini özetlemektedir. Bu minvaldeki bir başka eser ise Turabi Saltık'a ait *Tarihsel Mücadele Sürecinde Adıgeler, Abhazlar, Alanlar (Osetinler), Çeçenler* adlı çalışmadır. Bu eserde Osetlerin tarihi, edebiyatı, dini inançları, Moğollar ve Ruslarla ilişkileri ayrı başlıklar halinde incelenmektedir.

Osetler hakkında kaynakça değeri taşıyan Kafkas tarihiyle ilgili başlıca Türkçe eserler arasından İsmail Berkok'un *Tarihte Kafkasya* adlı eserinde Osetler ayrı bir başlık altında yer almaktadır. Mahmut Bi'nin *Kafkas Tarihi* adlı eserinin ilk cildinde Osetlerin ataları olarak kabul edilen Alanlar ve öncesine dair bilgi edinmek mümkündür. Eserin ikinci cildinde ise Osetler hakkında hem bu halkı ele alan alt başlık altında hem de kavimler göçü öncesi dönemlerden Kuzey Kafkasya'da Rus işgalinin tamamlandığı 1860'lı yıllara kadarki Kafkas tarihi kapsamında bilgi bulunmaktadır. Yılmaz Nevruz'un Rusça kaynaklar ışığında hazırladığı iki cilt halindeki *Umumi Kafkas Tarihi'ne Giriş: Başlangıçtan Moğol istilasına Kadar* ve *Umumi Kafkas Tarihi'ne Giriş: Moğol istilasından Rus İstilasına, Rus İstilasından İmamlar Hareketine Kadar* başlıklı çalışması yine Osetler hakkında bilgi içeren eserler arasındadır.

Türkçeye çevrilen John F. Baddeley'in *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil* ve Moritz Wagner'in *Kafkas-Rus Savaşı'nda Çerkesler-*

Çeçenler-Kazaklar ve Gürcüler (1843) adlı eserlerinde de yer yer Osetler hakkında bilgiler mevcuttur. Kafkas-Rus savaşının son döneminde Osetlerin durumu ve onların Türkiye'ye göçüne dair bilgi içeren bir başka eser, Murat Yağan'ın Fransızcadan Türkçeye çevirdiği *General Musa Kundukhov'un Anıları* adlı kitaptır. Sadık M. Bilge'nin *Osmanlı Çağında Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)* başlıklı çalışması da belirtilen zaman diliminde Kafkasya'da Osmanlı, İran ve Rusya arasında yaşanan güç mücadelesi çerçevesinde Osetler hakkında bilgiler içermektedir.

Her ne kadar burada ilgili kaynakçaların tümünü belirtmemiş olsak da Osetler hakkında kapsamlı Türkçe literatürün oldukça zayıf olduğu açıktır. Bu alandaki çalışmaların nitelikli şekilde arttırılması için başta Osetler olmak üzere Kafkas halkları ve Kafkas tarihine dair Rusça eserlerin öğrenilmesi önem arz etmektedir.

Rusya İmparatorluğu Döneminde Osetler Hakkındaki Bilimsel Çalışmalar

Rusya'nın Kafkasya'daki ilk bilimsel faaliyetleri, I. Petro'nun İran Seferi (1722-1723) vesilesiyle Güney Dağıstan ve Gürcistan özelinde başladı (Türker 185). 18. yüzyılın ortalarına doğru ise Merkezi Kuzey Kafkasya'da nüfuzunu arttıran ve buraya yerleşmeye başlayan Rusya'nın bu bölgedeki Kabardey, Oset, İnguş ve Çeçenlere ilgisinin artması, bu halklara yönelik politikalara temel oluşturacak araştırma ve incelemelerin başlamasını sağladı. Söz konusu halklarla ilgili ilk çalışmalar misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde gelişme gösterdi. II. Katerina (1762-1796) döneminde İmparatorluk Petersburg Bilimler Akademisi, 1768 yılından itibaren Kafkasya'ya bilimsel araştırma gezileri düzenlemeye başladı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'nın Merkezi Kuzey Kafkasya'daki hâkimiyetini Osmanlı'ya kabul ettirmesi, ardından da 1783'te imzalanan Georgiyevsk Antlaşması çerçevesinde Gürcü Kartli-Kaheti Krallığı'nı himayesi altına alması, Daryal geçidiyle Gürcistan'a açılan Merkezi Kuzey Kafkasya'daki yerli halklara Rus hâkimiyetinin kabul ettirilmesini kaçınılmaz hale getirdi.

Bunun için Rusya yönetimi, askeri ve diplomatik yöntemlerin dışında bölge halklarına yönelik bilimsel araştırmaların artırılmasına önem verdi. Buna bağlı olarak 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İmparatorluk Petersburg Bilimler Akademisi üyesi çok sayıda Avrupa kökenli ve Rus bilim adamı bölge ve bölge halkları hakkında veri toplamak ve bunları yorumlamak üzere Kafkasya'ya gönderildi (Kaloyev 5; Sosnina 6). Böylece Kafkasya'ya dair bilimsel araştırmaların temelini oluşturacak yeni bir dönem başladı.

18. yüzyılın ortalarında Rusya Hükümeti'nin Merkezi Kuzey Kafkasya'da başlattığı faaliyetlerin merkezinde köken ve dil özellikleri, Hıristiyanlıkla olan bağları ve coğrafi olarak Rusya'yı Gürcistan'a bağlayan topraklar üzerinde olmaları nedenleriyle Osetler yer aldı. Osetler arasında Hıristiyanlığı güçlendirmek amacıyla 1743'te kurulan Oset Ruhani Komisyonu üzerinden misyonerlik faaliyetleri yürütüldü (Vvedenskiy 278). Osetler hakkındaki ilk araştırmalar da komisyon bünyesindeki din adamlarınca gerçekleştirildi. 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Kafkasya'da akademik araştırma gezileri düzenlemekle görevlendirilen bilim adamlarının Osetlere dair ortaya koydukları çalışmalar bu halkın kökeni, etnik kimliği, dili, kültürü, tarihi ve komşularıyla olan ilişkileri hakkında ilk bilimsel eserleri oluşturdu (Taşcı, Tarihten ... 497). Osetler hakkındaki bu ilk bilimsel çalışmaların başlıca müellifleri Johann Güldenstädt, Peter Pallas, Yan Pototski, Julius Klaproth, Andrey Şögren (Andrei Sjögren), Anton Şifner, Vsevolod Miller, Maksim Kovalevski, D. Lavrov ve Voldemar (Vladimir) Pfaff idi. Onların eserleri günümüzde de Oset araştırmalarında temel başvuru kaynağı olma özelliğini korumaktadır.

Oset araştırmalarında ilk akla gelen isimlerden biri Alman asıllı Johann Anton Güldenstädt'tir (1745-1781). Güldenstädt 1768-1774 yılları arasında Bilimler Akademisi tarafından Kafkasya'ya düzenlenen bilimsel araştırma gezilerinde P.S. Pallas ve S.G. Gmelin ile birlikte ekip başkanı olarak görevlendirilen ilk akademisyenlerdendi (Kaloyev 5). Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken, 1770-1773 yılları arasında Kuzey Kafkasya ve Gürcistan'da incelemelerde bulunan Güldenstädt'in

seyahati, Rusya'daki Kafkasya araştırmaları tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Kumuklar, Çeçenler, İnguşlar, Terek Kazakları ve Kabardeylerin yanı sıra 1771'de Osetya'da yaptığı incelemeler sonucunda Oset halkı, dili ve yaşadıkları coğrafya hakkında değerli bilgiler topladı. Güldenstädt'in 1770-1773 yıllarındaki Kafkasya gezisine ait notlar ölümünün ardından P.S. Pallas tarafından 1787-1791 yıllarında Petersburg'da *Reisen Durch Russland und im Caucasischen Gebürge* adıyla iki cilt halinde Almanca olarak yayınlandı. Eserin *Puteşestviye po Kavkazu v 1770-1773 gg.* (1770-1773 Yıllarında Kafkasya'da Seyahat) adıyla Rusçaya çevrilip basılması ise 2002 yılında gerçekleşti. 18. yüzyıl Kafkas tarihi, tarihi coğrafyası, etnografyası, arkeolojisi, filolojisi ve ekonomisi hakkında önemli kaynaklar arasında yer alan eser, Osetler ve Osetya hakkında döneme ait bilgiler içermekle birlikte Osetlerin etnik kökeni hakkında ilk bilimsel tartışmayı başlatmıştır. Eser bu yönüyle Osetler üzerine yapılacak çalışmalar açısından önem arz etmektedir.

1768-1774 yılları arasında Bilimler Akademisi tarafından düzenlenen bilimsel araştırma gezileri kapsamında Kafkasya'da bulunan Alman asıllı bilim adamlarından biri de Peter Simon Pallas'tı (1741-1811). Pallas, Osetler ve yaşadıkları coğrafya hakkında yaptığı incelemeler sonucunda Osetlerin dili ve dini inanışları hakkında önemli notlar almış ve Osetya'nın sınırlarını çizmiştir. Pallas 1768-1771 yılları arasında gerçekleştirdiği gezinin notlarını *Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793 und 1794*⁵ başlığıyla iki cilt halinde yayınlamıştır (Kaloyev 7, 89-90). Güldenstädt'in aksine, Pallas'ın Osetlerin dili ve etnik kökeni hakkında sunduğu veriler ve iddialar bilim dünyası tarafından daha

⁵ Bu eserin bazı kısımları 1881 ve 1883 yıllarında Rusçaya çevrilmiş, tamamının çevirisi ise 1918'de yapılmış, fakat yayınlanmamıştır. Rusça tam çevirisi 1999 yılında yayınlanmıştır. (*Nabludeniya, sdelanniye vo vremya puteşestviya po yujnim namestniçestvam russkogo gosudarstva*, Moskva, Nauka, 1999)

kabul edilir bulunmuştur. Ayrıca iddiaları Avrupalı bilim adamlarında Osetlere karşı büyük bir ilgi uyandırmıştır (Papşu 45-46).

1797-1798 yıllarında Kuzey Kafkasya'ya seyahat gerçekleştiren bir başka bilim adamı Polonyalı Yan Pototski'dir (1761-1815). Bu seyahati sırasında kaleme aldığı notlar ancak ölümden sonra, 1829 yılında *Voyage Dans Les Steppes d'Astrakhan Et Du Caucase* (Astrahan ve Kafkas Steplerine Seyahat) adıyla iki cilt halinde Paris'te yayınlanmıştır. Pototski'nin eseri Osetlerin kökeni hakkında ortaya koyduğu bilimsel iddialarla bu alanda temel çalışmalardan biri olmuştur. Rusçaya çevrilmeyen bu eser, 1807-1808 yılları arasında Bilimler Akademisi'nin Kafkasya'da araştırmalar yapmak için görevlendiği Pototski'nin arkadaşı Julius Klaproth tarafından yorumlanmıştır (Sosnina 3, 4-6; 17-18). Pototski'nin Osetlerin kökeni hakkında ortaya attığı tez, daha sonra Julius Klaproth, Andrey Şögren ve Vsevolod Miller tarafından ileri sürülen tezlere temel oluşturmuştur (Abayev 96)

Alman dilbilimci ve oryantalist Julius Heinrich Klaproth (1783-1835) Oset araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. 1807-1808 yılları arasında Bilimler Akademisi tarafından görevli olarak Osetya ve Gürcistan'da incelemelerde bulunan Klaproth, başta Osetlerin kökeni olmak üzere Oset dili, Nart Destanı ve İron-Digor toplulukları hakkında veriler toplamıştır. Bu geziye ait notları *Opisaniye poyezdok po Kavkazu i Gruzii v 1807 i 1808 godah* (1807 ve 1808 Yıllarında Kafkasya'ya ve Gürcistan'a Seyahatin Tasviri) adıyla 1823'te iki cilt halinde yayınlamıştır. Pototski'nin teorisine yaptığı yorumlar ve eklemelerle Osetlerin kökeni hakkında ortaya koyduğu bilimsel tanımlamalar, Klaproth'un eserini bu konudaki temel referans kaynaklardan biri haline getirmiştir (Gagloytı 11-13).

Finlandiya doğumlu dilbilimci ve etnograf Andrey Şögren (Andreas Johan Sjögren, 1794-1855), Klaproth'un Osetler hakkında yazdıklarından etkilenip 1835-1837 yılları arasında çıktığı Kafkasya araştırma gezisinde Osetlere dair önemli araştırmalarda bulunmuştur. Bu gezilerde topladığı materyaller ışığında 1844'te *Osetinskaya gramatika s kratkim slovarem osetinsko-rossijskim i rossijsko-*

osetinskim (Osetçe Dilbilgisi; Kısa Osetçe-Rusça ve Rusça-Osetçe Sözlükle Birlikte) adlı eserini yayınlamıştır. Şögren bu eserinde, Rus harfleri temelinde ilk Oset alfabesini oluşturmuş ve Oset dili gramer kurallarını belirlemiştir. Bu haliyle eser, Oset dili hakkındaki sistematik bilimsel çalışmaların başlangıcı sayılmıştır. Şögren'in Osetlere dair bir diğer çalışması, 1843'te *Mayak* dergisinde yayınlanan ve Osetlerin dini törenlerini anlatan *Religiozniye obryadı osetin, inguşey i ih soplemennikov pri raznih sluçayah* (Oset, İnguş ve Onların Soydaşlarının Farklı Olaylardaki Dini Törenleri) adlı makalesidir (Dzeranov, V.F. Miller 60). Söz konusu makale, Osetlerin dini kültürlerinin yarı pagan yarı Hıristiyanlığın etkisiyle şekillendiğini ortaya koyan ilk çalışma olmuştur. Şögren, aynı zamanda Osetlerle İnguşların dini inançlarındaki benzerliği ortaya koyan ilk kişidir (Dzeranov, Kaloyev B.A. 17-18). Bunlarla birlikte T.T. Kambolov tarafından Şögren'in Osetler hakkındaki bazı çalışmaları 1998 basımlı *Osetinskiye issledovaniya* (Oset Araştırmaları) adlı eserde bir araya toplanmıştır. Kendisinden sonraki araştırmalara ışık tutan Şögren'in eserleri ve savları günümüze kadar Oset araştırmalarında temel referans kaynağı olma özelliğini korumaktadır.

Osetler üzerine çalışmalarda bulunan bilim adamları arasında Alman kökenli Rus bilim adamı Vsevolod Fedoroviç Miller (1848–1913) oldukça önemli yere sahiptir. Miller Osetlerin tarihi, kökeni, dili, etnografyası, folkloru gibi pek çok konuda önemli araştırmalarda bulunmuş ve bunları *Osetinskiye etyudy* (Oset Etütleri) adlı üç ciltlik eserinde toplamıştır. Miller'in özellikle Osetçe dilbilgisi kuralları ve Oset alfabesi üzerine yaptığı çalışmalar alanda büyük öneme sahiptir. Bununla birlikte Pototski ve Klaproth'un fikir ve araştırmalarından yola çıkan Miller'in dil çalışmalarını temel alarak Osetlerin kökenine dair ileri sürdüğü tez bilim camiasında geniş ölçüde kabul görmüştür (Gagloytı 10). Üç ciltlik eserinin 1882'de yayınlanan ikinci cildinde Osetlerin dini inanışlarına da değinen Miller'in buradaki makalesi, konuyla ilgili yazılmış ilk kapsamlı ve sistematik bilimsel çalışma olarak literatürdeki yerini almıştır (Dzeranov, V.F. Miller 62, 63). Miller, bu

konuda ortaya koyduğu bilgiler ve analizlerle Osetlerin dini inanışları hakkındaki bilimsel araştırmalara Şögren'den sonra temel oluşturan ikinci kişi olmuştur (Dzeranov, Kaloyev B.A. 18). Bununla birlikte 1887 basımlı üçüncü ciltte Miller'in pek çok yerde Lavrov'un eserinden birebir faydalandığı görülmektedir.

1852'de İmparatorluk Bilimler Akademisi üyeliğine seçilen Alman asıllı Franz Anton Schiefner (Anton Antonoviç Şifner) (1817-1879) Latince, Yunanca, Tibetçe, Fin-Uygur ve Kafkas dilleri üzerine çalışmalara sahip filoloji ve doğu dilleri uzmanıydı. Kafkasya'da yaptığı araştırma gezilerinde Tat, Abhaz, Çeçen-Kist, Lak (Gazi Kumuk), Udi, Avar ve Oset dilleri üzerine incelemelerde bulunmuştur (RBS 308-310). Oset atasözleri, deyimleri, hikayeleri, Nart söylenceleri, şarkıları ve folkloru hakkında orijinal ve oldukça önemli çalışmalar ortaya koyan Daniil (Daniel) Çonkadze ve Vasili Tsorayev'in Oset diline dair topladıkları tüm materyalleri A.P. Berje'den alan Schiefner, bunları kendi yorum ve bilgilerini ekleyerek *Osetinkiye teksti, sobranniye Dan. Çonkadze i Vas. Tsorayevin* (Dan. Çonkadze ve Vas. Tsorayev Tarafından Toplanan Oset Metinleri) adıyla 1868'de yayınlamıştır. Schiefner'in bu çalışması, çeviri ve yorumlarla desteklenen Oset folkloru hakkındaki ilk eserdir. Şögren'in yazdığı Oset grameri ile birlikte Schiefner'in Oset metinleri, Oset dili hakkında döneme ait yegâne akademik çalışmalar olarak literatüre girmiştir (RBS 310).

Rusya İmparatorluğu döneminde Oset tarihi ve etnografyası hakkında önemli çalışmalarda bulunan bilim adamlarından D. Lavrov'un *Zametki ob Osetii i osetinah* (Osetya ve Osetler Hakkında Notlar) başlıklı çalışması, Oset araştırmalarında önemli başvuru eserlerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. *Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza (SMOMPK)* (Kafkas Kabileleri ve Yörelerinin Tasviri İçin Materyaller Derlemesi) adlı külliyyatın üçüncü cildinde (1883) yer alan 314 sayfalık söz konusu çalışma, Osetlerin yaşadığı coğrafya, toplumsal yapıları ve ilişkileri, adetleri, kültürleri, aile yaşamları, gelenek ve göreneklere hakkında bilgiler vermektedir.

İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin Kafkasya Şubesi üyelerinden Vladimir Bogdanoviç Pfaff, eski devirlerden Rusya'daki 1861 Köylü Reformu'na kadar Alan-Oset tarihini sistematik şekilde yazmaya çalışan ilk bilim adamı olmuştur. Fakat ileri sürdüğü tezleri tarihi kaynaklarla kanıtlamaya özen göstermemesi ve bundan dolayı ciddi hatalı çıkarımlarda bulunması nedeniyle çalışmaları bilim dünyasında kusurlu kabul edilmektedir. Buna rağmen Osetler hakkında dönemine ait erişilebilir materyallerin büyük kısmını kullanmış olması Pfaff'ın çalışmalarını önemli kılmaktadır (Çibirov, Eşçyo raz 21). Pfaff'ın öne çıkan çalışmalarından biri de Kafkas halklarına dair çok sayıda bilimsel yazıdan oluşan *Sbornik Svedeniy o Kavkazskiy Gortsah (1868-1881)*⁶ (Kafkas Dağlıları Hakkında Bilgiler Derlemesi) adlı 10 ciltlik külliyyatın dört ve beşinci ciltlerinde yayınladığı *Materialı dlya drevney istorii osetin* (Eskiçağ Oset Tarihi İçin Materyaller) ve *Materialı dlya istorii osetin* (Oset Tarihi İçin Materyaller) başlıklı makaleleridir. Bu makalelerde Osetlerin İslam'ı kabullerine kadar olan tarihini dipnotlu ve ayrıntılı şekilde anlatılmakta, Oset toplulukları, dini inançları, dilleri gibi konularda bilgiler sunulmaktadır. Bu iki makalenin dışında Pfaff, Osetlerin etnik kökeni ve adetleri hakkında çalışmalar da kaleme almıştır.

Aslen psikiyatrist olan Pavel İvanoviç Kovalevski (1850-1931), 1917 Ekim Devrimi öncesi oldukça popüler ve saygı duyulan bir tarihçi olarak ün yapmıştır. Rusya, Küçük Rusya (Doğu Avrupa ve Ukrayna), Rus milliyetçiliği gibi eserlere sahip Kovalevski'nin Kafkasya hakkında kaleme aldığı *Narodı Kavkaza* (Kafkas Halkları) ve *İstoriya zavoyevaniya Kavkaza* (Kafkasya'nın Fethi Tarihi) adlı eserleri bulunmaktadır. Bu eserlerin bilimselliği Sovyet tarihçilerince eleştirilse de 25 yıl boyunca her sene muhakkak Kafkasya'da vakit geçiren Kovalevski'nin *Kafkas*

⁶ Kafkas halkları hakkında bilgiler veren bu kitap serisi 10 ciltten oluşmakta ve 1868-1881 yılları arası dönemi kapsamaktadır. Eser Osetler ve komşuları, söz konusu bölgelerin nüfusu, oralarda yaşayan topluluklar, sosyo-ekonomik durumları ile ilgili bilgiler verilmektedir. Eserin 2, 5, 7, 8 ve 9. sayılarında Osetler hakkında veriler bulunmaktadır.

Halkları adlı eserindeki Osetler bölümünden araştırmalarda istifade edilmektedir. Diğer taraftan Miller'e Osetçenin hangi dil ailesine mensup olduğu konusunda fikir veren kişinin Kovalevski olduğu ileri sürülmektedir (Çibirov, Eşçyo raz 22).

Osetler hakkında doğrudan bilgiler vermesi nedeniyle Rusya İmparatorluğu döneminde yayınlanan ansiklopediler de kaynakça değeri taşımaktadır. Bunlardan F.A. Brokgauz ile İ.A. Efron tarafından yayınlanan 41 ciltlik *Entsiklopedičeskiy Slovar*'ın (Ansiklopedik Sözlük) 22. cildindeki "Oset Dili", "Osetler", "Osetya" maddeleri, 1955 basımlı 51 ciltlik *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya* (Büyük Sovyet Ansiklopedisi) adlı eserin 31. cildindeki "Oset Komisyonu", "Oset Edebiyatı", "Oset Dili", "Osetler" ve "Osetya" maddeleri konuyla ilgili özet bilgi için döneme ait başvurulabilecek kaynaklar arasında yer almaktadır (Vvedenskiy 278-280).

18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Bilimler Akademisi çatısı altında Osetlerle ilgili yürütülen araştırmalar, 1917 Ekim Devrimi sonrası iç savaş döneminde sekteye uğramıştır. 1922'de Sovyetlerin iktidarı kesin olarak ele geçirmesinin ve düzeni sağlamasının ardından Oset araştırmaları yeniden başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nden Günümüze Osetler Hakkındaki Temel Bilimsel Çalışmalar

Sovyetler Birliği döneminde Oset araştırmaları, alanda yetkinlik kazanan Rus ve Oset bilim adamları tarafından geliştirildi ve kurumsallaştırılarak ileriye taşındı. B.A. Kaloyev'in ifadesiyle, bu sayede Osetya'nın bilimsel tetkiki gerçek anlamda Sovyet Rusya döneminde başladı (Kaloyev 3).

Sovyetler Birliği döneminde Oset araştırmalarına dair akla gelen ilk isimlerden biri Oset tarihçi ve etnograf Georgi Aleksandroviç Kokiyev'dir (1896-1955). 1925'te kurulan Sovyet Doğu Halkları Etnik ve

Milli Kültür Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü'nün⁷ ilk doktora öğrencilerinden olan Kokiyev'in Osetler hakkındaki ilk bilimsel çalışması *Oçerki po istorii Osetii* (Osetya Tarihi Üzerine Araştırmalar) adlı eseridir. Bu eserde sırasıyla Osetlerin Kabardey düzlüklerine yerleşmeleri ve Kabardeylerle ilişkileri, 18. yüzyılda Osetlerin Hıristiyanlaşması, 19. yüzyılda Rusların Osetler üzerindeki politikaları, ilk Oset halk hareketleri, Gürcü feodalizmi ve ilk Oset köylü ayaklanmaları, 1816-1827 yılları arasında Rusların Kafkasya'daki askeri faaliyetleri, 1830 Tagaur ve Güney Osetya bozgunları, Rusların Gürcü prensleriyle Güney Osetya'nın hâkimiyeti üzerine anlaşmazlıkları, 1831-1844 yıllarında Kafkasya'nın genel durumu ve Oset aristokrasisinin oluşması ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır. Eser 1932'de Stalin döneminin yasaklı kitapları arasına girerken, takip eden yıllarda Kokiyev'in yayınlarında azalma yaşandığı görülmektedir. 1940'lı yıllara doğru Kokiyev, Osetler ve Kabardeyler hakkındaki materyaller ışığında Merkezi Kafkasya halklarının feodal gelişimi konusuna eğilmiş ve bu konuda çalışmalar yayınlamıştır⁸ (Ançabadze 139). Kokiyev'in bu dönemde Oset araştırmalarına kazandırdığı bir diğer eser, 18. yüzyılın ikinci yarısında Kafkas Hattı'nda Rus ordusuna hizmet eden Şteder'in Osetlere dair notlarından oluşan *Osetini vo II polovine XVIII veka po nadlyudeniyam puteşestvennika Ştedera* (Seyyah Şteder'in İzlenimleri Işığında 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osetler) adlı çalışmadır.

Osetlere dair bilimsel çalışmalar özellikle 1950'li yıllardan itibaren gelişim kat etmiştir. N.Y. Marr tarafından kurulan SSCB Bilimler Akademisi Dil ve Düşünce Enstitüsü'nde ikinci sınıftayken Marr

⁷ 1930'dan itibaren Sovyet Doğu Halkları Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü, 1933-1938 yılları arasında SSCB Halkları Dili ve Yazılı Eserleri Merkezi Bilimsel Araştırma Enstitüsü ve 1938-1944 yılları arasında SSCB Halkları Dil ve Yazılı Eserleri Enstitüsü adını almıştır. 1944'ten itibaren de Nikolay Marr Dil ve Düşünce Enstitüsü bünyesinde yer almıştır. Bkz. (Zaytsev 34).

⁸ Kokiyev, akademik faaliyetlerini 1949 yılında tutuklanana kadar devam etmiş, 1955'te ise bulunduğu toplama kampında hayatını kaybetmiştir.

tarafından enstitü kadrosuna alınan Oset kökenli Vasiliy İvanoviç Abayev (1900-2011), Sovyetler döneminde Oset araştırmalarının gelişimine katkı sağlayan isimlerin başında gelmektedir. Bu alanda birçok eser ve makaleye sahip Abayev'in özellikle *Osetinskiy yazık i folklor* (Oset Dili ve Folkloru) ve *İstoriko-etimologičeskiy slovar osetinskogo yazıka* (Oset Dilinin Tarihi Etimolojik Sözlüğü) başlıklı çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Bunlardan *Oset Dili ve Folkloru* adlı kitap, Abayev'in bu alandaki ilk çalışması olup A. Şögren ve V. Miller'in Oset dili ve folkloru hakkındaki çalışmalarının eskiliği ve bu alanda yeni çalışmalara ihtiyacın ortaya çıktığı düşüncesiyle kaleme alınmıştır. Bu eserde dil üzerinden Osetlerin kökeni ve kültürel geçmişi farklı açılardan incelenmektedir. Abayev'in dört ciltlik etimoloji sözlüğünde ise Osetçe kelimelerin etimolojisi, tarihi ve Osetçenin Hint-Avrupa ve diğer gruplara mensup dillerle etkileşimi ele alınmaktadır. Bu iki eser dışında Abayev, Osetler hakkında birçok eser ve makale kaleme almıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısında Oset araştırmalarında ismi geçen akademisyenlerden birisi de Rus tarihçi ve arkeolog Vladimir Aleksandroviç Kuznetsov'dur (1927-). Alan tarihi üzerine uzman olan Kuznetsov'a ait *Alanskiye plemena Severnogo Kavkaza* (Kuzey Kafkasya'nın Alan Kabileleri) ve *Puteşestviye v drevniy İriston* (Eskiçağ İriston'una Yolculuk) başlıklı çalışmalar, Oset araştırmaları sahasında öneme sahiptir. Bunların yanı sıra Sovyet sonrası dönemde de çalışmalarını devam ettiren Rus tarihçinin 1990'lı ve 2000'li yıllarda yayınladığı *Alano-osevinskiye etyudi* (Alan-Oset Etütleri) ve *Alanı i Kavkaz: Osetinskaya epopeya obreteniya rodını* (Alanlar ve Kafkasya: Osetlerin Vatan Edinme Destanı) adlı eserleri de Oset tarihiyle ilgili Rusça başvuru eserler arasındadır.

Mark Maksimoviç Bliyev (1929-2011), gerek Sovyetler Birliği gerekse sonraki dönemde 18 ve 19. yüzyıl Oset tarihiyle ilgili yaptığı çalışmalarla önemli otoriterlerden biri haline gelmiş Oset kökenli akademisyenlerdendir. Doktora çalışması Oset-Rus ilişkileri üzerine olan Bliyev, bu konuda bir dizi eser kaleme almıştır. Bliyev'in bu alandaki ilk

çalışması *Osetinskoye posolstvo v Peterburge 1749-1752 gg.* (1749-1752 Yıllarında Petersburg’da Oset Elçi Heyeti) adlı eserdir. Bu eserde sırasıyla Kuzey Osetya’nın Rus dış politikası çıkar alanına girişi, Oset Ruhani Komisyonu, Oset-Rus ilişkilerinin kuruluşu, Oset elçili heyetinin Petersburg’daki diplomatik faaliyetleri ve heyetin Osetya’ya geri dönüşü arşiv belgeleri ışığında anlatılmaktadır. Eser aynı zamanda 18. yüzyılda Osetlerin sosyal ve toplumsal hayatları ve Rusya’nın yanı sıra Gürcistan ve Kabardey ile dış siyasi ilişkileri hakkında bilgiler vermektedir. Bliyev’in *Prisoyedineniye Severnoy Osetii k Rossii* (Kuzey Osetya’nın Rusya’ya ilhaki) ve doktora tez çalışması olan *Russko-osestinskiye otnoşeniya (40-ye gg. XVIII - 30-ye gg. XIX vv.)* (Rus-Oset İlişkileri [18. Yüzyılın 40’lı Yılları – 19. Yüzyılın 30’lu Yılları]) adlı eserleri Rusya ve Osetya arasında başlayan ilişkilerin siyasi, ekonomik, askeri ve stratejik arka planlarını ve bunların iki taraf için sonuçlarını incelemektedir. Söz konusu eserlerde Oset-Rus ilişkilerinin gelişiminde Osmanlı Devleti ve İran’ın etkisi de ele alınmaktadır. Bliyev’in *Osetiya v pervoy treti XIX veka* (19. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osetya) adlı çalışması ise Oset elçi heyeti ve Kuzey Osetya’nın Rusya’ya ilhaki hakkındaki eserlerinin devamı niteliğindedir.

Oset-Rus ilişkilerine dair Bliyev tarafından yayınlanan bir diğer eser *Russko-osestinskiye otnoşeniya v XVIII veke* (18. Yüzyılda Rus-Oset ilişkileri)’dir. İki ciltten oluşan bu eser 18. Yüzyıl Oset-Rus ilişkileri hakkında arşiv belgelerinden oluşmaktadır. Birinci cilt Osetlerin Rus dış politikası alanına girdiği ve iki taraf arasındaki ilişkilerin başladığı 1742’den, 1762’de II. Katerina’nın tahta çıkışına kadarki döneme ait belgeleri içermektedir. İkinci cilt ise 1764-1784 yılları arası belgelerden oluşmaktadır. Bu dönem Osetlerin Rus hâkimiyetine girişine tekabül ettiği için önem arz etmektedir. Bliyev’in Oset tarihine dair son eserlerinden biri *Yujnaya Osetiya v kolliziyah rossiysko-gruzinskih otnoşeniy* (Rus-Gürcü İlişkileri Çatışmasında Güney Osetya) adlı çalışmasıdır. Eski çağlardan itibaren Güney Osetya’da varlık göstermiş halkların tanıtımıyla başlayan bu eserde Osetya’da Gürcü feodalizminin yayılışı, Rus-Osmanlı-İran savaşlarında Osetlerin konumu, Rusya’nın Gürcistan ve Güney Osetya politikaları, Gürcü

soyluları ve toprak sahipleri ile Osetler arasındaki ilişkiler, Güney Osetya'nın Rus-Gürcü çatışmasındaki yeri, Rusya'nın Güney Osetya politikası tarihi perspektiften ele alınmaktadır.

Sovyetler Birliği döneminde Osetlerin kökeni meselesini İskit, Sarmat ve Alanlar konsepti üzerinden inceleyen ve çalışmalarını günümüzde de bu istikamette devam ettiren Güney Osetya doğumlu Oset tarihçi Yuri Sergeyeviç Gagloytı'nın (1934-) eserleri Oset araştırmaları açısından önemlidir. Gagloytı'nın bu alandaki başlıca çalışmalarını şu şekilde sıralamak mümkündür: *Alanı i skifo-sarmatskiye plemena Severnogo Priçernomorya* (Kuzey Karadeniz Havzasının Alanları ve İskit-Sarmat Kabileleri), *O soderjanii etnonima «alanı»* ("Alan" Etnoniminin Muhtevası Hakkında), *K probleme vıyavleniya alan na Severnom Kavkaze* (Alanların Kuzey Kafkasya'da Ortaya Çıkışı Meselesine Dair), *Alanı i voprosı etnogeza osetin* (Alanlar ve Osetlerin Etnik Kökeni Meseleleri), *Etnogenez osetin po dannım pismennih istoçnikov* (Yazılı Kaynaklar Işığında Osetlerin Etnik Kökeni), *Problemi etniçeskoy istorii yujnih osetin* (Güney Osetlerin Etnik Tarihi Meseleleri), *Alano-Georgika. Svedeniya gruzinskih istoçnikov ob Osetii i osetinah* (Alan Georgika. Osetya ve Osetler Hakkında Gürcü Kaynaklarının Malumatı), *Drevneyşiy etap etnogeneza i etniçeskoy istorii osetin* (Osetlerin Etnik Kökeni ve Etnik Tarihinin Eskiçağ Evreleri) ve *Nekotoriye problemi etnogeneza i etniçeskoy istorii osetin* (Osetlerin Etnik Kökeni ve Etnik Tarihinin Bazı Meseleleri).

Konu ve içerik bakımından birbirine benzeyen bu eserlerde Gagloytı, Osetlerin kökenini incelenmekte ve Alanlarla olan bağlarını Yunan-Latin, Bizans, Gürcü, Ermeni, Arap ve Fars dillerindeki birinci el kaynaklar ve ayrıca arkeoloji, antropoloji ve filoloji verileri temelinde ortaya koymaya çalışmaktadır. Oset tarihçi bu konuda yanlışları tespit etmeye ve elindeki veriler ışığında onları düzeltmeye gayret etmektedir. Çalışmalarında ayrıca tarihi kaynaklarda Oset adının ilk ne zaman geçtiğine dair veriler de sunmaktadır.

Sovyetler Birliği döneminde tarih, arkeoloji ve etnoloji alanlarında çalışmalar yapan Yevgeni İgnatyeviç Krupnov'un (1904-1970) Kafkasya

halklarının etnik kökenleri hakkındaki çalışmaları arasında *Problema proishojdeniya osetin po arheologičeskim dannım* (Arkeolojik Verilere Göre Osetlerin Kökeni Meselesi) ve *Ob etnogeneze osetin i drugih narodov Severnogo Kavkaza* (Osetler ve Diğer Kafkasya Halklarının Etnik Kökeni Hakkında) başlıklı makaleleri Oset araştırmaları için önemli kaynaklar arasındadır.

Sovyetler Birliği döneminde Kuzey Kafkasya halklarına dair tarih, antropoloji, etnografya, filoloji, folklor, din ve mitoloji gibi alanlarda araştırmalar yapan ve bu araştırmalarını 1991 sonrasında da sürdüren Oset tarihçi Boris Aleksandroviç Kaloyev de (1916-2006) Osetlerle ilgili çalışmalarda bulunan bir diğer akademisyendir. Her ne kadar ilgili alanı geniş olsa da Kaloyev'in çalışmaları esas olarak Osetlerin kökeni ve dili üzerine olmuştur. Onun çalışmaları Oset kültürünün bir bütün halinde ortaya konulmasını sağlamıştır. Kaloyev, 18. yüzyılda İmparatorluk Bilimler Akademisi bünyesinde araştırma gezilerine başkanlık eden bilim adamlarının notları dahil olmak üzere daha önce Rusçaya çevrilmemiş çok sayıda materyali bir araya getirerek onları Oset araştırmalarına kazandırmıştır. Ayrıca yıllarca Osetya'ya yaptığı araştırma gezilerinde topladığı verilerle de alana önemli katkı sağlamıştır. Kaloyev, Şögren ve Miller'in Osetlerin dini inanışları ve kültürleri hakkındaki çalışmalarını da ileriye taşımıştır (Dzeranov, Kaloyev B.A. 14-16, 18). Kaloyev'in başlıca eserleri şunlardır: *Osetini glazami russkih i inostrannih puteşestvennikov (XIII-XIX vv.)* (Rus ve Yabancı Gezginlerin Gözünden Osetler [13-19. yy.]), *Nekotoriye etnografičeskiye paraleli k osetinskomu nartskomu eposu* (Oset Nart Destanıyla Bazı Etnografik Paralellikler), *Materialnaya kultura i prikladnoye iskusstvo osetin* (Osetlerin Maddi Kültürü ve El Sanatları), *Etnologičeskiye dannıye o svyazyah etnogeneza osetin so Sredney Aziyey* (Osetlerin Orta Asya ile Etnik Bağları Hakkında Etnolojik Veriler), *Osetinskiye istoriko-etnografičeskiye etyudy* (Oset Tarih-Etnografya Etütleri) ve *Osetini vostočnoy Osetii i rayonov Gruzii. İstoriko-etnografičeskiye oçerki* (Doğu Osetya ve Gürcistan Rayonlarındaki Osetler. Tarihi Etnografik Çalışmalar). Bunların dışında Kaloyev'in

Osetini (İstoriko-etnografiçeskiye issledovaniya) (Osetler [Tarihi Etnografik Araştırmalar]) adlı çalışması, onun Osetler hakkındaki temel eseri olarak kabul edilmektedir (Çibirov, B.A. Kaloyev 23). Osetlere dair genel bilgilerden oluşan kitabın 1967, 1971 ve 2004 yıllarında olmak üzere üç ayrı baskısı yapılmıştır (Dzeranov 16). Klaproth'un Osetler hakkındaki çalışmaları ve ortaya koyduğu tezlerin karşılaştırması bakımından eser önem arz etmektedir.

Oset filolog Zamira Dmitriyevna Tsovrebova'nın (1931-2010) memleketi Güney Osetya hakkında yaptığı çalışmalar Oset araştırmalarında önemli yere sahiptir. Bu eserlerden *Toponomiya Yujnoy Osetii v pismennih istoçnikah* (Yazılı Kaynaklarda Güney Osetya'nın Toponomisi) adlı kitap eskiçağlardan 1930'lu yıllara kadar yazılı kaynaklar ışığında hazırlanmış olup, başta Gürcü kaynakları olmak üzere Rus ve yabancı bilim adamları ile gezginlerin notları ve Osetçe kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu suretle eser Güney Osetya toponomisi hakkında orijinal materyaller içermektedir. Tsovrebova'nın *Osetini v Yujnoy Osetii i Gruzii v XIX-XX vv.* (19. ve 20. Yüzyıllarda Güney Osetya ve Gürcistan'daki Osetler) başlıklı diğer çalışması ise 19. ve 20. yüzyıllarda bölgedeki Oset topraklarını ve nüfusunu arşiv belgelerine dayanarak ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.

Oset kültür tarihi, Osetlerde tarım, Rusya İmparatorluğu'nun Kuzey Osetya'daki tarım politikaları ve 1861 Köylü Reformu gibi konularda yaptığı araştırmalarla ünlenen Oset tarihçi Batraz Pavloviç Berozov'un (1936-1990) özellikle *Pereseleniye osetin s gor na ploskost (XVIII-XX. vv.)* (Osetlerin Dağlardan Düzlüklere Yerleşmesi [18-20 yy.]) başlıklı çalışması, bu konuda yayınlanmış ilk kapsamlı eser olması bakımından önemlidir. Arşiv belgeleri ışığında hazırlanan bu eser, 18 ve 20. yüzyıllar arası dönemde dağlık kesimlerden düzlüklere göçü esnasında Osetleri ilgilendiren önemli tarihi olayları incelemektedir. Bu suretle söz konusu dönemde düzlüklere yerleşen tüm Oset topluluklarının tarihi ele alınmakta ve onların bu süreçte yaşadıkları siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler ortaya konulmaktadır. Beş bölümden oluşan eser, Moğol akınları sonucunda Alan-Osetlerin

Orta Kafkasya düzlüklerinden göç etmeleriyle başlamaktadır. Ardından dönemler halinde Osetlerin dağlık bölgelerden düzlüklere inişleri, Rusların hâkimiyeti ve idari-iskân politikalarının Osetlere etkisi ve yine Sovyet dönemi iskân politikaları ele alınmaktadır.

Rusya'nın Osetya'da kurduğu idari yapı; siyasi, kültürel, sosyal, dini vd. birçok alanda Oset tarihini derinden etkilemiştir. Rusça literatürde imparatorluk dönemi Osetya'da kurulan Rus idaresi hakkında Yelena İsaakovna Kobahidze tarafından yayınlanmış iki eser dikkat çekmektedir. Bunlardan biri *Osetiya v sisteme gosudarstvenno-administrativnogo upravleniya Rossiyskoy İmperii (Poslednyaya çetvert XVIII - konets XIX v.): İstoriko-etnografiçeskiy analiz* (Rusya İmparatorluğu'nun Devlet İdare Sisteminde Osetya [18. Yüzyılın Son Çeyreği-19. Yüzyıl Sonu]: Tarihi Etnografik Analiz) başlıklı çalışmadır. Diğeri ise *Administrativnaya praktika Rossiyskoy İmperii na Tsentralnom Kavkaze c kontsa XVIII v. do 1870 g. (Na materiale Osetii)* (18 yüzyıl Sonundan 1870 Yılına Kadar Merkezi Kafkasya'da Rusya İmparatorluğu İdari Uygulaması [Osetya Örneğinde]) adlı eserdir. Rus yönetimi altında Osetlerin kültürel, sosyal, dini ve iktisadi hayatlarındaki değişime dair çalışmalar, Sovyetler Birliği dönemindeki Oset araştırmalarında ideolojik nedenlerden ötürü oldukça ilgi görmüştür. Bu konularda çalışmalar Sovyetler Birliği sonrasında da sürdürülmüştür. Söz konusu eserler her ne kadar Rus yönetiminin Osetler üzerindeki etkisini sadece olumlu yönleriyle ele almaktaysa da yaşanan değişimin analizi için önemlidir (Bkz. Tshovrebov; Berozov; Put; Dzalayeva; Tsoriyeva; Sananov).

Çatışma sosyolojisi ve siyasi harita uzmanı Oset Artur Arkadyeviç Tsutsiyev'in kaleme aldığı *Osetino-inguşkiy konflikt (1992-...): Ego predistoriya i faktori razvitiya* (Oset-İnguş Çatışması [1992-...]: Evveliyatı ve Gelişmesindeki Etkenler) adlı eser, günümüzde Kuzey Kafkasya'da Oset merkezli çatışma alanlarından birini incelemesi bakımından önemlidir. Ayrıca eser 18-19. yüzyıllarda Oset-İnguş ilişkileri, dağlardan düzlüklere yerleşme ve Rus kolonizasyonun etkileri hakkında detaylı bilgiler içermektedir.

İmparatorluk döneminden günümüze dek doğrudan Osetler hakkında yayınlanmış Rusça eserler burada ele aldıklarımızla sınırlı değildir. Diğer taraftan Osetlere dair dolaylı olarak bilgiler içeren Rusça birçok çalışma da mevcuttur. Bu çalışmalar, gerek temel eserlerde verilen bilgilerin teyidi gerekse yeni bilgilerin teminine imkân sağmaları bakımından Oset araştırmaları için önemlidir.

Osetler Hakkında Dolaylı Bilgi İçeren Rusça Eserler

Osetler hakkında dolaylı bilgiler içeren eserlerin başında *Noveşiye geografiçeskiye i istoričeskiye izvestiya o Kavkaze, sobranniye i popolnenniye s S. Bronevskim* (S. Bronevski Tarafından Toplanan ve Tamamlanan Kafkasya Hakkında Coğrafi ve Tarihi Yeni Bilgiler) başlıklı iki ciltlik kitabı zikretmek mümkündür. Polonyalı soylu bir aileye mensup Semyon Mihaloviç Bronevski (1763-1830), Rusya İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Asya Masası müdürü olarak çalışmış bir Kafkasya uzmanıdır. Söz konusu eser 1810'da Kafkasya seyahatinde aldığı notlardan oluşmaktadır. 1823 yılında basılan eser, Osetler dahil Kuzey ve Güney Kafkasya'da yaşayan halkların en eski zamandan 19. yüzyılın başına kadarki tarihleri, etnik kökenleri, dini inançları, yaşadıkları coğrafya ve siyasi, sosyal, ekonomik durumları hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca o dönemde Kafkasya'da araştırmalar yapmış bilim adamlarının Kafkas halklarıyla ilgili notlarına ve tezlerine de yer vermektedir.

Kafkasya tarihinde önemli yere sahip olan General Aleksey Petroviç Yermolov'un (1777-1861) V.A. Fedorov tarafından *Zapiski A.P. Yermolova. 1798-1826 gg.* (A.P. Yermolov'un Notları. 1798-1826) adıyla yayınlanan notları, onun başkomutan ve genel vali (namestnik) olarak Kafkasya askeri ve sivil idaresini üstlendiği 1816-1826 yıllarını kapsamı açısından önemlidir. Kafkas halklarına karşı Rus politikalarının sertleştiği bu döneme ait birinci el kaynak değeri taşıyan eser Osetlerin Ruslara karşı yaklaşımlarını ve Rus politikalarında Osetlerin yerini öğrenmek açısından önemlidir.

Rusya İmparatorluğu Genelkurmay subaylarından Alman asıllı General İogann Blaramberg'in (1800-1878) 1834'te Fransızca kaleme aldığı, Kafkas halklarının tarihi ve kültürü hakkında önemli bilgiler içeren eser "gizli" ibaresiyle arşive kaldırılmış ve ancak 1980'lerin sonunda araştırmacı İ.M. Nazarova tarafından Rusçaya çevrilerek *Kavkazskaya Rukopis* (Kafkasya Elyazması) adıyla yayınlamıştır. Kitabın birinci bölümünde genel olarak Kafkas halklarının kültürel özellikleri anlatılmaktadır. Ardından Çerkesler, Osetler, Tatarlar, Nogaylar, Karaçaylar ve diğer küçük halk gruplarına ait toprakların sınırları, askeri ve kültürel tüm özellikleriyle birlikte incelenmektedir. Bu haliyle eser Oset araştırmalarında kaynak değeri taşımaktadır. Blaramberg'in Osetlerle ilgili başvurulabilecek diğer eseri de *İstoriçeskoye, Topografiçeskoye, statistiçeskoye, etnografiçeskoye, i voyennoye opisaniye Kavkaza* (Kafkasya'nın Tarihi, Topografik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri) başlıklı çalışmasıdır. Bu eser Türkçeye de çevrilmiştir.

Ünlü Rus filozof Nikolay Yakovleviç Danilevski'nin (1822-1885) Kafkasya ve Kafkas halkları hakkında kaleme aldığı ve 1846'da yayınladığı *Kavkaz i ego gorskiye jiteli v ninesnem ix položenii* (Bugünkü Vaziyetleriyle Kafkasya ve Onun Dağlı Sakinleri) adlı eserinde genel olarak Kafkasya'nın tanıtımı yapıldıktan sonra Kuzey Kafkasya'da yaşayan halklar, Rusya ile ilişkileri, Rus himayesini kabul eden ve Rusya'nın egemenliği dışında kalan halklara yönelik Petersburg Hükümeti'nin politikaları anlatılmaktadır. Eserde ayrıca Kafkas halklarının genel tarihi, dinleri, dilleri, giyimleri, gelenek ve görenekleri, eğitimleri, kanunları, adetleri, Gürcü Askeri Yolu ve diğer ulaşım yolları, dağlar, nehirler ve ormanlar, iklim, yer altı kaynakları hakkında bilgiler verilmektedir. Bu haliyle Osetler hakkında çok sayıda veriye ulaşmayı mümkün kılan kaynak eser, Oset araştırmalarına katkı sağlayan eserler arasında yerini almaktadır.

Rusya İmparatorluğu ordusunda hizmet vermiş askeri tarihçilerden Pyotr Grigoryeviç Butkov (1775-1857), Nikolay Fyodoroviç Dubrovin (1837-1904) ve Vasiliy Aleksandroviç Potto'nun (1836-1911) Rusya'nın

Kafkasya'daki askeri ve siyasi faaliyetlerini konu alan temel eserleri, yine Osetler hakkında verdiği münferit bilgiler sebebiyle alan çalışmaları açısından öneme sahiptir. Bunlara ek olarak Potto'nun editörlüğünde yayınlanan *Utverjdeniye russkogo vladıçestva na Kavkaze* (Rus Hâkimiyetinin Kafkasya'da Yerleşmesi) adlı eser de yine Oset araştırmaları için başvuru kaynakları arasındadır. Bu eserin ikinci cildinde alt başlıklar halinde Osetya ve Osetler hakkında bilgiler sunulmaktadır.

Yevgeni Lvoviç Markov (1835-1903) tarafından kaleme alınan *Oçerki Kavkaza. Kartını kavkazskoy jizni, prirodı i istorii* (Kafkas Araştırmaları. Kafkasya Hayatının, Coğrafyasının ve Tarihinin Görünümü) başlıklı eser, Kuzey ve Güney Kafkasya hakkında coğrafi, etnografik, kültürel bilgiler vermektedir. Oset araştırmaları açısından ise kitabın konusu olan dönemlerde Oset yerleşimlerinin ve Kafkas Savaşı'nda Osetlerin durumunun öğrenilmesi açısından eser önem arz etmektedir.

Oset araştırmalarında istifade edilebilecek kaynakçalar arasında Anatoli Vsevolodoviç Fadeyev (1908-1965), Natalya Georgiyevna Volkova (1931-1997), Nadir-paşa Alıpkaçeviç Sotavov (1932-), Zalina Markovna Bliyeva (1958-), Vladimir Vladimiroviç Degoyev (1951-), Vladmimir Olegoviç Bobrovnikov (1964-), Aslan Hajismeloviç Borov (1949-), Yakob Arkadyeviç Gordin (1935-) ve Artur Arkadyeviç Tsutsiyev'in (1967-) eserleri önemli yere sahiptir. Bu tarihçilerin eserlerinde 1770'li yıllara kadar Osetlerin bölgedeki durumları, yaşadıkları toprakların önemi ve bunun onlara etkileri, büyük güçlerin Kafkasya mücadelesinde Osetlerin konumu, Osetlerin çevre ülkelerle ve komşularıyla ilişkileri, Kafkas Savaşı'ndaki tutumları, Rusların Kafkasya politikalarında Osetlere ve Osetya'ya bakış açısı, Osetlerin etnik sınırlarındaki değişiklikler, Rus kolonizasyon sürecinin etkileri, 18-19. yüzyıllarda Osetya'daki Rus idaresi hakkında bilgiler edinmek mümkündür.

Sonuç

Stratejik coğrafi konumu nedeniyle bölgesel ve küresel güçlerin dış politikalarında özel önem atfettikleri Kafkasya birbirinden farklı dillere sahip, farklı etnik kökene ve dine mensup birçok halkın yaşadığı dünyanın en kozmopolit bölgelerinden biridir. Bölgenin stratejik konumu, burada yaşayan halkların birbiriyle ilişkileri ve yaşadıkları sorunları önemli hale getirmektedir. Nitekim bu ilişkilerden doğan sonuçlar sadece ilgili halkları değil, tüm bölgenin istikrarını etkilemektedir. Dolayısıyla söz konusu ilişkilerin yapısının ve çatışma alanlarının detaylı analizine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum ise bölge halklarının her biri hakkında akademik çalışmaların önemini arttırmaktadır.

Osetler gerek etnik köken, dil ve din bakımından komşularıyla farklılık göstermeleri, gerekse yaşadıkları toprakların Kuzey ve Güney Kafkasya arasında irtibatı sağlayan geçitlere sahip olması nedeniyle sadece siyasetçilerin ve askerlerin değil, bilim adamlarının da dikkatini çeken bir halk olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer Kafkas halkları gibi Osetler hakkındaki ilk bilimsel çalışmalar da 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İmparatorluk Petersburg Bilimler Akademisi tarafından başlatılmıştır. Yunan-Latin, Bizans, Gürcü, Ermeni, Arap ve Fars dillerindeki birinci el kaynaklar ışığında başlatılan bilimsel çalışmalar, alan araştırmalarında elde edilen verilerle desteklenerek geliştirilmiştir. Söz konusu çalışmalar ilk başta ağırlıklı olarak Bilimler Akademisi çatısı altında Avrupalı bilim adamlarının başkanlığında yürütülmüştür. Ortaya konan eserler ilk aşamada Fransızca başta olmak üzere Batı dillerinde yayınlanmış, uzun bir sürenin ardından Rusçaya çevrilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde Kafkasya halklarına yönelik bilimsel çalışmalar artık Rus ve Kafkas kökenli bilim adamları eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Bu suretle çalışmaların dili neredeyse tümüyle Rusçaya kaymıştır. Diğer taraftan Sovyetler Birliği döneminde ortaya konan eserler Rusya İmparatorluğu dönemindeki çalışmalarını ileriye taşımış ve Oset araştırmalarını bilimsel esaslara daha uygun hale getirmiştir.

Hem Rusya İmparatorluğu döneminde kaleme alınmış bilimsel telif eserler ve seyahatnameler, hem de onlar ışığında hazırlanmış ve alan araştırmalarıyla geliştirilmiş çağdaş Rusça akademik eserler Osetlerin tarihi, kökeni, dili, kültürü, dini inançları, sosyal yapıları gibi pek çok konuda dünyadaki en kapsamlı literatürün Rusça olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Diğer birçok devlet gibi Türkiye'yi de jeopolitik ve jeostratejik açıdan yakından ilgilendiren Kafkasya coğrafyası ve bu coğrafyada yaşayan halklar hakkındaki çalışmalar büyük önem taşımaktadır. Fakat Kafkasya ve Kafkas halkları hakkındaki Türkçe literatürün yeterli zenginlikte olduğunu söylemek güçtür. Kafkasya araştırmaları içinde eksikliğin en fazla hissedildiği alanlardan biri Osetlere yönelik çalışmalardır. Osetler, makalemizde belirttiğimiz nedenlerden ötürü hakkında akademik çalışmaların yoğunlaştırılması gereken Kafkas halklardandır. Ülkemizde Osetlere dair bilimsel çalışmaların geliştirilmesi için Rusça literatürün bilinmesi ve analiz edilerek Türkçeye kazandırılması gerekmektedir. Böylece Kafkasya coğrafyası ve halkları hakkında daha sağlıklı değerlendirmelerin yapılması ve güncel gelişmelerin yorumlanması kolaylaşacaktır.

Kaynakça

- Abayev, V.İ. *Osetinskiy yazık i folklor*. Cilt 1. Moskva-Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, 1949.
- Ançabadze, Y.D. «Kavkazoved G.A. Kokiyev: Jizn, tvorçestvo, sudba.» Tumarkin, D.D. *Repressirovanniye etnolografı*. Cilt 1. Moskva: Vostoçnaya Literatura RAN, 2002. 134-151.
- Çibirov, A.L. «B.A. Kaloyev kak nartoved.» *İzvestiya SOİGSİ* 25.64 (2017): 22-28.
- . «Eşçyo raz ob istoriografii alan-osetin.» *İnteraktivnaya Nauka* 8 (2016): 18-24.
- Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik. Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları, 2010.
- Dzeranov, T.Y. «Kaloyev B.A. i ego issledovaniya traditsionnoy kulturu osetin.» *İzvestiya SOİGSİ* 22.61 (2016): 13-21.

- . «V.F. Miller: İssledovatel religii osetin.» *İzvestiya COİGSİ* 2.41 (2008): 59-69.
- Gagloytı, Y.S. *Alanı i voprosı etnogeneza osetin*. Tbilisi: Metsniereba, 1966.
- Kaloyev, V.A. *Osetini glazami russkih i inostrannih puteşestvennikov (XIII-XIX vv.)*. Dü. B.A. Kaloyev. Orconikidze: Severo-Osetinskoye Knijnoye İzdatelstvo, 1967.
- Konak, Yılmaz. *Osetya ve Asetinler*. İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık A.Ş., 2007 .
- Kovalevskiy, P.İ. *Kavkaz: Narodı. İstoriya zavoyevaniya*. Nalçik: Poligrafservis i T, 2012.
- Özsaray, Mustafa. *Çerkeslerin İslamlaşması. Çerkeslerin Eski Dinlerine İslamiyetin Kuzey Kafkasya'ya Girişi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Papşu, Murat. *Osetya ve Osetler. Atlas Dergisi* 186 (2008): 42-56.
- RBS. *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*. Cilt 23. Peterburg, 1911.
- Semyonov, İ.G. «Etapı hristianizatsii naseleniya Kavkazskoy Albanii.» *1700-letıye prinyatiya hristianstva v Derbente kak gosudarstvennoy religii Kavkazskoy Albanii: Materialı vserossiyskoy nauçno-praktičeskiy konferantsii*. Mahaçkala: Alef, 2013. 36-39.
- Sosnina, Y.L. *Severnıy Kavkaz po materialam Grafa Yana Pototskogo (1761-1815)*. Severo-Osetinskiy Gosudarstvennıy Universitet, diss., 1998.
- Taşcı, Tekin Aycan. «İki Farklı Pencereden Güney Osetya Sorunu.» *Uluslararası Kafkasya Kongresi Bildiriler Kitabı*. Kocaeli, 2012. 663-672.
- . «İnguş-Oset Çatışmasının Tarihinde Rusya'nın Rolü.» *V. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu: Tarihi ve Güncel Siyasal Konular, Görüşler ve Öneriler*. Dü. Gül Sarıkaya ve Fatma Çoban. Giresun: EkoAvrasya, 2012. 393-415.
- . «Tarihten Günümüze Osetler.» *Yeni Türkiye* XI.79 (2015): 497-506.
- Tavkul, Ufuk. *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*. İstanbul: Ötüken, 2002.
- . *Kafkasya Gerçeği*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2009.
- Temizkan, Abdullah. *Araftaki Kafkasya*. İstanbul : İdeal Kültür Yayıncılık, 2018.
- Tişkov, V.A. ve E.T. Filippova, *Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar (Kuzey Kafkasya)*. Ankara: ASAM, 2000.
- Tuğul, Seyit. *Kafkas-Volga-Ural-Sibirya Halkları*. İstanbul: Nasajans Yayınları, 2011.
- Türker, Özgür. «Kuzey Kafkasya'daki Rus İşgaline Dair Rusça Kaynaklar Üzerine.» *Tarih Araştırmaları Dergisi* 33.55 (2014): 183-218.

- Vvedenskiy, B.A. «Osetinskaya komissiya; Osetinskaya literatura; Osetinskiy yazık; Osetini; Osetiya.» *BSE (Boşaya Sovetskaya Entsiklopediya)*. Cilt 31. 1955. 278-280.
- Yapıcı, Merve İrem. «Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya.» *OAKA 2.3* (2007): 71-104.
- Zaytsev, İ.V. «Gaziz Gubaydullin i Bekir Çoban-zade v naučno-issledovatel'skom institute etniçeskikh i natsionalnih kultur narodov Sovetskogo Vostoka (Noviye dokumentı iz arhiva RAN).» *Tyurkologičeskiye İssledovaniya 2.3* (2019), 34-44.

Osetler Hakkında Türkçe ve Rusça Literatür

- Abayev, V.İ. *İstoriko-etimologičeskiy slovar osetinskogo yazıka*. Cilt 1. Moskva-Leningrad: Nauka, 1958.
- . *İstoriko-Etimologičeskiy Slovar Osetinskogo Yazıka*. Cilt 2. Leningrad: Nauka, 1973.
- . *İstoriko-Etimologičeskiy Slovar Osetinskogo Yazıka*. Cilt 3. Leningrad: Nauka, 1979.
- . *İstoriko-Etimologičeskiy Slovar Osetinskogo Yazıka*. Cilt 4. Leningrad: Nauka, 1989.
- Ata, Hayri. *100 Soruda Oset Alan Tarihi*. İstanbul : Alan Kültür ve Yardım Vakfı Yayınları, 2019.
- Baddeley, John F. *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*. Çev. Sedat Özden. 2. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, tarih yok.
- Bangert, Yvonne. "Güney Osetya Anlaşmazlığı", *Kafkasya Yazıları*, Sayı 4, İstanbul, 1998.
- Batırhan, Beksultan. «Osetin Milletinin Menşei.» *Kuzey Kafkasya 8* (1971): 12-14.
- Berje, Adolf. *Kafkasya Dağlı Halklarının Göçü ve Kısa Tarihi*. Çev. Murat Papşu. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2010.
- Berkok, İsmail. *Tarihte Kafkasya*. İstanbul: İstanbul matbaası, 1958.
- Berozov, B.P. *Agrarniy vopros i krestyanskoye dvijeniye v poreformennoy Severnoy Osetii*. Orconikidze: SOGU, 1980.
- . *Pereseleniye osetin s gor na ploskost (XVIII-XX vv.)*. Orconikidze: İr, 1980.
- . *Put, ravnıy stoletiyu (Oçerk istorii agrarnogo razvitiya Severnoy Osetii v XIX v.)*. Orconikidze: İr, 1986.
- . *Zemelnaya reforma i otmena krepostnogo prava v Severnoy Osetii*. Orconikidze: Ministerstvo Vısşego i Srednogo Spetsialnogo Obrazovaniya SSSR, 1979.

- Bi, Mahmud. *Kafkasya Tarihi I*. Cilt 1. İstanbul: Selenge Yayınları, 2007.
- . *Kafkasya Tarihi II*. Cilt 2. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.
- Bilge, Sadık Müfit. *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*. İstanbul: Kitapevi, 2012.
- Blaramberg, İogann. *İstoriçeskoye, Topografiçeskoye, Statistiçeskoye, Etnografiçeskoye, i Voyennoye Opisanıye Kavkaza*. Çev. İ.M. Nazarova. Moskva: Nadırşin, 2010.
- . *Kavkazskaya Rukopis*. Stavropol: Staropolskoye knijnoye izdatelstvo, 1992.
- Blaramberg, Yohann F. *Kafkasya. Tarihi, Topografik, İstatistik, Etnografik ve Askerî Tasviri*. Çev. Habibe Eren. Ankara: Kafdav Yayınları, 2017.
- Bliyev, M.M. *Osetinskoye posolstvo v Peterburge 1749-1752 gg*. Orconikidze: Severo-Osetinskoye knijnoye izdatelstvo, 1961.
- . *Osetiya v pervoy treti XIX veka*. Orconikidze: Severo-Osetinskoye knijnoye izdatelstvo, 1964.
- . *Prisoyedinenıye Severnoy Osetii k Rossii*. Orconikidze: Severo-Osetinskoye knijnoye izdatelstvo, 1959.
- . *Russko-osestinskiye otnoşeniya (40-ye gg. XVIII-30-ye gg. XIX vv.)*. Orconikidze: İr, 1970.
- . *Russko-osestinskiye otnoşeniya v XVIII veke. Sbornik dokumentov v 2-h tomah*. Cilt 1. Orconikidze: İr, 1976.
- . *Russko-osestinskiye otnoşeniya v XVIII veke. Sbornik dokumentov v 2-h tomah*. Cilt 2. Orconikidze: İr, 1984.
- . *Yujnaya Osetiya v kolliziyah rossiysko-gruzinskih otnoşeniy*. Moskva: Yevropa, 2006.
- Bliyeva, Z.M. *Sistema upravleniya na Severnom Kavkaze v kontse XVIII – pervoy treti XIX veka*. Vladikavkaz: SOGU, 1992.
- Bobrovnikov, V.O. ve İ.L. Babiç, *Severniy Kavkaz v sostave Rossiyskoy imperii*. Moskva: Novoye Literaturnoe Obozreniye, 2007.
- Borov, A.H. *Severniy Kavkaz v Rossiyskom tsivilizatsionnom protsesse (Problema sotsialno-kulturnogo sinteza)*. Nalçık: KBGU, 2007.
- Butkov, P.G. *Materiali dlya novoy istorii Kavkaza s 1722 po 1803 god*. 3 cilt. S. Peterburg, 1869.
- Bzarov, R.S. *Osetya Tarih Atlası*. Kuzey Osetya-Alanya Cumhuriyeti Genel ve Mesleki Eğitim Bakanlığı Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü, 2002.
- . *Sotsialnaya struktura osetinskih obşestv v XVIII - pervoy polovine XIX v*. Severo-Osetinskiy Gosudarstvenniy Universitet, dissertatsii.

- Chochiev, Georgy. «Yakındoğu'daki Osetler: Yerleşim, Uyum, Etnik ve Sosyal Evrim.» *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi* 4.7-8 (2018-2019): 135-158.
- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan. *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018 .
- Çoçiev B., Dzojev M. *Güney Osetya 1988-1992. Gürcü Saldırıları ... Tutanaklar*. İstanbul: Alan Kültür ve Yardım Vakfı, 1999.
- Danilevskiy, N. *Kavkaz i ego gorskiye jiteli v ninesnem ix polojeniyeye*. Moskva, 1846.
- Degoyev, V.V. *Bolşaya igra na Kavkaze: İstoriya i sovremennost. Stati, oçerki, esse*. Moskva: Russkaya Panorama, 2001.
- . *Kavkaz i velikiye derjavı 1829-1864 gg., politika, voyna, diplomatiya*. Moskva: Rubeji XXI, 2009.
- Dinnik, N. «Osetiya.» Brokgauz, F.A. ve İ.A. Efron. *Entsiklopedičeskiy Slovar*. Cilt 22. Peterburg, 1897. 262-267.
- Dubrovin, N. *İstoriya voyını i vladıçestva russkih na Kavkaze*. 6 cilt. 1871-1888.
- Dumézil, Georges. *Oset Nart Destanları*. Çev. Aysel Çeviker. Kafdav Yayıncılık, 2005.
- Dzalayeva, K.R. *Osetinskaya intelligentsiya (Vtoraya polovina XIX – načalo XX vv.)*. 2. Vladikavkaz: SOİGSİ, 2012.
- Dzidzoyev, V.D. «Voprosı rossiysko-ravkazskih otnoşeniy v trudah professora G.A. Kokiyeva (K 120-letiyu so dnya rojdeniya).» *Vestnik Vladikavkazskogo Nauçnogo Tsentra* 16.2 (2016): 36-41.
- Fadeev, A.V. *Rossiya i Kavkaz v pervoy treti XIX vek*. Moskva: Akademiya Nauk, 1960.
- Fedorov, V.A. *Zapiski A.P. Yermolova. 1798-1826 gg*. Moskva: Vışşaya Şkola, 1991.
- Gagloytı, Y.S. «Alanı i skifo-sarmatskiye plemena Severnogo Priçernomorya.» *İzvestiya Yugo-Osetinskogo Nauçno-İssledovatel'skogo İnitututa* 11 (1962): 116-121.
- . *Alano-Georgika, Svedeniya gruzinskih istoçnikov ob Osetii i osetinah*. Vladikavkaz: İr, 2007.
- . «Drevneyşı etap etnogeneza i etniçeskoj istorii osetin.» *Etnogenez i etniçeskaya istoriya osetin*. Vladikavkaz, 2013. 28-44.
- . «Etnogenez osetin po dannım pismennih istoçnikov.» *Proishojdeniye osetinskogo naroda*. Orconikidze, 1967. 67-97.
- . «K probleme vıyavleniya alan na Severnom Kavkaze.» *İzvestiya Yugo-Osetinskogo Nauçno-İssledovatel'skogo İnitututa* 13 (1964).

- «Nekotoriye problemi etnogeneza i etniçeskoj istorii osetin.» *Etnogenez i etniçeskaya istoriya osetin*. Tshinval: YUOGU, 2014. 3-18.
- «O soderjanii etnonima «alanı».» *İzvestiya Yugo-Osetinskogo Naučno-İssledovatel'skogo İnstituta* 12 (1963).
- *Problemi etniçeskoj istorii yujnih osetin*. Tshinval, 1996.
- General Musa Kundukhov'un Anıları*. Çev. Murat Yağan. İstanbul: Kafkas Kültür Dernekleri Ortak Yayını, 1978.
- Gildenştedt, İogann Anton. *Puteşestviye po Kavkazu v 1770-1773 gg*. Peterburg: Peterburgskoye Vostokovedeniye, 2002.
- Gordin, Y.A., *General A.P. Yermolov i rossiysko-kavkazskiy otnoşeniya v XIX – naçale XX veka*, Peterburg: Zvezda, 2009.
- *Zaçem Rossii nujen bıl Kavkaz. İllyuzii i realnost*. Peterburg: Zvezda, 2008.
- , V.V. Lapin, G.G. Lisitsina, *Kavkaz i Rossiyskaya imperiya: Proyektı, idei, illyuzii i realnost. Naçalo XIX – naçalo XX vv.*, Peterburg: Zvezda, 2005.
- Gostiyeva, L.K. «Prosvetitel'skaya deyatelnost Daniila Çonkadze.» *İzvestiya SOİGSİ* 7.46 (2012): 105-112.
- Grigorianz, Alexandre. *Kafkasya Halkları: Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*. Çev. Doğan Yurdakul. 1. İstanbul: Sabah Kitapları, 1999.
- Kaloyev, B.A. «Etnolojiçeskiye dannıye o svyazyah etnogeneza osetin so Sredney Aziyey.» Gagarayev, N.Y. *Voprosi iranskoy i obşey filologii*. Tbilisi: Metsniyereba, 1977. 146-156.
- *Materialnaya kultura i prikladnoye iskusstvo osetin*. Moskva: Nauka, 1973.
- Kaloyev, B.A. «Nekotoriye etnografiçeskiye paralleli k osetinskomu Nartskom u eposu.» *Skazaniya o nartah - Epos narodov Kavkaza*. Moskva: Nauka, 1969. 162-187.
- *Osetini (İstoriko-etnografiçeskiye issledovaniye)*. 2. Moskva: Nauka, 1971.
- *Osetini Vostoçnoy Osetii i rayonov Gruzii (İstoriko-etnografiçeskiye oçerki)*. Vladikavkaz: İr, 2012.
- *Osetinskiye İstoriko-etnografiçeskiye etyudi*. Moskva: Nauka, 1999.
- Kerimov, Hatice. «İnceleme: "Kavkazskaya vojna v otdelnih oçerkah, epizodah, legendah i biografiyah", Vasiliy Aleksandroviç Potto.» *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi* 1 (2019): 66-70.
- Kobahidze, Y.İ. *Administrativnaya praktika Rossiyskoj imperii na Tsentralnom Kavkaze c kontsa XVIII v. do 1870 g. (Na materiale Osetii)*. Sbornik dokumentov. Vladikavkaz: SOİGSİ, 2012.

- . *Osetiya v sisteme gosudarstvenno-administrativnogo upravleniya Rossiyskoy imperii (Poslednyaya četvert XVIII - konets XIX v.): İstoriko-etnografiçeskiy analiz*. Vladikavkaz: SOGU, 2003.
- Kokiyev, G.A. *Oçerki po istorii Osetii*. Vladikavkaz: Rastdzinad, 1926.
- . *Osetini vo II polovine XVIII veka po nablyudeniyam puteşestvennika Ştedera*. Orconikidze: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Severo-Osetinskoy ASSR, 1940.
- . «Ob etnogeneze osetin i drugih narodov Severnogo Kavkaza.» *Protiv vulgarizatsii marksizma v arheologii*. A.D. Udaltsov. Moskva: Akademiya Nauk SSSR, 1953. 141-164.
- . «Problema proishojdeniya osetin po arheologiçeskim dannım.» *Proishojdeniye osetinskogo naroda*. Orconikidze: Severo-Osetinskoye Knijnoye İzdatelstvo, 1967. 22-41.
- Kuznetsov, A. *Alanı i Kavkaz: Osetinskaya epopeya obreteniya rodını*. Vladikavkaz: Proyekt-Press, 2014.
- . *Alano-osestinskiye etyudı*. Vladikavkaz: Severo-Osetinskiy Institut Gumanitarnih İssledovaniy, 1993.
- . *Alanskiye plemena Severnogo Kavkaza*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR, 1962.
- . *Puteşestviye v drevniy İriston*. Moskva: İskusstvo, 1974.
- Kuznetsov V. ve Lebedinskiy Y. *Alanlar: Step Atlıları, Kafkas Beyleri*. Çev. Demir Alp Serezli. Ankara: Alan Kültür ve Yardım Vakfı Yayınları.
- Lavrov, D. «Zametki ob Osetii i osetinah.» *Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza*. Cilt 3. Tiflis, 1883. 1-314.
- Markov, Y. *Oçerki Kavkaza. Kartını kavkazskoy jizni, prirodi i istorii*. Petersburg : Tovarişestva M.O. Volf, 1887.
- Marzoyeva, E. "Gatsalov: Jiteli Severnoy Osetii ne şçitayut musulman vinovnimi v teraktah v respublike", *Kavkazskiy Uzel*. 21 Aralık 2010. <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/178690/>. 26 Ağustos 2019.
- Miller, V.F. «Osetinskiy yazık; Osetini.» Brokgauz, F.A. ve İ.A. Efron. *Entsiklopediçeskiy Slovar*. Cilt 22. Peterburg, 1897. 262-266.
- . *Osetinskiye etyudı*. Cilt 3. Moskva, 1887.
- . *Osetinskiye etyudı*. Cilt 2. Moskva, 1882 .
- Nevruz, Yılmaz. *Umumi Kafkas Tarihi'ne Giriş. Başlangıçtan Moğol İstilasına Kadar*. Cilt 1. İstanbul, 2013.
- . *Umumi Kafkas Tarihi'ne Giriş. Moğol İstilasından Rus İstilasına, Rus İstilasından İmamlar Hareketine Kadar*. Cilt 2. İstanbul: Sebil Yayınevi, 2016 .

- Noveşiye geografiçeskiye i istoriçeskiye izvestiya o Kavkaze, sobranniye i popolnenniye s S. Bronevkim.* 2 cilt. Moskva, 1823.
- Pallas, Pyotr Simon. *Nablyudeniya, sdelanniye vo vremya puteşestviya po yujnim namestniçestvam Russkogo gosudarstva v 1793-1794 godah.* Dü. N.K. Tkaçeva. Moskva: Nauka, 1999.
- Papşu, Murat. Osetya ve Osetler. *Atlas* 186 (2008).
- Pfaf, V.B. «Materialı dlya drevney istorii osetin.» *Sbornik svedeniy o kavkazskih gortsah.* Cilt 4. Tiflis, 1870.
- . «Materialı dlya istorii osetin.» *Sbornik svedeniy o kavkazskih gortsah.* Cilt 5. Tiflis, 1871.
- Potto, V.A. *Kavkazskaya voyna v otdelnih oçerkah, epizodah, legendah i biografiyah.* 5 cilt. 1887-1889.
- . *Utverjdeniye russkogo vladıçestva na Kavkaze.* 5 cilt. Tiflis, 1901, 1902, 1906, 1908.
- Roşin, Mihail. "Musulmane Severnoy Osetii", *Nauçnoye Obşestvo Kavkazovedov.* 10 Nisan 2012. <http://www.kavkazoved.info/news/2012/04/10/musulmane-severnoy-osetii.html>. 26 Ağustos 2019.
- Russkiy Biografiçeskiy Slovar.* Cilt II. 1900.
- Saltık, Turabi. *Tarihsel Mücadele Sürecinde Adıgeler, Abhazlar, Alanlar (Osetinler), Çeçenler.* İstanbul : Berfin Yayınları, 2000.
- Sarıkaya, Gül ve Çoban, Fatma. «İnguş-Oset Çatışmasının Tarihinde Rusya'nın Rolü.» *V. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu: Tarihi ve Güncel Siyasal Konular, Görüşler ve Öneriler.* Giresun: EkoAvrasya, 2012. 393-415.
- Saydam, Abdullah. «Osetler.» *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* Cilt 33. Ankara: TDV, 2007. 437-438.
- Sinanov, B.A. *Vzaimootnoşeniya sovetsoy vlasti i pravoslavnogo duhovenstva Severnoy Osetii (1917-1943 gg.), Sbornik dokumentov.* Vladikavkaz: SOİGSİ, 2014.
- Sotavov, N.A. *Severnıy Kavkaz v russko-iranskiy i russko-turetskiy otnoşeniyah v XVIII v.* Moskva : Nauka, 1991.
- Şifner, A. *Osetinskiye teksti, sobranniye Dan. Çonkadze i Vas. Tsorayevim.* Peterburg, 1868.
- Şögren, A.M. *Osetinskaya gramatika s kratkim slovarem osetinsko-rossiyskim i rossiysko-osetinskim.* Peterburg, 1844.
- . *Osetinskiye issledovaniya.* Per. Kambolov T.T. Vladikavkaz: SOGU, 1998.
- Tavkul, Ufuk. «Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya.» İstanbul: Ötüken, 2002.

- Tekuşev, İslam. "Artur Tsitsuyev ob etnopolitiçeskoj i religioznoj situatsii v Severnoy Osetii", *Caucasus Times*. 12 Mart 2018. <https://caucasustimes.com/ru/artur-cuciev-ob-jetnopoliticheskoj-i-religioznoj-situacii-v-severnoj-osetii/>. 26 Ağustos 2019.
- Tişkov, V.A. ve Filippova E.T., *Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar (Kuzey Kafkasya)*. Ankara: ASAM, 2000.
- Tshovrebov, Z.P. *Razvitiye obşestvenno i politiçeskoj i filosofskoy misli v Osetii (Vtoraya polovina XIX – naçalo XX Veka)*. Moskva: Nauka, 1977.
- Tshovrebova, Z.D. *Osetini v Yujnoy Osetii i Gruzii v XIX-XX vv.* Tshinval: İriston, 2007.
- . *Toponomiya Yujnoy Osetii v pismennih istoçnikah*. Tbilisi: Metsniyereba, 1979.
- Tsoriyeva, İ.T. *Kultura Severnoy Osetii vo vtoroy polovine 1940-h – pervoy polovine 1980-h gg. (Obrazovaniye, Nauka, Literatura i İskusstvo)*. Vladikavkaz: SOİGSİ, 2014.
- Tsutsiyev, A.A. *Atlas etnopolitiçeskoj istorii Kavkaza (1774-2004)*. Moskva: Yevropa, 2006.
- . *Osetino-inguşkiy konflikt (1992-...): Ego predistoriya i faktori razvitiya. İstoriko-sotsiologičeskiy oçerk*. Moskva: Rossiyskaya Politiçeskaya Entsiklopediya, 1998.
- Volkova, N.G. *Etničeskiy sostav naseleniya Severnogo Kavkaza v XVIII – naçale XX veka*. Moskva: Nauka, 1974.
- Vvedenskiy B.A. «Osetinskaya Komissiya.». *Boşaya Sovetskaya Entsiklopediya*. Cilt 31. 1955. 278.
- . «Osetinskaya literatura; Osetinskiy yazık; Osetini; Osetiya.» *Boşaya Sovetskaya Entsiklopediya*,. Cilt 31. 1955. 278-280.
- Wagner, Moritz. *Kafkas-Rus Savaşında Çerkesler, Çeçenler, Kazaklar ve Gürcüler (1843)*. İstanbul : Kayıhan Yayınları, 1999.
- Wakizaka, Keisuke. «Gürcistan Osetlerinde Kimlik: Lagodekhi ve Kaspi Örneği.» *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2 (2017): 636-658.
- Yapıcı, Merve İrem. «Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya.» *OAKA* 2.3 (2007): 71-104.

Kafkasya Araştırmalarına Dair Bir Kaynak: Tiflislikiye Vedomosti Gazetesi (1828-1832)

Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu*

Özet

Bu çalışma, XIX. Yüzyıl'ın ilk yarısında Kafkasya'daki en üst askeri ve idari mercii olan Müstakil Kafkasya Kolordusu'nun resmî yayın organı Tiflislikiye Vedomosti gazetesinin kuruluşu ve yayın faaliyetlerini ihtiva etmektedir. Bu gazetede yer alan yazılardan Rusya'nın Kafkasya'da izlediği siyaseti görmek mümkündür. Rusya'nın İran ve özellikle Osmanlı Devleti aleyhine izlediği askeri ve siyasi faaliyetler bu gazetede haber olarak yayınlanmıştır. Bunun yanı sıra Tiflislikiye Vedomosti'de Rusya'nın Kafkas halklarını tanımak için onların tarihi, kültürü, gelenek ve görenekleri hakkında çok sayıda yazı kaleme alınmıştır. Bu çalışmada gazetenin tüm sayıları taranarak konularına göre tasnif edilip özellikle Kafkas halklarının tarihi ve kültürü hakkında yayınlanan yazılar değerlendirilmiştir. Ayrıca 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'yla ilgili cepheden gönderilen haberler de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Gürcistan, Tiflis, Osetler, Çerkesler

A Source for Caucasian Studies: Tiflislikiye Vedomosti Newspaper (1828-1832)

Abstract

This study is on the establishment and publication of the Tiflislikiye Vedomosti newspaper, the official publication of the Independent Caucasus Corps (Müstakil Kafkasya Kolordusu) which was the highest military-administrative authority in the Caucasus in the first half of the 19th century. It is possible to see the politics of Russia in the Caucasus from the articles in this newspaper. Russia's military and political activities against Iran and especially the Ottoman Empire were published in this newspaper as news. Besides, many pieces on the history, culture, traditions and customs of the Caucasian peoples have been written in Tiflislikiye Vedomosti for Russia to

* Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, Araş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul. E-mail: oguzhan0037@gmail.com (Gönderim / Received: 27.10.2019; Yayın kabul / Accepted: 29.11.2019)

get to know them. In this study, all the issues of the newspaper were reviewed and classified according to their subjects and especially the writings about the history and culture of the Caucasian peoples were evaluated. In addition, news sent from the front about the Ottoman-Russian War of 1828-1829 were examined.

Keywords: *Caucasus, Georgia, Tbilisi, Ossetians, Circassians*

Gazetenin Kuruluşu ve Amacı

Tiflisskiye Vedomosti 1828-1832 yılları arasında Kafkasya'da yayınlanan ilk Rus gazetesidir. Bu gazete Tiflis Askeri Valisi General P.M. Sipyagin'in gayretleriyle kurulmuştur. Dolayısıyla gazetenin sahibi General Sipyagin, baş editörü de tarihçi ve gazeteci Pavel S. Sankovski'dir (1798-1832). Gazetenin yayın hayatına başlaması için gereken izinlerin alınmasında, o sırada Petersburg'da bulunan Aleksandr S. Griboyedov'un büyük rolü olmuştur. 1828 yılının Nisan ayı sonunda gereken iznin çıkmasından sonra özel bir yayın komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyonda General Hoven (Sipyagin'in olmadığı zamanlarda), N. Palavandov, P. Sankovski, Yarbay A. Bebutov, Yüzbaşı Sumbatov ve Sipyagin'in yaveri S. Çilyayev yer alıyordu (Yenikolopov 38-39). İlk sayısı 4 Haziran 1828'de çıkan *Tiflisskiye Vedomosti* 1829 yılına kadar haftalık, 1830'dan itibaren de haftada iki kez yayınlanmaya başlanmıştır. 1831 yılı için 104 sayı planlanmasına rağmen sadece 32 sayı basılmıştır. 1832 yılında ayda iki sayı çıkarılmıştır. Gazetede çok sayıda tarihi, kültürel, etnografik ve istatistiki verilere dayanılarak hazırlanmış yazılar yer almaktadır. Gazete, Rusya'nın Kafkasya'daki en üst düzey askeri ve idari yapısı olan Müstakil Kafkasya Kolordu Komutanlığı'na bağlı Tiflis Askeri Valiliği'nin kontrolünde olduğu için zaman zaman resmî haberler, idari emirler, Kafkasya hakkında genel havadisler ve bazı ilanlar yayınlanmıştır. Bunların dışında Kafkas halklarının siyasi, ekonomik ve kültürel hayatına ışık tutan çok sayıda yazı basılmıştır. Bunları yeri geldikçe metin içerisinde ele alacağız. *Tiflisskiye Vedomosti* gazetesi 1826-1828 Rusya-İran Savaşı ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaşanan bazı olaylar hakkında da bilgi vermektedir.

Müstakil Kafkasya Kolordusu komutanı General Baron Rozen, gazetenin amacını "hakkında çok az şey bilinen Güney Kafkasya

hakkında Rusya'ya bilgi vermek ve yerlileri Rusya ve Avrupa eğitimiyle tanıştırmak" olarak tanımlıyordu (Otnoşeniya s. 14).

Genel olarak 8-10 sayfa çıkan gazetenin ilk haberleri arasında Kafkasya Kolordusu'na yapılan ve Kolordu içerisindeki yeni tayinler ve görev değişiklikleri bulunuyordu. Savaş sırasında cepheden gelen haberler ve çarın gönderdiği bazı emirler de burada basılabiliyordu. Gazetede Ermeni halkına özel bir önem verildiği dikkat çekmektedir. Mesela İran'a ve Osmanlı Devleti'ne karşı yürütölen savaşlarda Rus ordusuna destek oldukları için Ermeni halkı ve dini liderleri Patrik Efrem'e, Nerses'e teşekkür mektupları yayınlanmıştır (Tif.Ved. 1828/10). Bunun yanı sıra Kafkasya'daki savaşlarda başarısı görölen askeri veya sivil kişilere verilen devlet nişanları hakkında haberler veriliyordu.

Ruşça, Gürcüce ve Tatar dilinde¹ yayın faaliyetini gösteren gazetenin yazar kadrosu gizli tutuluyordu. Bu tarihlerde Dekabrist olmakla suçlanarak Tiflis'de sürgün hayatı yaşayan çok sayıda aydının bulunduğu göz önüne alındığında, gazetenin çıkmasında onların da katılımı olması büyük ihtimaldir (Yenikolopov 39-40). Gazetenin yazar kadrosu P. M. Sankovski, G. S. Gordeyev, S. İ. Dodaşvili ve A. K. Bakihanov'dan oluşuyordu. Burada Revan Hanlığı üzerinde oluşturulan Ermeni vilayetinin istatistik verilerini hazırlayan İ. Şopen'in de bazı yazılarının yayınlandığı anlaşılmaktadır (Tif.Ved. 1831/6-7).

Gazetenin içeriği ile ilgili olarak "emirnameler", "kararnameler" ve "iç haberler" şeklinde başlıkların oluşturulduğunu görüyoruz. Bir diğer başlık ise "sınır ötesinden haberler" şeklinde belirlenmiştir. İç haberlerde Tiflis'te meydana gelen bazı olaylar hakkında bilgiler verilmiştir. Mesela Tiflis Askeri Valisi General Sipyagin'e Tiflis'te yapılması gerekenler hakkında Petersburg'dan gelen emirler bu haberler arasında yayınlanmıştır (Tif.Ved. 1828/1). Yine iç haberler başlığı altında Müstakil Kafkasya Kolordusu'nun Osmanlı sınırında yürüttüğü savaşlar hakkında ilk sayıdan itibaren bilgiler verilmiştir.

¹ Gazetenin 15. sayısında çıkan bir ilan ile 1829 yılında gazetenin içeriğinin nasıl olacağı hakkında bilgi verilmiştir. Burada gazetenin Rusça, Gürcüce ve Farsça yayınlanacağı belirtilmiştir.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Çıkan Haberler

Gazetede yer verilen sınır ötesi haberler başlığı altında Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlangıcında İstanbul'da yaşanan olaylar değerlendirilmiştir. Örneğin, 19 Mayıs 1828'de yani Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş manifestosunu ilan etmesinden bir gün sonra Divan'ın toplandığı ve ordunun sefere hazırlanması için seraskere emir verildiği bildirilmektedir (Tif.Ved. 1828/1).

Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği dönemde cephede meydana gelen askeri gelişmeler başkomutan tarafından Petersburg'a rapor ediliyor, bazı haberler ise gazetede yayımlanması için Tiflis'e gönderiliyordu. Mesela Rusların Kars kuşatmasıyla ilgili olarak, bu harekâtın nasıl gerçekleştiğini ayrıntılı olarak anlatan bir rapor ve kalede ele geçirilen mühimmat, zahire ve esir sayısı hakkında bilgi veren yazılar bu tür haberlere örnektir. İlk sayıda "İzvestiya o deystvuyuşem Kavkazskom Korpuse" başlıklı yazıda Rus ordusu tarafından ele geçirilen Kars kalesinde gerçekleşen askeri harekât hakkında bilgi verilmiştir (Tif.Ved. 1828/1).

Tiflis Askeri Valisi General Sipyagin, Faş (Poti) Kalesi'nin Rus ordularınca ele geçirildiği hakkında Kolordu Komutanı Paskeviç'e 20 Temmuz 1828'de bir rapor göndermiştir. Bu rapora göre, 21 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar bombalanan Faş Kalesi, 14 Temmuz'da ele geçirilmiştir (Tif.Ved. 1828/4). Bir diğer haber ise Rus ordusunun 24 Temmuz 1828'de Ahılkelek Kalesi'ne düzenlediği saldırı ve kalenin ele geçirilmesiyle ilgilidir (Tif.Ved. 1828/6). Ahılkelek Kalesi'nden sonra Hirtız (Kertvis) Kalesi'nin ele geçirilmesi sırasında yaşananlar gazetenin yedinci sayısında yer almaktadır (Tif.Ved. 1828/7). Sekizinci sayı içerisinde "Kolordu'dan haberler" başlığı altında verilen bir yazıda Ahılkelek'in Rus ordusu tarafından ele geçirilmesinden sonra Rus ve Osmanlı kuvvetlerinin pozisyonu hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Burada Mustafa ve Köse Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun konuşlandıkları yerler zikredilmiştir. Aynı sayıda Ahıska Kalesi'ne saldıran Rusların, kaleyi düşürmek için düzenledikleri saldırılar ve bunun karşısında Osmanlı kuvvetlerinin mücadeleleri anlatılmıştır (Tif.Ved. 1828/8). Dokuzuncu sayıda çıkan bir habere göre, Ahıska ve Azgur Kalesi'nin düştüğü haberi Tiflis'e ulaştığında, 22 Ağustos 1828'de Kafkasya'daki Rus ordularının Başkomutanı Kont Paskeviç-Erivanski'nin Köse Mehmed

Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerine karşı üstünlük sağlaması nedeniyle Tiflis Sion Kilisesi'nde ayın düzenlenmiştir. Aynı gün gazetenin de sahibi olan Tiflis Askeri Valisi General Sipyagin Rus ordularının bu başarısının şerefine Rum, Ermeni, Luteryen ve Katolik temsilcilerin de katıldığı bir yemek vermiştir (Tif.Ved. 1828/9). Çar I. Nikolay Kars, Ahılkelek ve Hirtız kalelerinin teslim alınması üzerine Başkomutan Paskeviç'e 20 Temmuz 1828'de Şumla'dan ve 20 Ağustos'ta Odesa'dan tebrik mektubu göndermiştir. Çarın bu mektupları matbu hale getirilerek gazetenin 13. sayısında yayınlanmıştır (Tif.Ved. 1828/13).

Rusların Bayezid Paşalığı'nı ele geçirmesi ile ilgili bazı haberler de gazetede yer bulmuştur. Bununla görevlendirilen Prens Çavçavadze'nin gönderdiği raporlar doğrultusunda hazırlanan haberlere göre, 25 Ağustos 1828'de harekete geçen Rus birlikleri 27 Ağustos'ta Osmanlı kuvvetleriyle karşı karşıya gelmiş, iki ordu arasında bir gün boyunca devam eden çarpışmalardan sonra Behlül Paşa garnizonuyla birlikte güvenli bir şekilde kaleden çıkmak şartıyla kaleyi Ruslara teslim etmeye razı olmuştur. Ancak kalenin teslimi sırasında Erzurum'dan gelen Osmanlı kuvvetleri paşanın fikrini değiştirmesine neden olmuştur. Yeniden başlayan çarpışmalardan sonra galip gelen Ruslar, 27 Ağustos 1828'de Bayezid'i ele geçirmişlerdir. Tuğgeneral Çavçavadze bu olayda gösterdiği başarıların karşılığı olarak birinci dereceden Anna Nişanı ile ödüllendirilmiştir (Tif.Ved. 1828/11).² Ruslar Bayezid'i ele geçirdikten sonra şehir idaresi oluşturmuş ve Rus idaresini hâkim kılmaya gayret etmişlerdir. Bu sırada Osmanlı kuvvetleri boş durmamışlar ve şehri Ruslardan geri almaya çalışmışlardır. Prens Çavçavadze'nin gönderdiği rapora göre, Bayezid taraflarındaki Rusların Osmanlı saldırılarıyla karşılaştıkları bildiriliyordu. Aynı yerde geçen bilgiye göre büyük Erzurum yolu ve Toprakkale üzerinden gelen Osmanlı kuvvetleri Rusların üzerine yürümekteydi (Tif.Ved. 1828/19).

² Tuğgeneral Çavçavadze'nin Bayezid'e girerek şehri ele geçirmesi ve Bayezid Paşalığı hakkında Kont Paskeviç'e sunduğu rapor 17. sayıda yayınlanmıştır (Tif.Ved. 1828/17).

Tiflisskiye Vedomosti'de sadece 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Kafkas Cephesi'nde yaşanan olaylara yer verilmiyor, aynı zamanda Balkan Cephesi'nden gelen haberler de yayınlanıyordu. Mesela Bazarcık, Şumla, Yenibazar, Varna ve daha pek çok yerde meydana gelen Osmanlı-Rus muharebelerinin seyri hakkında Tiflis'e ulaşan haberler gazetede basılmıştır (Tif.Ved. 1828/8). Varna'nın Rus orduları tarafından ele geçirilişi ve General Baron Geysmar komutasındaki Rus birliklerinin Küçük Eflak taraflarında Osmanlılar karşısındaki zaferleri hakkındaki haberler yine gazeteye bildirilmiştir. Bu haberler Tiflis'e ulaştığında Sion Kilisesi'nde 4 Kasım 1828 tarihinde ayin düzenlenmiştir (Tif.Ved. 1828/19).

Balkanlar'daki İkinci Hareket Ordusu'ndan *Tiflisskiye Vedomosti* gazetesi baş editörü Pavel Sankovski'ye gönderilen mektuba göre, 12 Ağustos 1829'da Rus ordusu Edirne'ye girmiş ve çok sayıda esir almıştır. Bunun üzerine Osmanlı ve Rus tarafları görüşmelere başlamış ve bu olay hakkındaki bilgiler de yayınlanması için Tiflis'e gönderilmiştir (Tif.Ved. 1829/40).

Yukarıda Osmanlı-Rus savaşlarına dair *Tiflisskiye Vedomosti*'de yayınlanan çok sayıda önemli haberlerden örnekler verdik. Dolayısıyla *Tiflisskiye Vedomosti* gazetesi düzenli bir şekilde incelenmek suretiyle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı hakkında etraflıca bilgi edinmek mümkündür.

Kafkas Halkları ve Kafkasya Hakkında Çıkan Yazılar

Kafkas halkları hakkındaki ilk yazı "modern tarih" başlığı altında Kuban'da yaşayan Çerkesler hakkında kaleme alınan ve 1828 yılının 17-18-19 ve 20. sayılarında yayınlanan yazı dizisidir. Albay Kotsarev tarafından 1824 yılında Çerkesler üzerine düzenlenen askeri harekâtın detaylarını anlatan bu yazıda, Çerkeslerle ilgili değerli bilgiler yer almaktadır. Yaşadıkları yerler, sosyo-ekonomik durumları, idari düzenleri hakkında pek çok bilgi verilmektedir (Tif.Ved. 1828/17; Tif.Ved. 1828/18) (Tif.Ved. 1828/19; Tif.Ved. 1828/20).

Kafkas Hattı komutanı General Emanuel, bölgede hâkimiyet sağlamak için Kafkasya'nın yüksek kesimlerinde yaşayan Karaçaylar üzerine sefer düzenlemiştir. 20 Ekim 1828'de Kuban ve Terek nehirleri arasındaki bölgeye ve Elbrus Dağı çevresine yapılan sefer sırasında Ruslar, Karaçaylarla girdikleri çatışmalarda çok sayıda kayıp

vermiştir. 21 Ekim tarihinde Kart-Curt köyünde bölgenin ileri gelen kişileriyle görüşme yapılarak anlaşma sağlanmıştır. 23 Ekim’de bölgenin baş yetkilisi vali İslam Kırımşamhal ve diğer temsilciler Rus tabiyetini kabul etme konusunda fikir birliğine varmışlardır. Ancak Karaçaylar General Emanuel’e dört itibarlı aileden birer *amanat* vermek durumunda kalmışlardır. Yapılan anlaşmanın ardından Karaçaylar arasında eskiden olduğu gibi şeriat hukukunun geçerli olmasına izin verilmiş ve Rus ordusu geri çekilerek Kafkas Hattı’na geri dönmüştür (Tif.Ved. 1828/21).

25. sayıda çıkan bir habere göre General Emanuel, Laba Nehri’nin sağ kıyısındaki Ahmet Dağı çevresinde yaşayan Besleneylerin ileri gelenleriyle Rusya tabiyetine girme konusunda aşağıdaki şartlar üzerinde anlaşmışlardır:

1- Rusya’ya sadakatli *amanat* verilecek,

2- Rusya’ya düşman halklardan hiç kimse bölge ahali tarafından kabul edilmeyecek, desteklenmeyecek (Tif.Ved. 1828/25).

1829 yılında Çerkeslerin tanıtılması amacıyla bir yazı dizisi yayınlanmıştır. Burada Çerkesler hakkında oldukça önemli bilgiler vardır. Kuban Nehri taraflarında yaşadıkları belirtilen Çerkes topluluklarından Ubıhlar, Natuhaylar, şapsığlar, Abadzehler, Hatukaylar, Besleneyler, Çemguylar (Temirgoy) ve Kabardeyler hakkında bilgiler mevcuttur. Bu makalede Adıge veya Çerkes olarak adlandırılan Kafkas halkının yaşadığı bölgenin sınırları, nehirleri, denizi, iklimi, siyasi durumu hakkında kısa ama oldukça değerli bilgiler işlenmiştir. Makalenin devamında yukarıda zikredilen halkların nüfusu verilmiştir. Buradaki bilgiye göre Çerkes (Adıge) halkının nüfusu aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir (Tif.Ved. 1829/22).

Çerkes Nüfusu (Mayıs 1829)

Topluluklar	Hane sayısı	Nüfusu
Ubih	1.200	9.600
Guaye	300	2.400
Natuhay	7.500	60.000
Şapsığ	7.000	56.000
Abadzeh	10.000	80.000
Bjeduğ	1.600	12.800
Jane	50	400
Hatukay	1.500	12.000
Besleney	700	5.600
Çemguy (Temirgoy)	2.500	20.000
Mohoş	200	1.600
Kabardey	300	2.400
Toplam	32.850	262.800

Çerkesler hakkında 1829 yılı 21. sayısında çıkan yazının devamı 23. sayıda yayınlanmıştır. Bu yazıda da Çerkesler hakkında çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Özellikle aile hayatlarına ve dini inanışlarına değinilmiş, Hz. Muhammed'e ve Dört Halife'ye bağlılıklarına vurgu yapılmıştır. Çerkesçe hakkındaki bilgilerin yanında Tatarca ve Türkçe konuşan çok kişinin olduğu belirtilmiştir. Ele alınan diğer bir konu Çerkes halkının sahip olduğu doğal zenginliklerdir. Dağları, ormanları, nehirleri, ovaları, ekincilik ve tarım durumu vs. pek çok konu burada izah edilmiştir (Tif.Ved. 1829/23). 24. sayı ile devam eden bu yazı dizisinde Ubihlar arasında üzüm yetiştiriciliği ve şarap yapımı, hayvancılık, kürk hayvanı yetiştiriciliği, balıkçılık, ipek böcekçiliği, avcılık ve bölgedeki tuz madenleri hakkında bilgi verilmiştir. Aynı makalenin devamında halkın eğitim durumu hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Çerkeslerin soylu sınıfının okuma yazma bildikleri, din adamlarının da Türkçe okuma ve yazmayı öğrendikleri belirtilmektedir. Burada bahsedilen bir başka konu Çerkeslerin idari sistemi hakkındadır. Halkın kendini nasıl yönettiği ve idari mekanizmada önemli bir rolü olan bölgedeki mahkemelerin faaliyetleri değerlendirilmiştir (Tif.Ved. 1829/24). 25. sayıda Natuhaylar, Şapsıglar, Abadzehler ve diğer Çerkes toplulukları

arasındaki evlilik konusuna değilmiş ve bu konudaki gelenek ve görenekler açıklanmıştır. Çerkesler arasında konukseverliğin nasıl olduğu ve konuklarını nasıl ağırladıkları anlatılmıştır. Devamında ise ticarete değinilmiş ve son olarak Çerkeslerin silahlı güçleri hakkında bilgi verilmiştir (Tif.Ved. 1829/25).

1830 yılında çıkan 28 ve 29. sayılarda diğer bir Kafkas halkı olan Osetler hakkında yazılar yayınlanmıştır. Osetleri tanıtmayı amaçlayan bu yazı, o dönem için bilinmeyenleri ele aldığı için oldukça önem arz etmektedir (Tif.Ved. 1830/28).³ 1830 yılının 72. sayısında Osetya’dan mektup başlığını taşıyan bir yazı daha yayınlanmıştır. Bu yazıda Osetlerin mizacı ve yaşam biçimleri hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.

Gazetenin bazı sayılarında “Sovremennaya İstoriya” (modern tarih) başlığı altında yazılar yayınlanmıştır. Örneğin, 1828 yılının 26. sayısında Car-Belokan Lezgileri hakkında çıkan bir yazıda, Lezgilerin yaşadıkları bölgeler, kültürleri ve dini hayatı hakkında bilgi verilmiştir (Tif.Ved. 1828/26). 1829 yılının 2 ve 3. sayılarından itibaren “Ermenistan’dan mektup” başlığı altında bir yazı dizisi yayınlanmıştır. 1827 yılında Rus orduları tarafından işgal edilen Revan Hanlığı topraklarında bir Ermeni vilayeti kurulmuştu. *Tifliskiye Vedomosti*’de çıkan yazılardan da anlaşıldığına göre, 1829 yılı başlarında yeni ele geçirilen bu bölge Ermenistan (Armeniya) olarak anılmaya başlanmıştır. 16 Kasım 1828’de Diyadin’dan (Tif.Ved. 1829/2), 25 Kasım 1828 tarihinde Bayezid şehrinden ve 4 Aralık 1828’de Revan kalesinden yazılan bu yazıda Ermenistan’ın sınırları belirlenmeye çalışılmış ve dağları, ovaları zikredilmiştir (Tif.Ved. 1829/3).

1829 yılının 10 ve 13. sayılarında Ermenilerin antik dönemlerdeki tarihi ele alınmaya başlanmıştır. Bu sayılarda yaklaşık 2500 yıl önceki durumları incelenmiştir. Ayrıca Ermenilerin Hristiyanlığa geçiş dönemleri kısaca ele alınmıştır (Tif.Ved. 1829/10; Tif.Ved. 1829/13; Tif.Ved. 1829/14).

1829 yılına ait 18. sayıda Gürcistan’ın Kahetya düzlüğünde bulunan Telavi şehrini tanıtmaq amacıyla bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda şehrin Tiflis’e olan uzaklığı, coğrafi özellikleri ve iklimi hakkında bilgi verilmiştir (Tif.Ved. 1829/18).

³ Osetler hakkında ülkemizde yapılan bir çalışma için bkz. Taşçı, 504.

1831 yılında bir arada basılan 24, 25 ve 26. sayılarda Abhazya ve Abhazların kısa tarihini anlatan bir yazı kaleme alınmıştır. Abhazya'nın coğrafi özellikleri, fiziki durumu, sınırları, dağları, gölleri ve iklimi hakkında önemli bilgiler mevcuttur (Tif.Ved. 1831/24-25-26). Bir sonraki birleşik sayıda Abhazya'nın istatistik verileri hakkında bilgiler verilmiştir. Abhazya'nın idari bölümleri, halkın durumu, nüfusu, dini inancı, giyim kuşam, tarım, hayvancılık, ticaret ve daha birçok konuya değinilmektedir (Tif.Ved. 1831/27-28-29).

Gazetenin bir başka haber konusu Kafkasya'da ticarettir. Bazı sayılarda ticaret için ayrı bir başlık açıldığı görülmektedir (Tif.Ved. 1828/4).

1830 yılının 3. sayısında ticaret haberleri başlığı altında gazeteye gönderilen bir yazıda, 1 Ağustos 1829'dan 1830 yılı sonuna kadar Redutkale'ye gelen ticari gemilerin taşıdığı mallar hakkında bilgi verilmektedir.⁴ Odesa'dan Redutkale'ye şeker, çay, Türk tütününü ve tuz; İstanbul'dan şeker, kahve, limon, zeytin ve çeşitli yiyecekler; Taganrog şehriden bazı erzaklar; Kerç'ten sabun, un, tereyağı, balık ve Sivastopol'den un, patetes gibi mallar Redutkale'ye gelmiştir (Tif.Ved. 1830/3).

Gazetenin sayılarında Çar I. Nikolay'ın Paskeviç'e gönderdiği mektuplar da yayınlanmıştır. 13. sayıda, Kars'ın alınması dolayısıyla I. Nikolay'ın Paskeviç'e teşekkür mektubu yayınlanmıştır (Tif.Ved. 1828/13).

*Tifliskiye Vedomosti'*de zaman zaman seyahat yazıları da yayınlanmıştır. Bunlar arasında Rusya'nın değişik yerlerinden Kafkasya'ya yapılan bilimsel veya araştırma gezileri bulunmaktadır. 1830 yılının 5. sayısında, Gürcistan Askeri Yolu'nda yapılan bir seyahat ve aynı yılın 18. sayısında çıkan Polonya'dan Güney Kafkasya'ya yapılan bir seyahat hakkındaki yazılar bunlara örnektir (Tif.Ved. 1830/5; Tif.Ved. 1830/18).

1830 yılının 64. sayısında "Eski Ermeni Şehri Garni'ye Seyahat" başlığı altında bir yazı yayınlanmış, 66-67-68. sayılarda da devam

⁴ 19. Yüzyıl'da Rusya'nın Güney Kafkasya ile olan askeri, siyasi ve ticari ilişkileri Hazar Denizi (Astrahan-Bakü Hattı), Karadeniz (Odessa-Redutkale Hattı) su yolu güzergahı ve Daryal Boğazı üzerinden Tiflis'e giden karayolu aracılığı ile gerçekleşmekteydi. Bkz. Çapraz, 94.

etmiştir. Garni, Revan Hanlığı topraklarında bulunan eski Türk Şehri Garnibasardır. 1827'de Rusların Revan'ı işgalinden sonra bölgeyi Ermenileştirme projesi hayata geçirilmiştir. Yazıyı da bu çerçevede değerlendirmek gerekir (TifVed. 1830/64).

1830 yılının 60. sayısında yayınlanan Güney Kafkasya yöresinin coğrafi tasviri hakkındaki yazıda Güney Kafkasya'nın Rusya'ya katılmasından sonraki bölgeleri tasnif edilmiştir. Yazıda Gürcistan'ın coğrafi tasviri konusuyla ilgili daha önce yapılan hatalar da düzeltilmeye çalışılmıştır. O zamana kadar Gürcistan'ın üç bölgeden oluştuğu ifade ediliyordu. 1828'e kadar Guri bölgesi siyasi olarak Rusya'dan bağımsız bir yerdirdi. Bu tarihten itibaren, yani Osmanlı Devleti'ne karşı kazanılan zaferden sonra Guri Rusya'ya katıldı ve Gürcistan'ın bir parçası haline geldi. Dolayısıyla Gürcistan artık Guri, Megreli, İmereti ve asıl Gürcistan olmak üzere dört bölgeden oluşuyordu. Asıl Gürcistan ise Kartli ve Kaheti adlarında iki bölgeden meydana geliyordu. Bu yazıda Gürcistan'ın idari bölgeleri olan diğer *uyezdler* de zikredilmiştir. Dolayısıyla Gürcistan'ın idari yapısıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir (Tif.Ved. 1830/60).

1831 yılının ilk sayısından itibaren Revan Hanlığı üzerinde kurulan Ermeni vilayetinin yapısı hakkındaki bilgiler dikkat çekmektedir. Bu sayılarda Revan'ın coğrafi özellikleri, iklimi, bitki örtüsü, tarım, hayvancılık, ipek böcekçiliği ve diğer meslekler hakkında bilgi verilmiştir (Tif.Ved. 1831/1-5). Özellikle 6 ve 7. sayılarda Revan'ın fiziki özellikleri, sınırları, dağları, ırmakları, nehirleri, glleri izah edilmiş, Revan'da yaşayan halkın durumu, nüfusu ve o tarihte göç eden Ermenilerin sayısı zikredilmiştir. Öte yandan Revan'ın idari yapısı verilmiştir. İdari yapı ve merkeze bağlı birimler hakkında bilgi verilmiştir (Tif.Ved. 1831/6-7). 8. sayıdan itibaren ise Nahçivan hakkında detaylı bilgi verilmeye başlanmıştır. Nahçivan hakkındaki bilgiler 9, 10 ve 11. sayılarda başlamış, sonraki üç sayıda da devam etmiştir. Revan ve Nahçivan hakkındaki bu bilgilerin İ. Şopen tarafından kaleme alındığı anlaşılıyor. Şopen 1829-1832 yıllarında Revan ve çevresinin istatistik verilerini hazırlaması için Gürcistan Başkomutanı tarafından görevlendirilmiştir. Şopen'in derlediği veriler daha sonraki yıllarda yayınlanmıştır ve bugün hala ana kaynak olma özelliğini sürdürmektedir (Şopen).

23.sayıda (1828) Ahıska Paşalığı'nın idari yapısı ve sancakları hakkında bilgi verilmektedir.

5. sayıda (1829) Kars'tan Tiflis'e yazılan bir mektupta, Kars'ın idari yapısı Ermeni ve Türk köylerinin sayısı hakkında bilgiler verilmektedir. Devamı bir sonraki sayıda yayınlanmıştır. Kars'ın Gürcistan, İran ve Osmanlı şehirleriyle ticaretinden bahsedilmektedir. Revan, Ahıska ve Erzurum'dan alınan ve satılan mallar sayılmaktadır. Bazı sayılarda Kars'ın istatistik verileri, gelirleri incelenmiş, dağları, ovaları, sancakları vd. ele alınmıştır (Tif.Ved. 1829/11; Tif.Ved. 1829/15).

8. sayıda (1829) Erdebil Hanlığı'nın istatistiki verileri hakkında bilgiler yer almaktadır. Aynı yerde General Tsitsianov'un 1803'te kuşattığı Gence kalesini ele geçirmesi (Ocak 1804) anlatılmaktadır.

Gazetede bahsedilen konulardan biri de Kafkasya'nın maden sularıdır. Yeraltı zenginliklerine önem veren Ruslar, doğal su kaynaklarıyla yakından ilgilenmişlerdir. 1829 yılına ait 7. sayıda Diyadin çevresinde bulunan maden suları hakkında bir yazı çıkmıştır. Suların durumu ve bulunduğu köyler hakkında bilgi verilmektedir.

Rus-İran Savaşı ve Prens Hüsrev Mirza'nın Petersburg Yolculuğu

İç haberler arasında yer verilen bir başka konu, 1826-1828 Rusya-İran Savaşı ve sonrasında İran'la yürütölen diplomatik ilişkilerdir. 1826-1828 Savaşı'nın hemen ardından İran'a elçi olarak gönderilen Aleksandr S. Griboyedov'un Petersburg'tan yola çıkip 5 Temmuz 1828'de Tiflis'e geldiği haberi gazetenin ikinci sayısında yayınlanmıştır (Tif.Ved. 1828/2). 19. sayıda çıkan habere göre ise Griboyedov 17 Ekim 1828'de Tebriz'e ulaşmıştı (Tif.Ved. 1828/19). Griboyedov Tahran'da çıkan bir ayaklanma sırasında Rusya Büyökelçiliği'ne baskın yapan isyancılar tarafından öldürölmüştü. Bu olay iki devlet arasında oldukça büyük bir gerilime neden olmuştu. Yaşanan krizi hafifletmek amacıyla İran tahtının varisi Abbas Mirza'nın oğlu Hüsrev Mirza Petersburg'a elçi olarak gönderildi. Prens ve beraberindeki heyet 7 Mayıs 1829'da Tiflis'e ulaştı (Tif.Ved. 1829/19). *Tiflisskiye Vedomosti* gazetesinden elçilik heyetinin yolculuğu hakkında detaylı bilgi öğrenebiliyoruz. Prens Hüsrev Mirza'nın Petersburg'a gitmek üzere 23 Mayıs 1829'da Tiflis'ten yola çıkacağı bildiriliyor. Aynı gün elçilik heyeti için Tiflis Askeri Valisi tören düzenlemiştir (Tif.Ved. 1829/21). Hüsrev Mirza ve heyetinin Petersburg'a gidişinin asıl sebebi

Griboyedov'un ölümü için çardan özür dilemektir. Ancak *Tifliskiye Vedomosti'de* bu konuyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmadığı dikkat çekmektedir. 29 Mayıs'ta Hüsrev Mirza ve elçilik heyeti Gürcistan Askeri Yolu'nu izleyerek Vladikavkaz Kalesi'ne ulaşmıştır. Onları kale komutanı Tuğgeneral Skvortsov karşılamış ve törenden sonra kalacakları eve götürülmüşlerdir. 31 Mayıs kurban bayramına denk geldiği için Hüsrev Mirza, Tuğgeneral Skvortsov, Tuğgeneral Rennenkampf ve diğer kurmay subayların bayram tebriklerini kabul etmiştir (Tif.Ved. 1829/23). 6 Temmuz'da Prens ve heyeti Goryaçevodsk şehrine ulaşmış, burada General Emanuel prens şerefine gösterişli bir balo düzenlemiştir. Bir süre şehirde kalan Prens, Goryaçevodsk çevresini gezip dolaşmış, su kaynaklarını incelemiştir. 12 Temmuz sabahı prens Goryaçevodsk'tan Stavropol'e gitmek üzere yola koyulmuştur (Tif.Ved. 1829/33). Prens Petersburg'a vardığında, 10 Ağustos'ta İmparator I. Nikolay onu Kışlık Saray'da kabul etmiştir. I. Nikolay sarayda generallerin de katıldığı büyük bir kabul töreni düzenlemiş, bu töreninin tüm detayları *Tifliskiye Vedomosti'de* yazılmıştır (Tif.Ved. 1829/35).

Heyet dönerken, Albay Prens Dadian karşılama için Duşet şehrine gönderilmiş ve elçilik heyetine eşlik ederek birlikte 29 Aralık 1829'da Tiflis'e gelmişlerdir. Sınır karakolunda Müstakil Kafkasya Kolordusu kurmay başkan vekili Tuğgeneral Jukovski prensi karşılamış ve birlikte Başkomutan General Paskeviç'in makamına gitmişlerdir. Başkomutan onları binanın girişinde karşılamış, kabul odasında kısa bir süre görüştüktan sonra prens için hazırlatılan daireye geçmişlerdir (Tif.Ved. 1830/1).

29. sayıda (1829) Griboyedov'un cenazesinin 17 Haziran 1829'da Tiflis Sion Katedrali'ne getirildiği ve burada karantinaya alındığı belirtiliyor. Bir sonraki gün Tiflis Askeri Valisi Strekalov ve Tiflis'te bulunan tüm generaller ile askeri ve sivil görevliler katedralde toplanmış, düzenlenen dini törenin ardından Griboyedov Aziz David Manastırı'na defnedilmiştir (Tif.Ved. 1829/29).

Sonuç

Rusya'nın Kafkasya'da yayılmaya başladığı ve özellikle bölge halklarını hâkimiyetine almaya çalıştığı dönemde *Tifliskiye Vedomosti* gazetesi önemli bir rol oynamıştır. Kafkas halklarının tarihi,

kültürü, gelenek ve görenekleri hakkında bilgi vererek onların pek bilinmeyen özelliklerinin tanınmasını sağlamıştır. Bu durum, yeni kurulan Rus idaresi altında Kafkas halklarının daha kolay bir şekilde yönetilmelerini sağlamıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yayınına devam eden *Tiflisskiye Vedomosti* sayfalarında cepheden gelen sıcak haberlerin yayınlanması önemini daha da artırmaktadır. 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında düzenli olarak gelen haberlerin yayınlanmış olması askeri tarihçilik ve savaş haberciliği bakımından oldukça önemlidir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

Şopen, İ. *İstoriçeski pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti v epohu yeya prisoyedineniya k Rossiyskoy İmperii*. Sankt-Peterburg : Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1852.

Çapraz, Hayri, *Rusya Dış Ticaret Politikasında Güney Kafkasya (19. Yüzyıl)*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2012.

“Otnoşeniya barona Rozena k t. S. Bludovu, ot 2-go dekabrya 1831 goda, No: 563”, *Akti, Sobranniye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu (AKAK)*. Arhiv Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskago, Belge No: 3, T. VIII, Tiflis 1881.

Taşçı, Tekin Aycan. «Tarihten Günümüze Osetler.» *Yeni Türkiye, Kafkaslar Özel Sayısı* Temmuz-Aralık 2015: 497-504.

Yenikolopov, İ.K. *Griboyedov v Gruzii*. Tbilisi: Zarya Vostoka, 1954.

Gazeteler BIBLIOGRAPHY

Tiflisskiye Vedomosti (13). (1828, Eylül 26).

Tiflisskiye Vedomosti (10). (1828, Eylül 5).

Tiflisskiye Vedomosti (1). (1828, Haziran 4).

Tiflisskiye Vedomosti (4). (1828, Temmuz 25).

Tiflisskiye Vedomosti (6). (1828, Ağustos 8).

Tiflisskiye Vedomosti (7). (1828, Ağustos 15).

Tiflisskiye Vedomosti (8). (1828, Ağustos 22).

Tiflisskiye Vedomosti (9). (1828, Ağustos 29).

- Tifliskiye Vedomosti* (19). (1828, Kasım 7).
Tifliskiye Vedomosti (13). (1828, Eylül 26).
Tifliskiye Vedomosti (1). (1828, Haziran 4).
Tifliskiye Vedomosti (17). (1828, Ekim 24).
Tifliskiye Vedomosti (18). (1828, Ekim 31).
Tifliskiye Vedomosti (20). (1828, Kasım 14).
Tifliskiye Vedomosti (21). (1828, Kasım 21).
Tifliskiye Vedomosti (25). (1828, Aralık 19).
Tifliskiye Vedomosti (26). (1828, Aralık 26).
Tifliskiye Vedomosti (4). (1828, Temmuz 25).
Tifliskiye Vedomosti (2). (1828, Temmuz 11).
Tifliskiye Vedomosti (19). (1828, Kasım 7).
Tifliskiye Vedomosti (40). (1829, Ekim 4).
Tifliskiye Vedomosti (22). (1829, Mayıs 31).
Tifliskiye Vedomosti (23). (1829, Haziran 7).
Tifliskiye Vedomosti (24). (1829, Haziran 14).
Tifliskiye Vedomosti (25). (1829, Haziran 21).
Tifliskiye Vedomosti (2). (1829, Ocak 11).
Tifliskiye Vedomosti (3). (1829, Ocak 18).
Tifliskiye Vedomosti (10). (1829, Mart 8).
Tifliskiye Vedomosti (13). (1829, Mart 29).
Tifliskiye Vedomosti (14). (1829, Nisan 5).
Tifliskiye Vedomosti (18). (1829, Mayıs 3).
Tifliskiye Vedomosti (11). (1829, Mart 15).
Tifliskiye Vedomosti (15). (1829, Nisan 12).
Tifliskiye Vedomosti (19). (1829, Mayıs 10).
Tifliskiye Vedomosti (21). (1829, Mayıs 24).
Tifliskiye Vedomosti (23). (1829, Haziran 7).
Tifliskiye Vedomosti (33). (1829, Ağustos 16).
Tifliskiye Vedomosti (35). (1829, Ağustos 30).
Tifliskiye Vedomosti (29). (1829, Haziran 19).
Tifliskiye Vedomosti (28). (1830, Nisan 5).
Tifliskiye Vedomosti (72). (1830, Eylül 6).
Tifliskiye Vedomosti (3). (1830, Ocak 9).
Tifliskiye Vedomosti (5). (1830, Ocak 16).
Tifliskiye Vedomosti (18). (1830, Şubat 28).

Tiflisskiye Vedomosti (60). (1830, Temmuz 26).

Tiflisskiye Vedomosti (1). (1830, Ocak 2).

Tiflisskiye Vedomosti (64). (1830, Ağustos 9).

Tiflisskiye Vedomosti (24, 25, 26). (1831, Mayıs).

Tiflisskiye Vedomosti (27, 28, 29). (1831).

Tiflisskiye Vedomosti (1-5). (1831).

Tiflisskiye Vedomosti (6-7). (1831).

The Impact of Batumi on Turkish-Georgian Relations During The Period of National Struggle

Buket Elmas*

Abstract

The future of Batumi, which was occupied by the British by the Mondros Armistice Agreement (October 30, 1918), has occupied the agenda of the Ankara Government for a long time during the National Struggle Period. The Turkish side tried to maintain its existence in Batumi against the British, Georgian and Russian threat and aimed to keep the "Elviye-i Selase" in Turkish territory. In terms of both strategically and, the Turkish and Muslim population living in the region, Batumi has been a priority issue for the Turkish side and played an important role in shaping Turkish-Georgian relations during the National Struggle, from the Mondros Armistice Agreement to the Treaty of Kars.

Keywords: Mondros Armistice Agreement, Batumi, Elviye-i Selase, National Struggle, Ankara Government.

Milli Mücadele Döneminde Batum'un Türk-Gürcü İlişkilerine Etkisi

Özet

Mondros Ateşkes Antlaşması ile İngilizler tarafından işgal edilen Batum'un geleceği konusu, Milli Mücadele döneminde Ankara hükümetinin gündemini uzun süre meşgul etmiştir. İngiliz, Gürcü ve Rus tehdidine karşı Türk tarafı Batum'daki varlığını sürdürmek üzere gayret göstermiş ve "Elviye-i Selase"nin Türk topraklarında kalmasını amaçlamıştır. Hem stratejik olarak hem de bölgede yaşayan Türk ve Müslüman nüfus açısından Batum, Türk tarafı için öncelikli bir mesele olmuş, Milli Mücadele süresince, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Kars Antlaşması'na kadar geçen sürede Türk-Gürcü ilişkilerini şekillendirmede önemli rol oynamıştır.

Anahtar Sözcükler: Mondros Ateşkes Antlaşması, Batum, Elviye-i Selase, Milli Mücadele, Ankara Hükümeti.

* Buket Elmas, PhD Candidate, Bahcesehir University, Political Science and International Relations. E-mail: buket.elmas@rc.bau.edu.tr

(Received: 27.10.2019; Yayın kabul / Acceted: 29.11.2019)

Introduction

As a result of the Mondros Armistice Agreement (October 30, 1918), the future of Batumi, which was occupied by the British on 24 December 1918, was one of the main tasks of the Ankara Government during the National Struggle Period. The Ankara Government, acting in line with its national targets, gave great importance to the participation of "Elviye-i Selase" to the Turkish lands. In this context, the Turkish side tried to maintain its existence in Batumi, which was witnessed Georgian, Russian and British sovereignty. In the process from the Mondros Armistice Agreement to the Treaty of Kars, Turkish-Georgian relations were shaped on Batumi axis and bilateral relations were shaped according to Batumi's future.

As a result of the Bolshevik Revolution that took place in the Russian Empire 1917, there were major changes in Russian territory and many regions were separated from the center. The Georgians, one of the communities of the divided region, were also influenced by the British and tried to resist the Bolshevik and Turkish threat. In this process, they concentrated on the Batumi, and demanded their rights there. On the other hand, the National Struggle Movement started in Anatolia and the Bolshevik Revolution in Russia brought the Turkish government and Soviet Russia closer together. During the National Struggle Period, the Turkish government, which attaches great importance to Soviet support, paid particular attention to the smooth progress of bilateral relations. However, the issue of Batumi occupied the agenda of both sides for a long time. Moreover, Turkey tried to balance their relations with Germany, which has some political, economical and social goals in the region.

On the other hand, the most influential issue shaping Turkish-Georgian relations during the National Struggle Period was Batumi. Both sides' claiming rights in Batumi caused long-lasting conflicts in the region. The future of Batumi, which was witnessed of the British, Russian, German, Turkish and Georgian domination race, has been an important agenda item for the forces of that period. This important agenda item emerged as the main factor determining the relations between Turks and Georgians. In this sense, what is the impact of Batumi on Turkish-Georgian relations during the National Struggle Period? How did it shape the bilateral relations? Was Batumi the key

factor that shaped the relations between Turkey and Georgia? This study will focus on these questions. The point that, how Batumi, one of the most important factor in determining bilateral relations, shaped the relations in the National Struggle Period will be emphasised, and a context will be established by questioning the reasons for the loss of Batumi.

Referring to previous studies on this subject; Batumi is seen in a very important position in terms of its geopolitical location (Manvelidze 37). Its geopolitical position is seen as the most important factor shaping the future of the region controversial. At this point, the issue of granting special status to the region after the Russian Revolution in 1917, began to be discussed in Tbilisi and the representatives of Adjara came to the First Nation Assembly in Tbilisi and made important recommendations. In this context, Memed Abashidze, one of the supporters of Muslims in Batumi, offered to give special status to Adjara at the national committee meeting on 13 December 1917. However, the offer of Abhasidze to leave the cantons of the region was not accepted by Tbilisi. Members of the committee found the idea of "broad self - government" suitable for both Adjara and other Georgian regions. Although disagreements between Abasidze and Tbilisi have occurred, the idea of autonomy for Batumi was used for the first time. Furthermore, it is mentioned that the status of Batumi is important not only for Georgians, but also for the British, Russians and Turks. In this context, the two regional formations in Batumi have acted with the aim of autonomy: Islamic Society and Liberation of Muslim Georgia. While the Liberation Committee was seeking help from Georgia and Great Britain, Islamic Society was supported by the Turks and the Bolsheviks. The Ankara Government, which was founded in Anatolia, worked on the status of Batumi through the Islamic Society and took care to keep the region under its influence. In this process, the Turkish-Georgian relations were shaped under the influence of Batumi (Manvelidze 40).

In addition, the British surrendered Batumi to the Georgians in June 1920 and because of the Georgian invasion of the region, the Turkish-Georgian relations were tense. However the Kazim Bey's appointment to the Tbilisi Embassy had a positive impact on bilateral relations. Moreover, Turkish government which gave great

importance to the issue of Batumi, was more concerned about Batumi in order to keep relations with Georgians close due to the Armenian threat. It was very important to ensure the neutrality of Georgians in the process leading to the Treaty of Gyumri, and the issue of Batumi played a key role in this issue (Şimşek 323).

If we consider this work from a realist perspective, it would be appropriate to refer to the concepts in the context of the order in which states have to take care of themselves. We can begin with the concept of “relative gain” according to the realist theory. “Relative gain” is a concept that expresses the balance of interstate earnings. In this context, states construct their policies on the fact that their earnings from a situation are more than the other states. When we consider the loss of Batumi in this sense, the Turkish side provided a strong support for Batumi with the policy of Soviet Russia, and with the end of the struggle in the region, the Turkish side had the chance to reinforce the troops in the southern and western fronts, and prepared the ground for the recognition of the newly formed Turkish government.

If we look at the situation of Georgians, the advantages of Batumi being a port city come to the fore. However, although the loss of Batumi seems to be negative, it draws a more lucrative framework for the Turks. The Turkish government, with the disposal of Batumi, maintained its own gains and pursued a way of balancing power rather than increasing power. In addition, the Turkish government, acting in order to “preserve the balance of power” or to turn it in its favor, normalized relations with the Georgians against the Armenian threat. In response to the steps taken to increase the power of the Armenians in the region, the Turks developed diplomatic relations with the Georgians and ensured them to remain neutral. In fact, the Ankara Government choosed an “external balancing” with this move. On the other hand, as a result of the rise of the Bolshevik threat in the region, Georgian demands for assistance from the Turks and expectations of military support in the area of Batumi indicate that Georgia is acting with a realist policy. Alliances are important step in balancing politics, and it is clear that Georgians and Turks often use this advantage during this period. In addition, Georgians tried to establish a “threat balance” by activating the Turks against the threat of Soviet Russia. In addition,

the status of Batumi and the border of the region have been in constant change in the process from the Mondros Armistice to the Treaty of Kars, and the dominant power changed. Thus, in order to protect the security of its borders and its influence in Batumi, Turkish forces kept the military power in the region under constant control and provided military reinforcements to the region according to the changing conditions. The security efforts of the Turkish forces in the region led the Georgian government to take steps to protect itself. In this process, Georgians declared mobilization and kept their military power active in the region. These steps can be evaluated within the framework of the "security dilemma", one of the important concepts of the realist theory. The steps taken by the Turkish government were perceived as threats by the Georgians and this caused the Georgians to respond equally in order to prevent the risks. As a result, during the National Struggle, the Turkish government acted on the basis of the balance of interests and positioned itself according to the changing conditions.

The situation of "Elviye-i Selase" and British Domination in Batumi

With the Treaty of Berlin (1878) signed at the end of the Ottoman-Russian war in 1877-1878, "Elviye-i Selase" (three livas: Kars, Ardahan and Batumi, these lost regions were known as "Elviye-i Selase") were left to the Russians (Peyrat 166). With this agreement, the Ottoman Empire suffered a great loss of land both in the Balkans and in the Caucasus. The loss of "Elviye-i Selase" which has an important Turkish and Muslim population, was a major problem for the Ottoman Empire. After this loss, migrations from these regions to Anatolia started and this caused demographic changes in the region, too. As a result of the Russian policies in the region, non-Muslim population was placed in the region and Turkish constructions began to be destroyed. In this political atmosphere, it was one of the most important aims for the Ottoman Empire to ensure that these three provinces, which had an important Turkish and Muslim population, were re-joined to the homeland.

On the other hand, Russia, which has undergone significant transformations in the political sense with the Bolshevik Revolution,

gave these three regions back to the Ottoman Empire as a result of the Brest-Litovsk agreement signed with the Ottomans on March 3, 1918 (Armaoğlu 140). In addition, according to the result of the referendum that made in the region, the majority of the population wanted the Ottoman Empire (Kılıç 54, 55). As a result of the referendum, it was notified to the Ottoman Government with an official letter dated September 8, 1918 that these three districts joined the Ottoman State with the will of the people (BOA, DH.UMVM. 124/176). However, on April 5, 1918, the Transcaucasian Peace Delegation was offering some regions in Kars and Ardahan to the Turks and rephrasing their wishes about the situation of Armenians living in Anatolia. The delegation also rejected the validity of this agreement. However, as a result of the political conditions and the negotiations between Ottomans and the delegation, validity of Brest Litovsk was accepted. On the other hand, contrary to the delegation's decision, Tbilisi did not accept Brest Litovsk Agreement. Georgian administration declared some statements that they would rather die in a war than accept this agreement. According to Tbilisi, Batumi was well fortified and could resist against the Turks. Georgian politician Irakli Tsereteli stated that, Turkish authorities issued an ultimatum for the acceptance of the Brest Litovsk agreement in Transcaucasia but they did not accept such an agreement. He also stressed that, with the Brest Litovsk the "death sentence" passed to the Revolutionary Russia and they would not accept this death sentence in their motherland (Kazemzadeh 99, 100). In short, they were against the Brest Litovsk and they regarded the Turks as "imperialists".

However, the Turkish forces kept moving forward. The Third Army, which received orders from the government to protect the people without discrimination, continued to advance in Batumi, Kars and Ardahan to ensure lasting peace and security (BOA, HR.SYS. 2453/34). As a result of the advancement of the Ottoman forces, the Transcaucasia declared war on Turks, in Seim which assembled on April 14th. It was clear that, the population of Adjara was helping and supporting the Turkish troops. Furthermore, Menshevik members of the Seim and the Menshevik Party could not take any support from Russia as they expected. Consequently, this situation made advantageous Turkish troops in terms of military movement.

On the other hand, the "Treaty of Peace and Friendship" was signed in Batumi between Georgian and Turkish representatives on 4 June 1918. However, this agreement was not seen as an agreement with equal terms for the Georgian side (Janelidze 179). Also, this agreement was protested by the Georgian National Council, calling it "discriminatory". The Council of Georgia requested the revision of the agreement with the participation of central states. The idea of revising the Batumi Treaty was accepted by Germany, and the Germans persuaded Turkey to hold a conference about this issue. However, the conference, planned to be organized in Istanbul, could not be held following the defeat of the central powers in the first World War. Although the Batumi Treaty could not be revised, the newly-created Georgian Democratic Republic was officially recognized by Turkey thanks to this treaty (Saqartvelos 350).

Despite all of these, with the Mondros Armistice Agreement which was signed between Ottoman Empire and the Allies on October 30, 1918, the situation for Georgia changed respectably. According to this agreement, the Samtskhe-Javakheti region, was to be demilitarized from Turkish detachments (Rayfield 274). Afterward, Batumi was occupied by the British on 24 December 1918. At the same time, Kars was occupied by the British, and Ardahan was captured by the Georgians. However, before these invasions, the people of the region agreed to connect to the Ottoman lands. As stated in the second article of Misak-i Milli, it was emphasized that there could be a referendum in this region again (Budak 174-176). For the Ankara Government, acting in accordance with the principle of Wilson's Fourteen Points, this was clearly an expression that the region was Anatolian soil. However, the annexation of the region directly to the motherland was not appropriate for that period, after the main peace, the region was thought to join the territory.

Batumi, a corridor leading to Baku oil, was an important issue for the British. However, the rise of the Bolshevik threat and the change of the fractions in the region led the British to think about the Caucasus. During this period, the British decided to evacuate the Caucasus in early January 1919 and began to seek a state to replace themselves. For the Caucasus region, French, Italian and American mandates were considered. However, none of these mandate ideas realized (Sürmeli 449,450).

German Policies in the Region

It is necessary to consider the German policy on Georgia during the First World War as "Eastern Policy" (Ostpolitik). This policy covers a wide geography, starting from Poland and reaching India, including Central Asia, the Caucasus, the Ottoman Empire, Iran, Russia, and Africa. With this policy, Germany aimed to capture the colonies of England and Russia and become a world power with vast colonies. Another important factor that encouraged Germany to deal with the Caucasus was the German population in the region. Most of the Germans living in the Caucasus consisted of cultured people who migrated to Russia from Würterberg in 1818, because of the economic reasons with the encouragement of the Russian Empire. In 1914, there were about 2.4 million German population in Russia (Memmedova 90, 91).

Moreover, the Caucasus, which was rich in raw materials was an attractive region for Germany. The Caucasus was a significant region that would meet the needs of Germany in terms of underground and surface resources, especially oil reserves (Çolak 39, 40).

The Germans, often accused of being imperialist by the Socialists, were welcomed in Transcaucasia. Germany, were seen as an important representative of European civilization and technology. Germany's military and war power was also seen very important in the region (Avalov 38). For this reason, Georgians in Batumi wanted to use German authority and power to encompass the Turks. The Georgians, who were approaching allies because of the Russians' internal policies, began to negotiate with the Germans. As a result of the negotiations with the Georgians and the support of the Ottoman Empire, Germany decided to implement the plan of establishing a legion from the Georgians (Bay 80).

As a result of the agreement signed between the Ottomans and Germans on October 16, 1915, provisos related to the establishment and functioning of Georgian legion were determined. According to this agreement, it was decided that the Ottoman Empire would help transport the weapons to be sent to the region, and provide the training of the legion (Sürmeli 148-162). The army consisted of prisoners of war camps in Germany, Austria-Hungary and the Ottoman Empire, refugees who fled from the Russian occupation and settled in

the Ottoman territories and volunteers from Georgia. The legion was militarily attached to the 3rd Army Command.

Then the troop started operating on the Black Sea coast with the Rıza Bey's battalion. The troops that were going forward along the Black Sea coast, captured Borçka and reached the Batumi border. Rıza Bey offered to capture Batumi, but the Ottoman rulers did not support this idea that wasn't seen strategical. However, 3rd Army Command's loss of territory against Russia and its departure from the borders of Georgia made the legion's activities constraint. The use of the troops in the Ottoman internal operations also caused dissatisfaction among the Georgians. At the end of all this, Caucasias Liaison Officer Graf von Schulenburg announced on 7 May 1917 that the legion was completely disbanded (Çolak 178).

The Situation of Muslims in Batumi and Their Relations with the Ankara Government

As a result of the final decision of the evacuation of British forces, the forces claiming rights on Batumi have also taken action. Among the Muslim groups in Batumi, "Batumi Livası Cemiyeti" was Turkish supporter, and Batumi was a supporter of connecting to Turkey within the framework of broad autonomy. The greatest support for the Turkish supporter Muslims in Batumi, came from the nationalist movement around Mustafa Kemal Pasha. In 1919, a congress was decided to be held in Erzurum, and the Muslims of Elviye-i Selase knew that this congress is an opportunity for their demands. They applied to Kemal Pasha and stated that they wanted to participate in the congress. Consequently, with the participation of representatives of Elviye-i Selase gathered in Erzurum Congress on 23 July 1919, it was decided that the militia in the region represented Kuvayi Milliye to them.

On the other hand, the Georgians were also claiming rights in Batumi. In this context, a force of 5,000 people had accumulated on the Batumi border. However, due to the threat of Denikin from Russia, Georgians also stepped back and preferred to get closer to the British. "İslam Tahlis Cemiyeti" of Georgia was defending to connect with the Georgians. In this respect, they decided to connect to Georgia in August 1919. As a result, Georgia declared the "Autonomous

Government of the Georgian State of Islam". In September 1919, the Muslim League of Batumi, a Turkish supporter, came together and decided to extradite Elviye-i Selase to Turkey if Britain left Batumi. However, as a result of all these negotiations, it was decided that the British staying in Batumi. Because, according to the British, when Batumi was abandoned, Anton Denikin would attack Batumi and the region would be pushed into the arms of the Bolsheviks, and this was an undesirable situation. However, the British were not able to make a definitive decision. In addition, although the British evacuated their troops from the Caucasus, Batumi did not cause unrest among the people of the region. As a result, the unresolved issues at the Paris Peace Conference were discussed at the London conference, which was held between 12 February and 10 April 1920. Representatives of the Caucasus were invited to the conference and worked hard on the Batumi issue. In particular, the Georgian Representative Avalov, who was at the meeting, gave his views on the future of Georgia and even admitted that the Turks in the region had the right to connect this region to Georgians without Turks. As a result of the negotiations, it was decided that Batumi port would be a free port under the control of the League of Nations. In addition, there will be a mixed garrison of British, Italian and French battalions in the region (Sürmeli 454-460).

While Batumi's future was determined in this way, the Georgian government and the Georgian press objected to this decision. In the article "Les Destine De Batoum" published in the 18 March 1920 edition of the *Republique Georgienne*, it was stated that Batumi belongs to Georgia in geographical, ethnic and historical terms. In addition, the newspaper said that the Turkish and Bolshevik plots would increase in the region, and a Bolshevik-Turkish alliance against Georgia was mentioned. The way the Turks are coming to the region with a cavalry of 300 people, was seen as the Turks and the Bolsheviks will invade the region. However, Georgians acted for the conquest of the region and the region resisted Georgian forces with the support of Turkish and Bolshevik Muslims. In order to continue its activities, the Muslim community of Batumi in the region needed help from the Turks. In a copy of the newspaper *Hakimiyet-i Milliye* on January 10, 1920, it was written that Batum's occupation was temporary and Elviye-i Selase was three precious livas of Turkey (Sarı 438).

Georgian Activities in Batumi

Against the Bolshevik progress, the British recognized the Caucasus Republics in the region. The Georgians who wanted to get away from this opportunity have accelerated their activities in the name of taking over Batumi. Islamic Society, which had close relations with the Ankara Government, sent a telegram to the Heyet-i Temsiliye delegation on January 19, 1920 and asked for the military and munitions support. Although Kazım Karabekir Pasha stated that a new adventure in Batumi should not be dragged while a National Struggle was taking place in Anatolia, the Islamic Society continued to be supported. 1.500.000 rubles were provided to the community and Kazım Karabekir Pasha was informed about an intelligence station facility in the region. In addition, Islamic Society opened a school for the education of Muslim people in Batumi. As a result of the activities of the Islamic Society in the region, Muslims in Batumi were not affected by the propoganda of the Pro-Georgian "Islam Tahlis Cemiyeti" (Sarı 446-450).

The Grand National Assembly of Turkey was inaugurated in Ankara on 23 April 1920 while these developments were taking place in Batumi. There were also participation in the assembly from Elviye-i Selase. Batumi also participated in May 1920 and was represented with 5 deputies at Grand National Assembly of Turkey.

With the arrival of the Bolshevik threat to Batumi, the British decided to officially transfer Batumi to Georgians and delivered it to the Georgians on July 7, 1920. The Turkish Grand National Assembly reacted to this occupation and sent a harsh protest to the Georgian government on 25 July 1920. In the protest, Brest-Litovsk Agreement and Batumi Agreement states that Batumi belongs to Turkey legally and stressed that the responsibility of this situation does not belong to Turkey. This situation led discussions in the parliament. Also, a telegram came from the people of the region and from local representatives and they were asking help from Turks. Ahmet Fevzi Efendi, one of the representatives of Batumi, stated that the people in Batumi should be supported. While the Armenian and Georgian activities were increasing in the Eastern Front, the national assembly was busy with the issue of why they did not responded this demand. M. Kemal Pasha explained this issue in detail. Essentially, the main

point here was the relationship with the Bolsheviks. It was important to keep the relationship with the Bolsheviks in balance, while organizing activities in the region. Whereas these discussions were ongoing at the Grand National Assembly of Turkey, Anadolu Agency was publishing news and articles about Batumi and was trying to keep the people's national feelings alive (Sarı 555-557).

The Reflection of the Armenian-Turkish Conflict on the Relations Between Turkey and Georgia

As these developments took place, the Sevres Agreement was signed on August 10, 1920, aiming at the establishment of the "Great Armenia". With this agreement; Rize, Trabzon, Gümüşhane, Artvin, Kars, Van, Bitlis, Ağrı, Muş, Erzincan, Erzurum and Bingöl were given to Armenia. After this agreement, the first Turkish-Soviet official meeting on August 13, 1920 was a disappointment for the Turkish delegation. As a result of the ongoing negotiations between the parties in the following weeks, the issue of the Soviet aid (arms and ammunition support) to Turkey was discussed. As of September 1920, aid began to reach. On the other hand, the Armenians began to attack the regions where deemed appropriate to be given to them with the Sevres Agreement (Beyoğlu 128-130). In addition, the British formed an Armenian regiment in Gyumri, and the Armenians and Greeks in Batumi formed gangs to be sent to Trabzon (BOA, DH.KMS. 55-3/15).

On September 20, 1920, the Ankara Government sent a telegraph to Kazım Karabekir Pasha and sent the order to begin the operation. The remarkable fact is that there would have been no action against Georgians. There was no attempt to save Batumi. The Turkish government, who was particularly sensitive about this issue, was sent to Tbilisi, Captain Talat Bey (Sürmeli 574). In addition, the Ankara Government sent a telegram to the Georgian government and stated that the military operation was only for Armenia. Moreover, it was stated that they want to establish friendly relations with Georgia. However, the Georgian government responded to this attempt by adding Batumi and Ardahan to its borders. Also, declared mobilization in Georgia. On October 14, they applied to the Soviet government and asked to stop the progress of the Turks and reinforced his troops on the border.

On October 20, Georgian Foreign Minister Ramushvili sent a telegram to Ankara while the Ankara Government was trying to ensure Georgia's neutrality. In this Telegram Ramushvili asked that the Turkish army would not enter Batumi and Ardahan, which they accepted within the borders of Georgia. The Turkish government, which gave great importance to the neutrality of Georgia, accepted the Georgians' request and committed that the border would not be crossed. They also offered Georgian officials a meeting to sign an agreement. On October 23, Miralay Kazım Bey was appointed to the Tbilisi Embassy for the development of bilateral relations (Sürmeli 584).

As a result of the efforts of the Ankara Government and Kazım Karabekir Pasha, Georgia remained neutral in the Turkish-Armenian war. Although the Georgians remained neutral, they continued to hesitate about Batumi. The Georgians, who were worried about the issue, invited the assembly to the meeting and decided to increase the measures against the Turks. In this context, the Georgian army mobilization was expanded and its numbers increased to 60.000. The Georgians, who took similar precautions in Batumi, dismissed the governor of Batumi at the Assembly meeting and assigned the former minister of war to that position. While the Georgian government was taking these precautions, Miralay Kazım Bey, who was appointed to Tbilisi, met with Georgian authorities on November 13. Kazım Bey, stressed that the issue of Batumi should be resolved not by the British and Bolsheviks but by the interests of the two governments. Georgian Foreign Minister Ramushvili stated that Batumi port should be in Georgians. They stated that if this is achieved, the Turks could benefit from this port. In addition, the Georgian Minister stated that the Turks should not be concerned about the mobilization of Georgians and this decision was a measure against the Bolsheviks. Ramushvili also added that they want to contact "friendly" with "strong Turkey" (Sürmeli 587-589).

Besides these, Kazım Bey met with Sheynman, Russian Ambassador to Tbilisi on November 14. In this meeting, Sheynman said that Turkey should not violate the agreement between Georgians and Russians on May 7, 1920. In other words, the Turkish government had to agree to Batumi stay in Georgia.

The Idea of Caucasus Confederation and British Policies in the Region

As the Turkish-Georgian relations progressed in this period, the Turkish forces succeeded against the Armenians and as a result the Treaty of Gyumri (December 3, 1920) was signed with the Armenians (Yılmaz 102). As a result of this success of Turkey, the British tried to establish the basis of bilateral agreements by means of the Turkish and Georgian government.

In fact, Great Britain did not want to leave Batumi, one of the most important ports on the Black Sea. Meanwhile, the Entente States also had interests in this region and they were unable to reconcile with British sovereignty there. Consequently, the acceptance of Batumi's status as an international "porto-franco" was discussed (Avalov 317). As a result, within the Lloyd George's policy, in July 1920 the British military unit withdrew from Batumi and the region returned to Georgia. And this situation was considered as a great success in Georgia, although it also means the rejection of Europe in the region (Asatiani and Janelidze 325).

On the other hand, the British wanted the Georgians to make an alliance with the Turks, and they even started to think of replacing the Treaty of Sevres with another agreement. As a result of the meetings between the Foreign Ministry of Georgia and the Ankara Government, the Caucasian Confederation against the Bolsheviks was planned to be established. The British-Turkish rapprochement worried Moscow. For this reason, Deputy Foreign Minister Ahmet Muhtar Bey sent a telegram to Cicerin and stated that they wanted to sign a friendship agreement with the Soviets (Somel 147, 148). The Russians had a positive response for the interview. Thus, with the instructions of Mustafa Kemal Pasha, it was decided to appoint a delegation to go to Moscow. The delegation headed by Yusuf Kemal Bey first arrived in Tbilisi on January 17, where he met with both Georgian Foreign Minister Ramushan and Prime Minister Jordanian. The main issue was the establishment of the Caucasus Confederation. However, the Ankara Government has not taken any steps regarding the confederation.

As a result of these conditions, the Entente States decided to meet in London on February 21, 1921 to discuss the Caucasus Confederation issue and soften the articles of the Sevres Agreement. The Entente States, which invited the Istanbul government to the congress, also

requested that a representative be present in the Istanbul government delegation from Ankara. Mustafa Kemal Pasha stated that they should be invited directly to the London conference. As a result, the Ankara delegation was officially invited at the London conference. The issue that kept the agenda busy was a matter of the Caucasus Confederation. The agenda had become a matter of Batumi rather than a matter of Caucasus. Instead of the Mensheviks who were losing blood against the Bolsheviks, the Entente States found Ankara's dominance in Batumi proper. In this way, the Entente States were once became the defenders of Misak-i Milli (Yerasimos 203, 204). The Ankara Government informed Moscow about these negotiations.

During these developments in London, Georgia sent a delegation to Ankara in order to find support for the Caucasus Confederation. In addition, the independence of Georgia was recognized by the Turkish Grand National Assembly on January 14, 1921. After the declaration of independence of the Georgians, on February 16, 1921, Georgians stated that the Bolsheviks attacked Georgia and they expected assistance from the Turkish government. However, in line with the request of Kazım Karabekir Pasha, it was found appropriate to take advantage of the Georgian's situation and Ardahan and Artvin were taken back. It was not appropriate to come up against the Bolsheviks in those political atmosphere (Karabekir 866). In fact, when the Bolsheviks occupying Tbilisi, the risk of occupation of Batumi by them increased too. Under these circumstances, it was thought that the Georgians would not go off about the invasion of Batumi by the Turkish army and would even invite the Turkish forces to Batumi. However, Karabekir Pasha thought that Batum was not very important for Turkey in terms of military and economic terms. In fact, Soviet Russia needed the region more militarily and economically. In all this context, to invade Batumi was meaning to be faced with Russians. This would be an unnecessary move for the circumstances of the period. However, as the Bolsheviks accelerated their progress towards Batumi through Sohum, the Georgians had to ask for support from the Turkish forces. The Turkish government did not be indifferent to this request and sent a force to Batumi. As a result, the Turkish administration was established in Batumi for the last time. While the Turkish Dominion was established in Batumi, peace talks started in Moscow.

Treaty of Moscow (March 16, 1921)

The meetings in Moscow started on February 18, 1921 under the leadership of Mustafa Kemal Bey. The Turkish delegation acted for the adoption of Misak-i Milli in the negotiations. Following, the Turkish military detachments entered Batumi on March 11, 1921, then the Akhaltsikhe-Akhalkalaki region. The Batumi region that came under Turkish rule, was declared as a part of Turkey and Kazim Bey was appointed as the governor of the region (National-Archives-of-Georgia 1872/1:6). As a result, the situation became more complicating for the Georgians, and they even considered to make a deal with the Bolsheviks to save Batumi (Janelidze 181). On the other hand, during the meetings in Moscow the Turkish delegation's focus was on Batumi, they demanded Batumi district but Soviet Russia did not agree with this idea. As a result of the negotiations, the Treaty of Moscow or the Treaty of Brotherhood was signed on March 16, 1921. With this treaty, Batumi was left to Georgia. In fact, the Turkish delegation had been instructed beforehand that Batumi could be abandoned. In the negotiations, Batumi would be used as a trump card and Batumi would be abandoned when the appropriate conditions were met. As a result, with the Treaty of Moscow, the Ankara Government had accepted its power to a great state for the first time. Turks also won a serious ally against the Entente States. While most of the Turkish troops fought on the western and southern fronts, it was risky to make war with the Russians for Batumi. In addition, the money, munitions and arms aid from Soviet Russia was very important for the national struggle. Also, due to this treaty, the remaining military units on the eastern front could be shifted to other fronts. In addition, Turks could use Batumi port without sanctions. The rights of Muslims in the region were also guaranteed. As a result, Batumi was lost, but great gains were also obtained (Sarı 649-656).

Treaty of Kars (October 13, 1921)

This agreement was signed on October 13, 1921 between the Turkish Grand National Assembly and Russia, Azerbaijan, Armenia and Georgia. It was assembled to solve the problems between Turkey and Soviet Russia and to ratify the provisions of the Treaty of Moscow by the republics of the Caucasus. The sixth article of the Treaty of Kars

was related to the port of Batumi and the reputation of Adjara. It has been decided that trade goods should be exempt from all taxes and that there is no obstacle in transit. With regard to Batumi, it was decided to establish the Soviet Socialist Republic of Adjara and make Batumi the center. Terms of use of Batumi port and the head office of Adjara region have been secured by Turkey under the Treaty of Kars (Sarı 659-662).

Conclusion and Evaluation

As a result, Turkish-Georgian relations were shaped over Batumi within the national borders of Misak-ı Milli during the National Struggle Period. After the Mondros Armistice, the question of who will dominate the region after the invasion of the British has kept the agenda very busy and the danger of Bolshevik and the fear that the Turks will invade the region, always disturbed the Georgians about Batumi. However, Georgians had to seek help from the Turks on the rise of the Bolshevik threat. The Ankara Government, which attaches great importance to the implementation of Misak-ı Milli, has exerted great effort to maintain its existence in the Caucasus, even though it has given a great struggle for independence in Anatolia. Following the Bolshevik Revolution in 1917 and the movements in the region closely, the Ankara Government attaches importance to bilateral relations with Georgians. Bilateral relations are especially shaped about Batumi. For the British and Germans, it was important to keep Batumi, a corridor for transportation to Baku oil. The idea that the region was under Georgian rule rather than being dominated by Turkish or Bolshevik, shaped the Turkish-Georgian relations in the early days. The Georgian government, acting with the support of the British, has stated at every opportunity that they have their own rights in Batumi and has been on guard against the Turks. However, the necessity of a new authority to replace the British presence in the region and the imminent Bolshevik danger led the Georgians to establish a more healthy and diplomatic relations with the Ankara Government. The idea of establishing a Caucasus Confederation with the guidance of the British was the main goal of the Georgians. However, the Turkish government did not consider such a British-backed formation suitable when Soviet support was obtained. With the rise of the Bolshevik

attacks and the threat of Batumi, the Georgians themselves demanded the protection of the Turks. As we can see, the relations of the Georgians with the Turks have been shaped over the future of Batumi and changed over time. In fact, the Georgians who acted with the fears of the past and the concern of the continuation of Ottoman domination in the region have experienced the fact that how a strategic partnership with their border neighbours would be possible by putting aside their fears and anxieties. When the Turkish government entered Batumi against the Russian threat at the request of Georgians, it stated at every opportunity that its mission in the region was temporary and that it did not intend any occupation. Indeed, even this example is an important turning point for the idea that bilateral relations can become a strategic partnership. In addition, it is also important to establish close relations with the Georgians and ensure their neutrality while the Turkish forces are fighting with the Armenians. With the Georgians excluded from these events, the Turkish forces were only interested in the Armenian obstacle and as a result the Gyumri Agreement was signed. Also, this success was followed by the fact that the Turkish government acted more prudently and read the terms of the period rather than making instant, impulsive decisions about Batumi and did not take the Georgians against them.

In fact, the Turkish forces, Artvin, Ardahan and Kars took a great success in the region. During the process from the disposal of the Mondros Armistice to the Treaty of Kars, the Turkish government had made considerable efforts on the subject of the Batumi. The disposal of Batumi is actually seen as success rather than a lost. In fact, the Turkish government ensured the signing of the Treaty of Moscow with Russians, which it used Batumi as a trump card against them. Soviet Russia. With this agreement, for the first time a powerful and grand state officially accepted the existence of the Ankara Government. This was seen as a very important diplomatic victory. In addition, it was difficult to fight on the Eastern Front for the Turkish military while the struggle was continuing in the south and the west. The end of the struggle in the region led to the strengthening of the western troops. Looking at the overall result, it was not thought that Batumi would make too much economic and political gain for the Turks. Soviet

ambitions in the region were known. It was not be logical to damage the good relations with Russian because of Batumi while obtaining both economic and military assistance from the Soviets. To consider all of these Batumi played a key role in Turkish-Georgian relations during the National Struggle Period.

Bibliography

- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. Alkım, 2004.
- Asatiani, Nodar and Otar Janelidze. *History of Georgia*. House Petite, 2009.
- Avalov, Zurab D. *Nezaviimost Gruzii v mejdunarodnoy politike (1918-1921)*. Paris, 1924.
- Bay, Abdullah. "Birinci Dünya Savaşı'nda Gürcü Lejyonu ve Faaliyetleri." *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 2015: 75-92.
- Beyoğlu, Süleyman. "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu." *Gazi Akademik Bakış* 2015: 125-128.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH.KMS. 1 Ağustos 1917.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HR.SYS. 4 Mayıs 1918.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH.UMVM. 2 Eylül 1918.
- Budak, Mustafa. *Misak-ı Milli'den Lozan'a: İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*. Küre Yayınları, 2014.
- Çolak, Mustafa. *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*. TTK Yayınları, 2006.
- Janelidze, Otar. "The Democratic Republic of Georgia (1918-1921)." *Remembrance and Justice. Contemporary History Studies* 2018: 168-190.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*. Türkiye Yayınevi , 1969.
- Kazemzadeh, Firuz. *The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)*. New York: Philosophical Library, 1951.
- Kılıç, Selami. *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu : Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri*. Dergah Yayınları, 1998.
- Manvelidze, Irakli. "The Status of the Region of Adjara in Caucasus in the Context of Geopolitical Transformation in 1917-1921 Years." *RS Global* 2018: 37-40.

- Memmedova, İrade. "19. Yüzyılın 80-90'lı Yıllarında Güney Kafkasya'nın Etnografik Haritası (Kars ve Diğer Bölgeler)." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2012: 87-99.
- National-Archives-of-Georgia. *National Archives of Georgia. Historical Central Archive*. 1872/1:6.
- Peyrat, Etienne. "The Ottoman occupation of Batumi, 1918: a view from below." *Caucasus Survey* (2016): 165-182.
- Rayfield, Donald. *Gruziya. Perekrestok imperii. İstoriya dlinnoy v tri tısayçı let*. Kolibri, 2017.
- "Sağartvelos Damfuznebeli Kreba (The Constituent Assembly of Georgia)." 1919.
- Sarı, Mustafa. *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*. Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Somel, Gözde. *Soviet Policy Towards Turkey 1920-1923*. (Thesis): METU, 2016.
- Sürmeli, Serpil. *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*. Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Şimşek, Derya. "Milli Mücadele Dönemi Türk-Gürcü İlişkileri." *Social Science Studies* 2018: 318-331.
- Yerasimos, Stefanos. *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*. Boyut Yayın Grubu, 2000.
- Yılmaz, İskender. *Gümrü Antlaşması*. Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2001.

Language Maintenance and Multilingual Education: The Case of the Circassian Language in Israel

Martin Isleem*

Abstract

The goal of this study is to examine the maintenance of the Circassian language and its significance to Circassians in Israel. The study will also assess how this case supports theoretical notions related to the role of the school system, home and community in this process. Particularly, the study aims to challenge the theoretical notion that intergenerational transmission is the core player in the process of language maintenance. Other areas of examination include the manner in which the school system assists in maintaining the Circassian language, and under what conditions the Circassian schools would be able to reverse the process of language decay. One of the main conclusions of this study is that the official school system doesn't support the minority language as would be expected by the community, but rather prioritizes Hebrew over Circassian. However, the school staff and emerging leadership are seeking to make fundamental changes in the school curriculum to empower the Circassian language and culture.

Keywords: *Minority Languages, Bilingualism, Language Change, Circassians, Hebrew.*

Dilin Korunması ve Çok Dilli Eğitim: İsrail'de Çerkes Dili Örneği

Özet

Bu çalışmanın amacı Çerkes dilinin korunmasını ve İsrail'deki Çerkesler için önemini incelemektir. Çalışma aynı zamanda bu örnek vakanın okul sistemi, ev ve topluluk hakkındaki teorik tartışmaları nasıl desteklediğini değerlendirecektir. Çalışma, özellikle, nesiller arası aktarımın dilin korunmasında oynadığı merkezi rol hakkındaki teorik fikre karşı çıkmaktadır. Bir diğer yanda ise okul sisteminin Çerkes dilinin korunmasına ne şekilde

* Martin Isleem, Associate Professor of Arabic Director of Arabic Studies, Bucknell University, USA. E-mail: mi006@bucknell.edu
(Received: 08.11.2018; Yayın kabul / Acceted: 09.11.2019)

yardımcı olabildiği ve Çerkes okullarının hangi koşullar altında dilin kayboluşunu tersine çevirebileceğine odaklanmaktadır. Bu çalışmanın vardığı temel sonuçlardan biri resmi okul sisteminin topluluğun beklediği gibi azınlık dilini desteklemediği tersine İbranice'yi Çerkesçe'ye önceliğini ortaya koymaktadır. Ancak, okul çalışanları ve yeni yönetim Çerkes dilini ve kültürünü güçlendirmek için okul müfredatında köklü değişiklikler yapmak istemektedirler.

Anahtar Kelimeler: Azınlık dilleri, İki dillilik, Dil değişimi, Çerkesler, İbranice.

Introduction

The demographic size of the Circassian community in Israel is very small. There are only about 4000 people, and the vast majority live in the townships of Kfar Kama in the lower Galilee, and Rehaniya in the upper Galilee on the Lebanese border.

Originally, Circassians are from the Northwest of Caucasus and are followers of the Sunni denomination of Islam. As a result of the Russian conquest of the Caucasus in the 1860s and 1870s, the survivors of this conquest were forced to migrate to the eastern shore of the Mediterranean which was ruled by the Ottoman Empire. A small community of the survivors settled in Palestine in the 1870s.

Circassians are native speakers of the Circassian (Adyghe) language, known as a spoken register that belongs to the North-West branch of the Caucasian family (Kreindler et al.). After the Russian revolution in 1917, the Cyrillic alphabet was adopted to represent the written form of the Circassian spoken language (Stern). The Circassian spoken language in Israel has been transmitted orally from one generation to another, and it was not until the late 1950s that the Circassian community in Israel learned of the existence of a written format of the Circassian spoken language, and that there are language textbooks created by the Soviet Union in standardized Cyrillic script (Kreindler et al.; Stern).

The spoken register seems to have been better maintained among the Circassian community in Israel than in other diaspora communities such as Turkey or Jordan (Abd-el-Jawad; Kreindler et al.; Bridges). There are many factors that contribute to the vitality of the spoken register among the Israeli Circassians. The Circassians in Israel seems

to have a very positive attitude toward their native language, the core dimension for cultural identity (Kreindler et al.). Another factor is that the Circassian community in Israel sets social, cultural, geographical and linguistic boundaries that separate it from the surrounding ethnic groups, Israeli-Jews and Israeli-Palestinians. For example, mixed marriages between Circassians and non-Circassians is not customary social behavior. At the same time, however, Circassians are very open to economic integration within the Israeli-Jewish sector (Spolsky and Shohamy) and because of this they value Hebrew for pragmatic reasons (Kreindler et al.).

Officially, the Israeli government welcomes the self-recognition of social and cultural particularism among the Circassian community, as well as integration within the Israeli culture. This recognition has been supported by several official policy actions. One of the major policy procedures that the community leadership requested was the enacting of an obligatory conscription law in 1958 requiring Circassian males to serve in the Israeli army alongside Israeli Jews and Druze males. By joining the Israeli army, the Circassian minority was set apart from the Israeli-Palestinian minority, and specifically from Muslim Arabs and the political ambitions of the Palestinian people. The conscription law also helped to increase the Circassians' Israeli civil status. The second major policy step was in 1977 and stemmed from the recommendations of an official committee in 1976. This committee was formed from representatives of the Ministry of Education, parents, teachers and local authority in Kfar Kama (Stern). One of the major outcomes of this committee was the adoption of Hebrew as the medium of instruction in schools in the township of Kfar Kama. The switch to Hebrew as a medium of instruction was not welcomed by all members of the Circassian community, especially older generations, while younger people were more supportive of this change (Stern).

As a result of this switch, today the Circassian school system is separated from the Arab school system, has been given new curricula, and is supervised by the Department of Druze and Circassian Education in the Ministry of Education.

The argument behind switching to Hebrew as a medium of instruction was that Circassian students would have a greater chance

of succeeding in the Hebrew-speaking high schools they attend after finishing middle school in their Circassian townships. Mastering Hebrew is also a key for academic and career success, due to the prestigious status of Hebrew and its symbolic power as the national language of Israel (Ben Rafael; Fishman; safran, 2005; Spolsky & Shohamy). It was also believed that this switch would enable the school administration to hire Hebrew-speaking teachers to fill the shortage of teaching positions in Circassian towns (Stern). However, part of the community was resistant to the switch, particularly those who live in Rehaniya, a town in which about 20% of its population are native Arabic speakers.

In 1977, the local council of the town of Kfar Kama decided to officially switch to Hebrew as the medium of instruction beginning in first grade in the primary school, while Rehaniya chose not to make that switch. In 1984 the local council of the township of Rehaniya decided to maintain Arabic as the main medium of instruction, but determined that science subjects such as biology and mathematics would be taught in Hebrew in the seventh and eighth grades. The Circassian language would be taught as a compulsory subject from 6th to 8th grade, for two hours each week (Kreindler et al.; Stern).

From the community's perspective the choice of Hebrew as a medium of instruction in Circassian schools was not enough to cause the Circassian language to lose its cultural significance and linguistic status as a medium of communication within the community. Moreover, the language has been maintained without having ever served as a medium of instruction in the Circassian schools.

It is true that maintaining the Arabic language as the medium of instruction would not assist with the maintenance of the Circassian language either, however the switch to Hebrew would be riskier and more likely to block the revitalization of the Circassian language due to the symbolic power of Hebrew and its capital in the linguistic market as the majority and national language of Israel.

One may argue that adopting Hebrew as the medium of instruction in Circassian schools is in fact a way to expand exposure to the majority language culture which may also lead to the fading of the use of the minority language.

However, Kreindler et al. (1995) argue that even though Hebrew was adopted as the official language of instruction, de facto Circassian language is used most of the time in the streets, homes and schools. This means that the language practice is what actually determines the ethnolinguistic vitality of the minority language rather than official educational policy. Scholars such as Sutton & Levinson (2001) and Spolsky (2011) argue that de facto policy that is practiced at the micro level, such as, in classrooms and homes by teachers and parents plays a more significant role than de jure policy in the maintenance of the minority language.

Fishman (1991) strongly argues that family is key for the language maintenance process, and schools cannot succeed 'without considerable and repeated societal reinforcement' (1991, p. 371) in teaching either first or second languages. The intergenerational transmission of language is expected to occur through family and is a core principle of Fishman's Graded Intergenerational Disruption Scale (GIDS). The GIDS is a continuum of 8 stages for evaluating language loss or disruption, and can provide guidance for efforts to preserve a language.

Although the use of a minority language at home is extremely important in language maintenance and revitalization, worldwide evidence shows that family efforts alone are not sufficient to carry out successful results (Kondo). The efforts of family and community should be accompanied by institutional efforts on language policy and language education if they are to support the vitality of indigenous and revitalized languages and the languages of immigrants (Hornberger). Therefore, the educational system and school play a crucial role in the process of language revitalization by promoting literacy and at the same time reinforcing oral verity and community culture at home (Hornberger & King; Hornberger; Paulston).

Another factor that is relevant to the discussion of the maintenance of minority languages is language ideology and the shared beliefs of minority members about their own language, the dominant language in the area, and other languages in society (Silverstein; Spolsky and Shohamy). These beliefs commonly are formed through a historical, political, sociolinguistic and cultural process that leads individuals to favor the use of a particular language,

as well as aspects and particular varieties of a language. In other words, the shared beliefs of minority members are influenced by macro level contexts.

Speakers of non-dominant languages often tend to favor the dominant language and the implementation of the dominant language in schools since it carries greater capital in the linguistic market. They believe that knowledge of the dominant language would open new opportunities for their children.

In this study, I seek to provide evidence from the case in Israel with regard to language practice and language ideology among the Circassian community and their role in maintaining the Circassian language. Moreover, the study aims to reveal the support offered by the school system in revitalizing the Circassian written language and maintaining the Circassian spoken language and culture, and whether or not this support is sufficient. Additionally, the study seeks to examine the overall views of the community on the maintenance of the Circassian language and the role of the educational system in this process. Another goal of this study is to offer suggestions and recommendations to the Circassian community in maintaining their native language.

Methods and Procedure

This study took place in the Circassian town of Kfar Kama. The study utilized two methods in gathering the data: a questionnaire and personal interviews.

To shed light on how the Circassian community views and values the ethnolinguistic vitality of their native language and the role of the school system in this process, a self-administered questionnaire composed of 21 questions was distributed to a mailing list provided by the division of education in the town of Kfar Kama. The questionnaire included background questions such as gender, education, age, and a self-evaluation of proficiency in Circassian, Hebrew, Arabic and English in both written and spoken forms. Moreover, it contained questions concerning the importance of the Circassian, Hebrew and Arabic languages to the participants' identity and professional careers. The questionnaire also included questions intended to reveal Circassians' concerns about language loss and the role of the education system in maintaining the Circassian language.

The personal interviews were conducted in the Kfar Kama school and in the local municipality with a teacher of both the English and Arabic languages in the elementary school, and with a teacher of Circassian language and heritage who works in both the elementary and middle schools. The purpose of the interviews with these teachers was to learn about the status of the Circassian language in the school system, the challenges of teaching multiple languages to the students, their observations on students' language behavior in school, and their role as official and community agents in revitalizing and maintaining the Circassian language in the official setting of the school. In order to learn about the support of the local municipality in the process of maintaining the Circassian language in Kfar Kama, I conducted an interview with the municipal manager of Circassian education in the municipality of Kfar Kama.

Findings

Survey

A total of 49 individuals participated in the survey, 34 females and 15 males. Forty-five (91.8%) of the participants are attending or have graduated from institutes of higher education, such as colleges, tech schools, teacher training colleges and universities. The study did not place limits on the participants' ages, however the age range of the participants who voluntarily participated in the survey was between 19 and 50. About 96% of the survey participants were between the ages of 19 and 42 and the vast majority of the participants were from Kfar Kama (91.8%) with only 3 participants residing outside of the town.

Identity Self-definition

In answering the question, 'how do you define yourself?' nineteen participants (38.8%) defined themselves as Muslim-Circassians, while fourteen participants (28.6%) defined themselves as Circassians only. Five (10.2%) of the participants chose the definition Circassian-Israeli, and seven (14.3%) participants chose the definition Circassian-Israeli-Muslim. Only one participant defined herself as Israeli only. Looking at these results from a different angle, it reveals that the Circassian identity component was chosen by almost 92% of the participants, thirty-three (57.3%) chose the Muslim identity component alongside

other identities, whereas only fifteen (30.7%) participants chose the Israeli identity component alongside other identities. For more details, see Table 1 below:

Table 1

Participants' Self-definition Across Gender

Identity	Percent (N)	Males	Females
Circassian - Muslim	38.8% (19)	26.33% (4)	44.11% (15)
Circassian	28.6% (14)	33.33% (5)	26.47% (9)
Circassian - Muslim - Israeli	14.3% (7)	6.66% (1)	17.64% (6)
Circassian – Israeli	10.2% (5)	13.33% (2)	8.82% (3)
Muslim – Israeli	4.2% (2)	13.33% (2)	0 %
Israeli	2% (1)	0%	2.94% (1)
Not clear	2% (1)	6.66% (1)	0%
Total	100% (49)	100% (15)	100% (34)

Regarding the identity self-definition variable across gender there are clear differences between the two genders as can be seen in Table 1 above. Circassian identity seems to be an important component for both genders, however more females than males seem to identify as Circassian. Nearly 97% of females chose the Circassian component as part of their identity, while only 80% of the males chose this identity component. Moreover, the difference between the two genders seems more obvious in reference to the Muslim identity component. About 72% of the females incorporated Muslim identity in their answers, while only 46.32% of males incorporated Muslim identity in their answers. With regard to Israeli identity there is no significant difference between the genders, about 20% of males as opposed to 29.43% of females chose the Israeli identity component.

The results also show that the participants are consistent with their self-defined identity across age, as can be seen in Table 2 below:

Table 2

Participants' Self-definition Across Age

Identity/Age	17-27	28-40	41 and above
Circassian - Muslim	33.3% (9)	53% (9)	20% (1)
Circassian	29.62% (8)	23.5% (4)	40% (2)
Circassian - Muslim - Israeli	11.11% (3)	17.65% (3)	20% (1)
Circassian – Israeli	14.81% (4)	0%	20% (1)
Muslim – Israeli	7.4% (2)	0%	0%
Israeli	0%	5.88% (1)	0%
Not clear	3.7% (1)	0%	0%
Total	100% (27)	100% (17)	100% (5)

The answers across the three age groups indicated that Circassian and Muslim identities are an important part of their self-definition. Nearly 89% of the 17–27 age group chose the Circassian identity component, 94% of the 28 – 40 age group chose Circassian while all participants over the age of 41 chose the Circassian identity component. About 52% of the 17 – 27 age group selected the Muslim identity option, and about 71% of the 28 – 40 age group identified as Muslim while 40% of those over age 41 chose the Muslim identity component. The selection of Israeli identity was lower in the two younger age groups while there was a greater number of participants, 40 %, in the 41 and over age group who chose the Israeli identity option.

The results of the identity self-definition suggest that the participants highly value their Circassian ethnic and cultural identity and at the same time a great majority value their Islamic religious identity. Yet it is clear that less than one-third of the participants value their civil Israeli identity. Females seem to be more attached than males to their Circassian and Muslim identity. The results also indicate that the attachment for both Circassian and Muslim identities grows with age,

meaning that the older the participant the more the Circassian and Muslim identity are valued.

Language Proficiency

A large majority (81.7%) of the participants reported that their speaking proficiency in the Circassian language is at an advanced level or above. Sixty-seven percent of the participants indicated that their writing proficiency in the Circassian language is at a novice level, and only about 12% of the participants reported their proficiency in writing Circassian as advanced or higher. Comparing their native language proficiency with Hebrew and Arabic proficiency, all the participants (100%) seem to have advanced or higher speaking and writing proficiency in Hebrew. With regard to Arabic, 18.4% of the participants reported that their proficiency in speaking that language is advanced or higher, and 41% indicated the same level of proficiency in writing Arabic.

Table 3 provides a closer look at the difference between the genders and proficiency in each of the four languages:

Table 3

Speaking Proficiency Across Gender

Language Proficiency	Circassian		Hebrew		Arabic		English	
	M	F	M	F	M	F	M	F
Novice	6.6%	0%	0%	0%	46.6%	42.4%	6.6%	21.2%
Intermediate	20%	12.1%	0%	0%	40%	36.3%	6.6%	21.2%
Advanced	33.3%	63.3%	40%	15.1%	6.6%	9%	53.3%	42.4%
Superior	40%	24.2%	60%	84.4%	6.6%	12.1%	40%	33.3%
Total¹	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

¹ The total of females is 33 and the total of males is 15.

One of the most important results found in Table 3 is that females reported that they are more proficient in speaking the Circassian language than males. Nearly 27% of male participants indicated that their speaking proficiency in the Circassian language is intermediate or lower, while 20% of females indicated that their speaking proficiency is intermediate. Moreover, 87.5% of female participants indicated that their speaking proficiency is advanced or above while only 73.3% of males indicated that their speaking proficiency is advanced or above.

The results also indicate that females are slightly more proficient in speaking the Arabic language. About 21% of females reported that they are advanced or above in speaking Arabic, while 13.2% of male participants reported being advanced or above in speaking Arabic. Another difference in speaking proficiency across gender is found with regard to spoken English. Nearly 93% of males reported being at a level of advanced or above in speaking English, while about 76% of females reported that they are at the advanced or above level in speaking English.

With regard to writing, particularly in Circassian and the Arabic languages, the data indicate significant differences across the age variables as can be seen in Table 4:

Table 4

Writing Proficiency Across Age

Language	Circassian			Arabic		
	17-27	28-40	41-	17-27	28-40	41-
Proficiency/Age	17-27	28-40	41-	17-27	28-40	41-
Novice	59.25%	76.5%	80%	55.5%	29.4%	20%
Intermediate	18.5%	23.5.1%	20%	7.4%	17.6%	60%
Advanced	11.1%	0%	0%	22.2%	41.1%	20%
Superior	11.1%	0%	0%	14.8%	11.7%	0%
Total	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	(27)	(17)	(5)	(27)	(17)	(5)

Although the majority of the younger age group, those aged 17 – 27 reported having novice proficiency in writing Circassian, this group is the only group that indicated a higher proficiency in writing Circassian. These trends require further investigation of the variables that contribute to this kind of change. Additionally, the two younger age groups reported a higher proficiency in written Arabic than the older age group.

Regarding the participants' satisfaction with their speaking and writing proficiency in the three languages, Circassian, Hebrew and Arabic, nearly 51% of them are not satisfied at all with their speaking proficiency in the Circassian language. Nearly 83% indicated that they are not satisfied at all with their writing proficiency in the Circassian language. These results regarding satisfaction with their speaking proficiency in the Circassian language differ from previous results regarding language proficiency in speaking Circassian. This is due to the fact that the self-evaluation of proficiency is a subjective measure that is based on functional skills.

Satisfaction with Hebrew proficiency in both writing and speaking was high among the participants, with nearly 90% of them stating that they are satisfied to a large extent with their speaking proficiency, and nearly 92% expressing the same satisfaction with their writing proficiency in the Hebrew language.

A majority of participants reported dissatisfaction with their language proficiency in both Arabic writing and speaking. Nearly 63% of the participants reported that they are not satisfied at all or are satisfied to only a small extent with their writing proficiency in Arabic, and 51% of the participants expressed the same dissatisfaction with their spoken Arabic proficiency.

This dissatisfaction with the proficiency of both the Circassian and Arabic languages suggests that the Circassians value these languages for their intrinsic cultural and religious value as they expressed in response to the identification question, with the Circassian language being their most important cultural signifier, and the Arabic language being their medium to access the Quran, the holy book of Islam.

Although their language proficiency levels vary among the Circassian, Arabic and Hebrew languages, the significance of each language depends on the cultural and economic value of that

language. About 75.5% of the participants indicated that their native language is very important in preserving and shaping their identity, while only 24.5% indicated that Hebrew or Arabic are very important for the same reason. Nearly 63% of the participants consider Hebrew an important or very important language for their career, while approximately 14% of the participants perceive the Circassian language as important or very important to their career. Only 8% found Arabic to be important or very important to their career. These results were anticipated due to the hegemony of Hebrew as the national and majority language in Israel.

With regard to language behavior in the home, 90 % of the participants reported that they use the Circassian language exclusively at home, while 10% of them indicated that they use a mixture of the Circassian language and Hebrew insertions.

The Role of the School

The participants were asked to express their opinions on whether or not the Circassian school fulfills the needs of the community, and whether the local schools assist in maintaining the Circassian language. Nearly 71.5% of the participants stated that they do not believe that the school fulfills the community's needs, and about 41% of them report that the school doesn't help at all in maintaining the Circassian language. Approximately 33% of the participants stated that the school helps to some extent but does not do enough. These results indicate that nearly 75% of the participants believe that the local school doesn't meet the community's needs and expectations in preserving the native language.

Language Loss

The questionnaire included two questions addressing the issue of language loss and how to interrupt this process. The vast majority, 91.83% of the participants, expressed concern over losing their native language, as can be seen in the following excerpts:

'Yes [I am concerned], [the Circassian] language is disappearing, we are witnessing kids in Kindergarten who know how to count to ten in Hebrew, but not in Circassian.'

'Yes [I am concerned], it is hard to preserve a language without knowing how to read and write it.'

‘Yes [I am concerned], language is used only in speaking, and for a long time the spoken language has been influenced by Hebrew and Arabic (particularly, from Hebrew they use it more at work and studying [education]).’

‘Yes [I am concerned], the vocabulary is limited and doesn’t renew, [this] leads us to incorporate in our speaking more and more languages that are more developed.’

Regarding the question of how to combat the language loss process, the participants stated that they believe that the work should be done in three venues: the educational system, at home and in the community. The following are some examples of what the participants suggest:

‘There is no way without giving up something. In my opinion, Arabic is the most irrelevant among the languages, since the rest help us to integrate into the Israeli and global community better than Arabic does.’

‘To invent new words and teach them.’

‘[to have] a TV channel with shows in Circassian for all ages...’

‘To teach language lessons on Saturdays [the weekend break].’

‘Comprehensive Circassian language teaching, to an extent that writing will be in Circassian. For example, books, messaging on cellphones are part of our lives, these are all now done in Hebrew.’

‘To build curricula that focus on teaching the Circassian language from kindergarten. To establish the mother tongue [first] then from there to develop other languages.’

The overwhelming concern about the loss of the Circassian language demonstrates the importance of the language for Circassians and its centrality in their cultural identity.

A majority of the participants (61.22%) stated that the school must play a larger role in combating the language decay process, particularly by teaching writing and reading in the Circassian language. The fact that the majority sees school as their optimal resort may indicate that the intergenerational transmission of the spoken register is not sufficient to combat the language decay process, and it also indicates the Circassian community is aware of the importance of knowledge of the written register to reverse the language loss process.

Interviews

Interview with a Teacher of Arabic and English

In describing the Arabic language curriculum, the teacher indicated that the students spend five hours a week learning Arabic beginning in the first grade. Recently, the Ministry of Education assigned a new Arabic book series titled 'Our Arabic Language.' Because this book is designed for native students of Arabic, the text's vocabulary, grammatical structures, and cultural content present a tremendous challenge for Circassian students.

As the teacher noted 'It is impossible to follow the texts in the third grade since they become harder and suit native speakers of Arabic. Therefore, in third grade I do not systematically use the Arabic textbook, I select and adapt, I also incorporate external materials from different resources. These changes and pedagogical decisions are made locally and accepted by the majority of the Arabic teachers' team in the school.'

Although the Arabic language is an important language for Circassians as Muslims, the teacher argues that adding Arabic to the Circassian curriculum of languages is very confusing, demanding and imbalanced. The introduction of the native language is only begun in the sixth grade for two hours weekly, whereas Arabic, Hebrew and English are introduced at an earlier stage for 5 to 6 hours weekly. The fact that Arabic, Hebrew and English are taught in textbooks that are designed for native speakers requires teachers to adjust their texts by reducing their length or rewriting them in a simpler language and vocabulary that fit non-native speakers' aptitudes. Additionally, the teacher pointed out that Arabic is more challenging to teach and learn than Hebrew, since Hebrew is used more and is the medium of instruction in the sciences and humanities. Another challenge of teaching Arabic that the teacher mentioned, but which is beyond the scope of this study, is that Modern Standard Arabic (MSA) is the only variety introduced to the Circassian students, meaning that spoken Arabic, the everyday language of the Israeli-Palestinians is not part of the Arabic language curriculum. This decision carries out multiple complexities and challenges reflected in a higher level of difficulty of the reading texts, listening materials, grammatical structures and cultural nexuses.

Asked what changes she would recommend be made to the current curriculum of languages in the Circassian schools, the teacher stated that there should be more weekly hours devoted to the native language, and it should be taught from first grade. Moreover, she believes that the Circassian language should be given the same number of hours as that of Hebrew by delaying the introduction of the Arabic language to the third grade or higher.

Interview with Circassian Language and Heritage Teacher

In Kfar Kama's schools there is only one Circassian language teacher. The current, newly appointed teacher (since 2014) of the Circassian language holds a graduate degree in pedagogy, and has formal training in the Circassian language. She is among a few locals who studied abroad from 7th to 10th grade in Adygea, Caucasus. During her stay in Adygea, she was assigned to study in a special group with intensive learning materials on the grammar, literature, culture and ethics of the Circassian community.

The new teacher seems to be very motivated and has begun to make substantial improvements in the proficiency of the Circassian language among the students and the entire community. She stated 'I decided to work and make changes without looking back, I am very motivated and hopeful that I will be able to make the change.' Yet, the current situation appears to be challenging as she describes it, 'the Circassian language is in the bottom of the order' and 'the kids do not fully master any of the languages.' The learning goals of the languages curriculum in the Circassian schools are 'irrational since the expectations are to teach Circassian kids languages as native speakers of each language. This mission is impossible.'

In combatting such a challenging situation, she points out that a new local leadership embodied by the election of a new mayor, has joined in the efforts to develop local and public programs for the entire community. These efforts are geared toward teaching the Circassian language in a systematic form from kindergarten to 9th grade. Along with this program, there are plans to build training programs for teachers that will train them in the standardized script of the Circassian language. The mission is to change the imbalance in the curriculum by increasing the presence of the Circassian language and adding extra weekly teaching hours for Circassian language.

The echo of the new plans can be seen in the Circassian language classroom. The teacher for the Circassian language has started to implement new methodologies, such as creating learning materials that fit the students' learning needs and support their local culture and dialect. For example, the new curriculum for kindergarten incorporates teaching Circassian numbers and counting in the Circassian language, and introducing the names of the weekdays and months for which Hebrew is usually used in these contexts.

As opposed to the previous staff's language teaching methodology, the new teacher refrains from using exported formal learning materials from Adygea, since these materials are geared toward teaching the Russian language and culture.

One of the methods used by the teacher is to develop voice and recorded resources of written assignments. The availability and use of these resources in voice format would enable the parents, who do not know the written format of the language, to help and to supervise their children's learning performance.

The teacher emphasizes that the locally initiated efforts are not in opposition to the general education policy of the Ministry of Education, but rather would complement the Ministry's annual programs that aim to promote diversity and support of the local culture. The Ministry of Education's programs have general goals that are far from making significant changes in language use and revitalization among the Circassian community. However, this teacher believes that the Ministry of Education would not oppose implementing the evolving efforts initiated locally by the mayor and a group of educators.

Looking to the future, the Circassian language teacher expresses a positive outlook regarding empowering the native language among the students, 'I expect to see changes within 5 years. I already see some positive changes, for example students of 6th grade this year are learning the materials of 7th grade of the previous year and so on. Since the students know the spoken language, their progress will be rolling in bigger steps toward higher levels.'

Interview with the Head of Education in the Municipality

The head of education in Kfar Kama's municipality is a local Circassian who grew up in the area and received her graduate education in Jerusalem.

As the head of local education, she believes that the main goal of the current education system is to empower the Circassian identity and language. As she stated:

'In the past the emphasis was on achievements, but now with the help of the school, teachers and the mayor of the town the main goal is the preservation of the Circassian identity and language. 'The more that you invest in your native language the more that you will become a fast learner of other languages, and it reduces confusion among the students.'

The head of local education admits that changing the current situation is very challenging, especially when Hebrew dominance is valued by the majority of the town and is clearly the key for economic and intellectual success in Israel. There is also a significant shortage of resources and materials, for example only one qualified teacher for the Circassian language and a severe lack of the type of textbooks and learning materials that match the students' needs.

Despite the challenges, the process of empowering the Circassian identity is already taking place in a number of ways. Schools have started to introduce the Circassian alphabet at the kindergarten level, something that hasn't been done before; summer exchange programs between Kfar Kama's community and the Circassian community in Jordan; and a summer camp in Turkey for Circassian students.

As a local municipality that acts as a mediator between the local schools, the community and the Ministry of Education, the head of education has demanded the creation of a new steering committee to discuss the schools' curricula with regard to the teaching of languages. The main goal is how to increase the visibility of the Circassian language. The municipality and the new mayor managed to create another local steering committee that aims to incorporate Circassian history in the Kadouri high school curriculum for Circassian students.

Discussion

This study has examined three main areas: the significance of the relationship between language and identity, evaluation of the state of the maintenance of the Circassian language, and the role of the education system in supporting the process of maintaining the Circassian language in Israel.

Language and Identity

The findings of this study support the findings of other studies in that the Circassians are very proud of their ethnic identity, and value their native language as the central factor of that identity (Abd-el-Jawad; Kreindler et al.). Although Islamic identity is an important component of the Circassian identity, Arabic seems not to be a proxy for their religious identity. Hebrew, on the other hand, seems to be an important language for professional careers, meaning the identification with Hebrew is based on economic reasons. In this case the Circassians in Israel behave in the same way as other non-Hebrew speaking minorities toward Hebrew (Amara; Ben-Rafael, Shohamy, Amara, & Trumper-Hecht; Isleem).

The findings of this study reveal that there are differences between genders regarding identity. Circassian females reported being more attached to the Circassian component in their identity as well as reporting a higher proficiency in the Circassian language than males. These results conform with other studies that also showed an expectation for women to be the carriers of culture.

State of Language Maintenance

The findings of this study provide evidence that the intergenerational transmission of the spoken Circassian language is no longer sufficient in maintaining and reinforcing the language. There is recognizable decay of the intergenerational transmission of basic and everyday linguistic skills, such as counting or knowing the weekdays or months in the native language. Or as one participant reported, the vocabulary of the language is limited and does not renew, which has led them to incorporate Hebrew as a live language.

The Circassian community ascribes a symbolic value to their native language as a core factor of the Circassian cultural identity, an important factor in resisting the pressure to accept the symbolic

power of the majority language (Holmes, J., Roberts, M., Verivaki, M. and Aipolo). However, there is a significant concern among the participants of this study about the fading process of their native language and the increasing use of Hebrew at the expense of the native language. The findings of his study confirm the language power relations and pragmatic forces that increase the symbolic value of Hebrew and its use. The majority of the participants consider Hebrew an important or very important language for their careers, while approximately 14% of the participants perceive the Circassian language as important or very important to their careers. Several factors figure prominently in this finding, one being that Hebrew is considered to be the key to success for academic achievements or career; Hebrew is also the means of communication with neighboring Israeli-Jewish townships; and Hebrew is the language of the high school where most of Kfar Kama's students continue their studies. However, at the same time about 75.5% of the participants reported that their native language is very important in preserving their identity. These results clearly show the deeply-rooted and pressing dilemma placed on the Circassian community. On one hand there are economic and sociolinguistic forces pushing for the privileging and prioritization of Hebrew, while on the other hand Circassians are always mindful of the role of their native language in preserving their cultural and ethnic identity.

The Role of the local Schools

The findings reveal that the local school system in its current state is one of the primary factors contributing to the fading process of the Circassian language. The Circassian school system, as has been described by the teachers and the survey's participants, elevates the symbolic value of Hebrew by giving it primacy as the medium of instruction in Kfar Kama's school, as well as by giving it the largest number of weekly teaching hours.

The current curriculum of the native language seems to suffer the most in comparison with the other three languages taught in the school: Hebrew, Arabic and English. These three languages are taught five to six hours weekly and each is taught using textbooks and materials that are designed for native speakers. The Circassian language is only taught from the 6th to the 8th grades and for just two

hours weekly. Despite the cooperation of the school administration with the linguistic and cultural aspirations of the local community, the curriculum of the native language suffers from severe obstacles: there is only one qualified instructor teaching the Circassian language and heritage, and there is a lack of textbooks and materials, with most of the teaching materials being locally produced and supplied by the teacher. And although not commercially produced, these materials are carefully processed to fit the students' local cultural identity and linguistic needs. It can be concluded that the current state of the language curriculum in the Circassian school places the native language last in its learning priorities and makes Hebrew its top priority. The current state of the language curriculum in the Circassian schools is a faithful representation of the language power relations in Israel.

One may also conclude that that the current state of the Circassian school curriculum is one of an imposed top-down language education policy that prioritizes Hebrew, the national and official language of Israel. The study reveals that during the 1970s the younger generation took an active role in implementing what we see in schools today. They believed at that time that the switch to Hebrew would not replace their native language as a speaking register and means of daily communication.

Currently, the new local leadership seems to have parted ways from the previous leadership's pedagogical beliefs and are demanding a reevaluation of the role of the school in revitalizing the native language. The new local leadership is bringing the current language education policy into the public arena, opening up discussion and supporting new educational initiatives that aim to empower the native language and culture. The study's sample from the community, teachers and the local municipality seem to believe that the Circassian schools are still the major means of combating the language decaying process that has been accelerated by the lack of intergenerational transmission of the native language. The impact of the emergence of new leadership with new attitudes can be seen in a number of venues. On the educational level, there are remarkable pedagogical successes by the language teacher, who has started to introduce the Circassian alphabet, numbers and names of weekdays for kindergartens, and to

create booklets for future use designed by the students. On the community level, the new local leadership has managed to create two local steering communities, one to rethink the language education policy in schools and the second to incorporate the topic of Circassian history into the Kadouri high school curriculum in the neighboring Jewish township.

Conclusions

This study aimed to examine the maintenance of the Circassian language and the role of the education system in this process. The study reveals that the transmitting of the spoken register of the Circassian language within the family domain is insufficient to prevent the process of language decay.

Additionally, the study shows that local schools in their current state are not supporting the maintenance of the Circassian language as the community expected. In fact, the current Circassian curriculum empowers the other languages, Hebrew, Arabic and English at the expense of the native language.

Nevertheless, the study shows that there is a wide consensus among the participants that the role of the schools is crucial in maintaining the language of the Circassians, since this is the only venue where the students can learn how to write in their native language, a skill that their parents are lacking and therefore unable to transmit to them. Arguably, maintaining both the spoken and written script of the language would increase the chances of a minority language to survive.

The study reveals that the new local leadership has shown strong resistance to the official language policy that was formed at the request of local demand in the 1970s and is now used in the Circassian school system. The resistance of the new local agency to the school language policy indicates an explicit rejection of the symbolic capital of the official languages, Hebrew and Arabic at the expense of the native language.

These bottom-up efforts, led by local Circassian educators, are moving in the right direction and have proven to be beneficial in transforming official policies to fit local teachers' teaching beliefs and language ideologies in promoting the minority language (Menken & García; Ricento & Hornberger). To increase the chances for success in

halting the language decaying process, our recommendations are that these efforts should be horizontal, meaning they should address the visibility and use of the native language in every possible venue.

The new measures promoted by the local leadership toward the maintenance of the Circassian language in schools are heading in the right direction, yet there are many other venues that may also increase the ethnolinguistic vitality of the Circassian language. Among these are the creation of mechanisms that aim to change the language education policy in the Circassian schools by ultimately making the Circassian language the medium of instruction, and convincing the local community of the benefits of this change; involving older generations in the process of revitalizing lost vocabulary; teaching school teachers and community members the written script of the native language; training community members in the historic homeland to become teachers for native language, history, literature and culture; increasing the visibility of the language in the town's landscape by creating road signs in the Circassian language, and having local newspapers, radio and TV channels create children's programs in the Circassian language. Finally, strengthening the social and cultural ties with the communities in Caucasus, Jordan and Turkey by building long term exchange programs for students would be invaluable in revitalizing the native language.

Limitations of the study

This study is potentially subject to several limitations, one of them being the gathering of the data by using a mailing list. This mailing list included only higher education students and graduates and did not include other sectors of the Circassian community that would have better represented the entire community's perspective on the state of the native language, particularly, the older age group. Yet I do believe that this pool represents to an extensive degree the opinion of the general Circassian community.

The second limitation of this study is that the data concerning the use of the Circassian language at home did not include contexts and themes where the language is used in the home and how the community perceives and deals with vocabulary loss and missing equivalents of native language to modern concepts and phrases.

However, the participants did provide some of these details in their open-ended questions.

Bibliography

- Abd-el-Jawad, Hassan R. "Why Do Minority Languages Persist? The Case of Circassian in Jordan." *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 9.1 (2006): 51–74. Web. 24 July 2017.
- Amara, Muhammad Hasan. "The Vitality of the Arabic Language in Israel from a Sociolinguistic Perspective." *Adalah's Newslette* 2006: 1–11. Print.
- Ben-Rafael, Eliezer et al. "Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel." *International Journal of Multilingualism* 3.1 (2006): n. pag. Print.
- Ben Rafael, Eliezer. *Language, Identity, and Social Division : The Case of Israel*. Clarendon Press, 1994. Print.
- Bridges, Olga. "Language Choice and Language Use in the Two Bilingual Adyge Russian Communities." *Gengo Kenkyu: Journal of the Linguistic Society of Japan* 101 (1992): n. pag. Web.
- Fishman, Joshua A. "Language Planning for the 'Other Jewish Languages' in Israel: An Agenda for the Beginning of the 21st Century." *Language Problems and Language Planning* 24.3 (2000): 215–231. Web. 30 July 2017.
- . *Reversing Language Shift : Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Multilingual Matters, 1991. Print.
- Holmes, J., Roberts, M., Verivaki, M. and Aipolo, A. "Language Maintenance and Shift in Three New Zealand Speech Communities." *APPLIED LINGUISTICS -OXFORD-* 14.1 (1993): 1_24. Print.
- Hornberger, Nancy H. "Language Policy, Language Education, Language Rights: Indigenous, Immigrant, and International Perspectives." *Language in Society* 27.5 (1998): 439–458. Print.
- Hornberger, Nancy H, and Kendall A King. "Language Revitalisation in the Andes: Can the Schools Reverse Language Shift?" *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 17.6 (1996): 427–441. Print.

- Isleem, Martin. "Druze Linguistic Landscape in Israel: Indexicality of New Ethnolinguistic Identity Boundaries." *International Journal of Multilingualism* 12.1 (2015): 13–30. Web. 30 July 2017.
- Kondo, Kimi. "Social-Psychological Factors Affecting Language Maintenance: Interviews with Shin Nisei University Students in Hawaii." *Linguistics and Education* 9.4 (1997): 369–408. Web. 30 July 2017.
- Kreindler, I., Bensoussan, M., Avinor, E., & Bram, C. "Circassian Israelis: Multilingualism as a Way of Life." *Language, Culture and Curriculum* 8.2 (1995): 149–162. Print.
- Menken, Kate, and Ofelia. García. *Negotiating Language Policies in Schools : Educators as Policymakers*. Routledge, 2010. Print.
- Paulston, Christina Bratt. *Linguistic Minorities in Multilingual Settings : Implications for Language Policies*. Amsterdam ; J. Benjamins Pub. Co, 1994. Print.
- Ricento, Thomas K., and Nancy H. Hornberger. "Unpeeling the Onion: Language Planning and Policy and the ELT Professional." *TESOL Quarterly* 30.3 (1996): 401–427. Web.
- Safran, William. "Language and Nation-Building in Israel: Hebrew and Its Rivals*." *Nations and Nationalism* 11.1 (2005): 43–63. Web. 30 July 2017.
- Silverstein, M. "Language Structure and Linguistic Ideology." *The Elements*, edited by P Clyne et al., Chicago Linguistic Society, 1979, pp. 193–248.
- Spolsky, Bernard., and Elana Goldberg. Shohamy. *The Languages of Israel : Policy, Ideology, and Practice*. *Multilingual Matters*, 1999.
- Stern, Ashir. "Educational Policy towards the Circassian Minority in Israel." *Ethnic Minority Language and Education*. Ed. S. Jasparet, K. Kroon. Amsterdam: Swets and Zeitlenger, 1989. 175–189. Print.

Речь черкесов анклава Узун-Яйла (Турция, вилайет Кайсери) – наречие или диалект?

Зауаль Ионов*

Аннотация

Работа посвящена попытке определения диалектного статуса речи черкесов, проживающих в вилайете Кайсери и говорящих на кабардинском варианте черкесского языка. Актуальность темы заключается в том, что в данном аспекте речь черкесской диаспоры в Турции не была предметом лингвистического адыговедения. Исследовательские перспективы данной темы видятся в необходимости проведения глубоких наблюдений за живой речью черкесской диаспоры Турции для дальнейшего установления её диалектного статуса. На данном этапе есть основания полагать, что речь жителей черкесских аулов в анклаве Узун-Яйла и г. Кайсери имеет тенденцию к обособлению от известных диалектов кабардинского варианта черкесского языка.

Ключевые слова: диаспора, черкесский язык, адыгский язык, лексика, фразеология, диалект, особенности речи.

Speech of Circassians in Enclave Uzunyayla (Turkey, Kayseri Province) - an Variety or a Dialect?

Abstract

The work is devoted to an attempt to determine the dialectic speech status of the Circassians living in the Kayseri province and speaking the Kabardian variant of the Circassian language. The relevance of the topic lies in the fact that in this aspect the speech of the Circassian diaspora in Turkey has not been the subject of Circassian (Adyghe) linguistic studies. The research prospects of this topic are seen in the need to conduct in-depth observations of the lively speech of the Circassian diaspora of Turkey in order to further establish its dialect status. At this stage, there is reason to believe

* Ионов, Зауаль Хаджи-Муратович, Профессор кафедры Кавказских языков и культуры, Эрджиес Университет, Кайсери. Э-почта: zaual@mail.ru

(Дата отправления / Received: 11.11.2019, дата принятия / Accepted: 29.11.2019)

that the speech of residents of the Circassian villages in Uzunyayla and the city of Kayseri tend to separate from the well-known dialects of the Kabardian variant of the Circassian language.

Keywords: *Diaspora, Circassian Language, Adyghe Language, Vocabulary, Phraseology, Dialect, Speech Features.*

В лингвистическом адыговедении существует мнение, что адыгское языкознание зародилось на базе диалектологии, так как первые описания особенностей адыгской речи в разных ареалах Северного Кавказа содержатся в работах Ш. Ногмова, Л. Люлье, Л. Лопатинского, появившихся в первой половине XIX века (Таов 185). Действительно, эти работы, кроме того, что содержат ценные сведения о состоянии адыгского языка того периода, положили начало научного исследования различных аспектов функционирования языка и его развития.

Тем не менее, изучение диалектов кабардинского варианта черкесского языка на подлинно научной основе началось в 50-х годах XX столетия. Теоретической базой для исследования адыгских диалектов стали работы Н.Ф. Яковлева (Яковлев), Д.А. Ашхамафа (Ашхамаф), М.А.Кумахова. На основе имеющихся исследований и собственных наблюдений М.А.Кумахов дает классификацию диалектов и говоров кабардино-черкесского языка: «Выявленные особенности позволяют нам в кабардинском языке выделить, кроме диалекта Большой Кабарды, бесланеевский, кубанский и моздокский диалекты. Помимо этих четырех, в кабардинском языке выделяются три говора: малкинский, малокабардинский и черкесский» (Кумахов).

Результатом многолетних изысканий группы исследователей стали «Очерки кабардино-черкесской диалектологии», в которой изложено описание всех диалектов и говоров языка (Кумахов-ред.).

Учитывая тот факт, что со времени изучения диалектов и говоров кабардинского варианта адыгского языка в них могли произойти значительные изменения, в конце 80-х – начале 90-х годов была проведена экспедиция в бесланеевских и черкесских селах Карачаево-Черкесской Республики, Краснодарского края и Республики Адыгея, в ходе которой были зафиксированы новые

данные на всех уровнях языка. Материалы экспедиции вошли в книгу Таова Х.Т. «Кабардино-черкесская диалектология», в которой, кроме выявления ареальных особенностей языка, впервые было высказано мнение и о правомерности выделения кабардино-черкесских говоров, носители которых компактно проживают в Турции, Иордании, Сирии и США, как отдельных языковых единиц кабардино-черкесского языка, и о необходимости проведения аналогичной экспедиции в названных странах (Таов 7).

Внимание лингвистов всегда привлекает речь группы людей, проживающей от основной массы народа, говорящего на одном языке. В зависимости от различных социолингвистических ситуаций язык жителей диаспоры подвергается разнообразным влияниям, что приводит к глубоким изменениям в их речи. Причем, в данной социолингвистической ситуации наблюдаются два противодействующих процесса: с одной стороны, стремление носителей языка сохранить язык в той форме, которую они вынесли из исторической родины; с другой стороны, активное ассимилирующее влияние окружающих языков.

Отдельного изучения требует уникальный социолингвистический феномен – сохранение и функционирование черкесского языка как в Турции вообще, так и в ее отдельных регионах. Значительным шагом в исследовании данного вопроса можно считать статью М. Топчу-Папшу, в котором автор обозначил объективные и субъективные факторы, послужившие причиной сужения сферы функционирования черкесского языка со времени образования черкесской диаспоры в Турции до наших дней. Здесь же изложены факторы, способствовавшие сохранению черкесского языка в том виде, в котором он, язык, в настоящее время функционирует (Топчу (Папшу)).

В центре нашего исследовательского внимания находится речь черкесской диаспоры в Турции, в частности жителей района Узун-Яйла вилайета Кайсери, говорящих на кабардинском варианте черкесского языка.

Проблеме функционирования черкесского языка в Турции уделялось внимание предшествующими исследователями,

однако их наблюдения носили общий характер или, наоборот, были посвящены отдельно взятым проблемам функционирования данного языка.

Лексико-семантические особенности речи черкесов в районе Узун-Яйла в диалектологическом аспекте не были предметом специального изучения в лингвистическом адыговедении. Между тем, наблюдения за речью черкесов, проживающих в указанной местности и в г. Кайсери, выявляют значительные изменения, отличающие эту речь от речи черкесов, проживающих в Кабардино-Балкарии и Карачаево-Черкесии. Исследовательская задача состоит в том, чтобы выявить особенности речи узун-яйлинских черкесов на всех уровнях языка, которые отличают ее от других диалектов черкесского языка и позволяют установить диалектный статус: «Установление степени проявления диалектных признаков в речи собеседника – стандартная процедура, осуществляемая диалектологом в ходе полевой работы при отборе лиц, которые в дальнейшем будут рассматриваться в качестве информантов-носителей местного говора. На практике эта процедура обычно осуществляется на **фонетическом, морфологическом и лексическом уровнях** языковой структуры [выделено нами – З.И.], затем имплицитно представляется представление о том, что речь информанта внутренне когерентна, а «диалектность» морфосинтаксических и синтаксических характеристик как минимум не сильно отклоняется от остальных. Эта же процедура позволяет проводить экспертизу текста, объявляемого «диалектным»... Процедура сравнения заключается в непосредственном подсчете количества употреблений «правильных» (т. е. соответствующих диалектному «канону») вариантов реализации диалектного различия, в результате чего можно в процентном соотношении установить, насколько данный идиом близок к «идеалу», насколько он «диалектен» и насколько отдален от иных диалектов и от литературного языка» (Конёр, Макарова и Соболев 18).

Таким образом, проведение анализа речи узун-яйлинских черкесов в сравнении с речью носителей других черкесских диалектов позволит установить её статус – является ли она

отдельным диалектом черкесского языка или наречием одного из диалектов черкесского языка.

На современном этапе изученности речи черкесов Турции можно констатировать, что на всех уровнях черкесского языка выявляются особенности, хотя доминирующими являются отличительные черты в лексической системе и в фонологии.

В первую очередь, наблюдается употребление некоторых слов и выражений, подвергшихся семантической трансформации. Например, слово *Іэтыжын* является общеадыгским и имеет значение «поднять вверх (что-то упавшее)», а в речи черкесов узун-яйлинцев имеет значение «отменить»: *А хабзэр гъащІэм къеклужІым жалэри яІэтыжас* «Этот обычай не соответствует современной жизни сказали и отменили».

Семантическая трансформация наблюдается также при использовании общеадыгского слова *къутэжын*, имеющего значение «сломать, поломать что-либо»: *Нэху цыгъуэм нэмысыпэу джэгур якъутэжас* «Пока не наступил рассвет, танцы прекратили (букв.: поломали)».

Изменения получили выражения, касающиеся современных средств коммуникаций, в частности сотовых телефонов. Само название этих телефонов *жып телефон* заимствовано из турецкого языка и переводится как «карманный телефон». Значение «ответить на звонок» передается выражением *телефоныр зэлухын* букв.: «открыть телефон», а вместо выражения «позвонить по телефону» употребляется глагольное слово *къэлъыхъуэн* «искать» (*нобэ Айдын тІэу къэлъыхъуас* «сегодня Айдын два раза звонил»).

В интересной и добротной работе М.А. Абазовой, посвященной речи черкесов Турции, приводится слово *гъуеин* как слово с семантической трансформацией, так как в литературном кабардино-черкесском языке оно используется в значении «блеять (об овцах, козах)», а в среде черкесов Турции употребляется в значении «плакать» (Абазова 75). В данном случае мы наблюдаем не семантическую трансформацию одного и того же слова, а фонетический вариант слова *гъуэжын* «плакать». Дело в том, что речь черкесов Турции сохранила

первичный заднеязычный палатализованный звук **г'**, который перешел в современном кабардино-черкесском языке в звонкий **г**, а затем – в аффрикату **дж**. Ср.: лит. *джанэ*, диасп. *г'анэ* «рубашка», лит. *джэгу*, диасп. *г'эгу* «танцы, вечеринка». В слове *гъуеин* имеем звонкий палатализованный звук **г'**, который затем подвергся еще большей палатализации и перешел в звук, близкий к **й**: *гъуэзын* перешел в *гъуэйын*, затем в *гъуеин*, во всех формах имеет значение «плакать». Ср.: *адыгэ* (лит.) – *адыг'э* (малкинский говор) – *адыйэ* (Узун-Яйла).

Данный пример вписывается в известную теорию о том, что жители диаспоры, как правило, консервируют как язык, так и социокультурные реалии, имевшие место в их жизни на исторической родине.

При исследовании лексики черкесов Турции необходимо обратить внимание на то, что их речь изобилует заимствованиями из турецкого языка. Поэтому нужно выяснить хронологическую глубину этих заимствований для выводов о целесообразности включения тех или иных лексем в диалектизмы. Например, такие слова, как *мэжбур* «интерес, любопытно», *хьерхьэлдэ* «наверно, вероятно», *иштэ* «итак», *хьемэн* «тотчас, немедленно», *билэ* «даже» (Пашты М.) и др., используемые в живой речи, вытесняют исконные слова с соответствующими значениями. Если принять во внимание тот факт, что черкесы, живущие на исторической родине, также используют аналогичные слова из русского языка, то можно констатировать, что такого рода заимствования имеют место исключительно при языковом контактировании и что это явление отдаляет речь носителей данного языка друг от друга под влиянием разных языков.

Особенности в системе фразеологии проявляются в том, что в речи турецких черкесов употребляются выражения, не свойственные речи черкесов метрополии. Например, «*Ди щынальгэ фыктымыхъэ, шы-вы щывмыгъэхъу, дыгъэмышъуэр дыдейщ, дыгъафIэр фыфейщ!*» – *жери зэрэтIэурэ Локъуажэм яхулуэхуат, ауэ нобэ вы-шы гъэхъуным къыщымынэу явэт! Ар хъуну зыгуэртэкъым.* «Не заходите на нашу территорию, не пасите своих волов, лошадей, несолнечная сторона – наша,

солнечная сторона – ваша» - предупреждал он неоднократно жителей Локуаже, но сегодня не то что пасти волов, лошадей, они пахали землю. **Это было что-то невозможное»;** *Бешкъэзакъхъэблэрэ Хъэзейрэ я зэхуаку шыклэ дэлъыр зы махуэ ныкъуэ гъуэгущ... Ауэ ... Аслъэнхъэблэ е Къунашей удыхъэмэ, шэджагъуэ нэужь мыхъуауэ Хъэзей узэрыщемыпсыхыфынур* **Іэнэм телъщ** «Между Бешказакхаблэ и Хазей полдня пути на коне... Но если заедешь в Асланхаблэ и Кунашей, то **очевидно (букв.: лежит на столе)**, что в Хазей спешисься только после полудня» (Тэгъулан Е.).

В речи узун-яйлинских черкесов часто встречается слово *абатклэ*, значение которого на первый взгляд невозможно уловить, если не обратиться к его этимологии. Например, в предложении *Къалмыкъ Бэхъэудуни абатклэ щымылэуэ пшынауэ Іэзэт* (Тэгъулан Е.) «И Калмык Бахаудин был **непревзойденным** гармонистом» данное слово представляет собой сращение двух основ – лично-указательного местоимения **абы** и послелога **адэклэ**, сопровождающееся фонетическими изменениями. Для носителя же кубано-зеленчукского говора баксанского диалекта употребление лексемы *абатклэ* возможно только в выражении *абатклэ сыщогугъ* «очень надеюсь», где данная лексема является производной от основы *абат* с затемненной семантикой, выполняет функцию наречия.

В заключение отметим, что исследовательские перспективы данной темы очевидны и необходимо провести дальнейшие наблюдения за живой речью черкесской диаспоры Турции для дальнейшего установления её диалектного статуса. На данном этапе есть основания полагать, что речь жителей черкесских аулов в районе Узун-Яйла и г. Кайсери имеет тенденцию к обособлению от диалектов кабардинского варианта адыгского языка.

Использованная литература

- Абазова, М.М. *Речь Кабардино-Черкесской диаспоры в Турции*. Нальчик, 2014.
- Ашхамаф, Д.А. *Краткий обзор адыгейских диалектов*. Майкоп: Адыгнациздат, 1939.
- Конёр, Д.В., А. Л. Макарова и А. Н. Соболев. «Статистический метод языкового профилирования носителя диалекта (на материале восточносербского идиома села Берчиновац) // Вестник Томского государственного университета. Филология.» 58 (2019): 17-33.
- Кумахов-(ред.), М. А. *Очерки кабардино-черкесской диалектологии*. Нальчик: Кабард.-Балкар. науч.-исслед. ин-т при Совете Министров КБАССР, 1969.
- Кумахов, М.А. *К вопросу о классификации адыгских диалектов*. Т. XI. Нальчик: УЗ КБНИИ, 1957.
- Таов, Х.Т. *Кабардино-черкесская диалектология*. Нальчик, 2005.
- Топчу (Папшу), М. «Состояние и перспективы изучения родного языка в черкесской диаспоре Турции.» *Материалы II Международной научной конференции памяти М.И. Мижаева «Регионально-локальные традиции и формы идентичности черкесов Кавказа и диаспоры»*. (Майкоп, АРИГИ, АГУ, 17-19 мая 2017 г.) / под. ред. Губжокова М.Н., Паштовой М.М., Унароковой Р.Б. — Майкоп: изд-во АРИГИ, 2017. — Вестник науки АРИГИ. Спец. вып. 12 (36). С. 147-153.
- Яковлев, Н.Ф. «Краткий обзор черкесских (адыгейских) наречий и языков.» *Записки Северо-Кавказского краевого горского НИИ* 1928.

Тексты

- Пащты М. *Анадолэ адыгэхэм я культурэ: йуэры/уатэ зэхуэхэсыжы-нымкIэ лэжыгыгэхэр*. Анкара, 2017. 144 с.
- Тэгъулан Е. *Гъуазэрытхэ*. Анкара, 2019. 308 с.

Çerkes Köyünde Bayram Kutlaması*

Oteçestvenniye Zapiski Yayıncısından Editöre Mektup

Pavel Svinyin

Sıcak Sular, 15 Temmuz 1825.

Çev. Murat Topçu - Papşu

Sıcak sulardan 5 verst uzakta bulunan Aciyev'in¹ köyünden şimdi döndüm ve size orada gördüğüm ve duyduğum her şeyi izlenimlerim henüz tazeyken, hayal gücüm bozulmamış ve bir Avrupalı için daha ilginç olan diğer şeylerle meşgul değilken anlatmak için hemen kaleme sarıldım.

Bayram kutlamasını daha cazip kılmak ve Çerkeslerin bam teline dokunmak — onların rekabet duygusunu kamçulamak – amacıyla bir miktar para toplanması için kampanya düzenlemeyi teklif ettim. Böylece bu parayla binicilikte, dansta ve atışta öne çıkanlara ödül vermek mümkün olabilirdi. Teklifim sıcak suların hemen hemen bütün ziyaretçileri tarafından kabul gördü ve birkaç saat içinde birkaç yüz ruble toplandı. Burada görevli Sayın Komutan'ın aracılığıyla bütün

* "Pismo izdatelya Oteçestvennih zapisok k redaktoru. Prazdnovaniye bayrama v çerkeskom aule", *Oteçestvenniye Zapiski*, Çast 23, № 64, 1825, s. 241-250.

1825 yılında yapılan bu bayram kutlamasında, daha sonra tanınmış bir şair olan 11 yaşındaki Mihail Lermontov da bulunmuştur. Lermontov buradaki izlenimlerinin etkisiyle üç yıl sonra "Çerkesi" (Çerkesler) ve "Kavkazski plennik" (Kafkas Tutsağı) adlı poemlerini yazmıştır. (Kaynak: P.A. Viskovatov, Mihail Yuryeviç Lermontov: Jizn i tvorçestvo, Moskva, 1891, s. 28-42) (ç.n.).

¹ Rusça kaynaklarda adı Aci-aul veya Aciyeva aul (Aciyev'in köyü) olarak geçen Hacıhable köyü, Pyatigorsk'tan (Goyaçiye Vodı - Sıcak Sular) 5 km. mesafede, Beştav dağının güneydoğu yamacında bulunuyordu. Burada bulunan Abezvuan ve Karma köyleriyle birlikte 1828 yılında Malka nehrinin sol kıyısına yerleşti. 1853 yılında da Rus yönetiminin talebiyle aynı nehrin karşı kıyısına taşındı. Başka köylerle birleşerek bugünkü Malka yerleşimini (Kabardey-Balkar Cumhuriyeti) oluşturdu. (Kaynak: İz istorii aula Aşabovo (Malka), <http://adyghe.ru>) (ç.n.).

(Gönderim/Received: 29.10.2019; Kabul / Acceted: 01.11.2019)

Çerkes ve Nogay köylerine ödül verileceği duyuruldu ve bütün Kuban bölgesinin ilk sıradaki *trubaduru*² sayılan Sultan Kerim Girey davet edildi.

Yekaterinhof'taki şenlikli gezileri hatırlatan şekilde fayton ve kupa arabaları konvoyuyla Aciyev'in köyüne yaklaşırken, elimde olmadan, gözlerimin önünde beliren tabloya hayran kaldım. Ürkütücü Beştav dağının gölgesi altına serilmiş muhteşem vadi rengarenk, birbiriyle uyumsuz insan kalabalığıyla doluydu. Paris kokan kıyafetleriyle Rus hanımlar, yüksek tahta ayakkabılar (*phavaka* olarak adlandırılıyor) üzerinde hayalet gibi görünen Çerkes kızlarıyla birlikte ayakta duruyorlardı. Subay grupları çeşit çeşit kıyafetleriyle, başkentin ve taşranın şıklık düşkünü erkekleriyle karışmışlardı. Kazaklar, Çerkesler, Nogaylar oynak atlarının üzerinde ileri geri dolaşıyorlardı. Son olarak da, kurulu çadırların yan taraflarında toplanmış şarkıcı ve müzisyen kalabalığı hep birlikte son derece ilginç bir seyirlik manzara arz ediyorlardı.

Kutlama danslarla başladı. Çerkesler uzun süre *Denona* ile bize eziyet ettiler. Bu bir tür kazaska; çoğunlukla sadece kızlar oynuyor. Omuzlarını asker gibi geriye atarak oldukları yerde ayaklarını vuruyor ve gözlerini yere dikerek yüzlerinde en ufak bir kıpırtı olmadan otomat gibi dans ediyorlar. Sonra, ondan daha uzun süre *Uk* oynadılar. Erkekler ve kızlar sıkıca el ele tutuşarak bir halka oluşturdular. Bu halkanın monoton hareketleri en iyi deniz çırpıntısına, bu sırada söyledikleri şarkı ise fırtına ulumasına benzetilebilir. Sonunda sahenin ortasına kartal burunlu, alev alev yanan gözleriyle, tepeden tırnağa silahlı, yakışıklı bir Çerkes genci fırladı. Elini sallayarak bir işaret yaptı, Çerkesler haykırışmaya ve el vurmaya başladılar. Delikanlı yarım saatten fazla *Koffa* denilen bir savaş dansıyla bizleri eğlendirdi. Oyundaki hafifliği ve kaslarının hızı gerçekten hayret vericiydi. Ayaklarını kah geriye atıyor, kah bütün hızıyla oynarken parmaklarının ucuna kalkıyor, kah piruet atıyordu. Bu dansın mümkün olan en tam şekilde, en ufak değişiklik yapılmadan Petersburg tiyatrosunda sahnelenmesini arzu ederdim. Belki de, benim düşünceme göre, cengaver Suliotlarla şaşırtıcı bir benzerliği olan (bizzat eğlencelerde!) bu halkın savaşçı ruhunu ve fiziki gücünü tasvirlerden çok daha açık şekilde anlatırdı. Bundan sonra dikkatimizi

² Trubadur – Ortaçağ'da şarkı ve şiir söyleyen taşra ozanı (ç.n.).

daha çok, komşu köylerden Çerkes kızlarının gürültülü şekilde gelişleri çektii. Onlara bağira bağira şarkı söyleyen birkaç atlı eşlik ediyordu ve öncesinde yine evvelki *Duenna* vardı. Seyircilerin dik bakışlarına öfkeli bakışlarla karşılık veriyorlar, utangaç güzellerin bir bakışını ya da tebessümünü yakalamak için çaba gösteriyorlardı. Birbirinin elini sıkı sıkı tutarak ve gözlerini yere indirerek yürüyen kızlar genel eğlencenin katılımcılarından çok kurbanları gibi görünüyorlardı.

Yirmi iki seçkin binici yarış için dokuz verst ötedeki tuzlu göle giderken, biz de çadırın tentesi altında alçak bir divan hazırlayıp Sultan Kerim Girey'den arpla bir şeyler çalmasını istedik. Bu çalgı en mükemmel müzikle tanışmış bizlere büyük bir zevk sunmazken, Dağlılar *bard*larını³ büyük bir hayranlıkla ve pek derin bir hürmetle, bütün dikkatlerini vererek, ağızlarını açmış dinliyorlardı. Bu manzara gerçekten usta bir ressamın fırçasına layıktı. Vakur edasıyla sırmalı ipek kaftanı içinde pek şık görünen, zengin tabancalarla, kılıç ve kamayla silahlanmış bu uzun boylu, orta yaşlı erkeği elinde arpla tasvir etmek aynı ölçüde sanatkârane olurdu! İnce duyguların sembolü, intikam ve kan dökme araçlarıyla bir arada!

Aydınlanmış halklarda yerini daha mükemmel örneklere bırakmış bu çalgı, Kafkasya'nın kovuklarında sertliğiyle, baskınlarıyla, cinayetleriyle nam salmış savaşçının servetidir!

Kafkas arpi üçgen şeklindedir, biri diğerinden ince 12 kıldan teli vardır. Üçgenin, ortasına teller tutturulmuş bir ucu sesin yankılanması için delikli tahta levhalardan yapılmış, diğer ucuna ise küçük ahşap çubuklar çakılmış ve çizik şeklinde küçük yarıklar açılmıştır. Çalgıcı bunları pedal gibi kullanarak, sol elinin başparmağıyla tonları değiştirerek çalar. Bu arpin kasası veya kenarları uzunlamasına yaklaşık 9 *verşok*tur.⁴ Altta kenarlar arasındaki kaide dört *arşından*⁵ fazla değildir. Üst tarafta, en kalın telin bulunduğu yerde ise mesafe bir arşından fazladır. Bu alet Çerkesçe *pşinedukoko* diye adlandırılıyor ve dağlarda en nadir ve üstün çalgı sayılıyor; buna karşılık, bir tür kaval olan *kabiso* ve hatta *çebizei* oldukça sıradandır. Yumuşak başlı Sultan bize aşk şarkısı *orada*, sonra savaş şarkısı *pişnatla* ve son olarak ölen

³ Bard – Ortaçağ'da Kelt halk ozanı ve şairi. Hükümdarların ve soyluların himayesinde bulunur, onları ve ailelerini öven methiyeler yazarlardı (ç.n.).

⁴ Verşok – 4,4 cm. uzunluğunda eski Rus ölçü birimi (ç.n.).

⁵ Arşın – 71,12 cm. uzunluğunda eski Rus ölçü birimi (ç.n.).

savaşçının yakın akrabalarınca söylenen, onun kahramanlıklarını ve vasıflarını öven bir tür eleji ya da ağıt – *gabzi* – çaldı ve söyledi. Genel olarak Çerkeslerin müziği diğer Asya halklarının müziğine benziyor ve içinde biraz daha fazla savaş ruhu var gibi görünüyor. Tonları o kadar keskin değil ve daha çok burundan değil gırtlaktan çıkarılıyor.

Gürültü ve köy tarafına doğru genel bir hareketlenme, bize at yarışına giden Çerkeslerin geri döndüğünü bildirdi. Hepimiz yakındaki yükseltinin üzerine koştuk ve doru atın açık ara önde olduğunu gördük. Diğerleri için kesin bir şey söylemek mümkün değildi, zira binicilerin çabalarıyla atlar sürekli birbirini geçiyordu; üzerlerinde toz bulutu uçuyordu. Yarışan biniciler yaklaştıkça Çerkeslerin sabırsızlığı arttı. Komutan'dan korkmasalar - ödüllerin belirlenebilmesi için onlara yerlerinden kımıldamayı kesinlikle yasaklamıştı - hepsi karşılamaya koşarlardı. Yarışan binicileri en doğru şekilde izlemek için birkaç *Uzden* gönderildi. Sultan Kerim Girey'in doru atı birincilik ödülünü aldı, diğer ödülü Uzden İslam Abazinovanov'un kırkı, üçüncülüğü ise Aciyev'in dorusu aldı. Kazananlar için ne zafer, geride kalanlar için ne hezimet! Birincileri tezahürata, tebriklere, haykırışlarla boğdular, diğerleriyle alay ettiler. Herkes birincilerin etrafında toplandı, onları incelediler, yorumlar yaptılar. Gerçekten de Sultanların atı çok güzel bir yaratık, çok nadir bulunan en saf dağlı kanı, dağ atlarının Rus atlarıyla melezi. Gerçek dağ atı bu yöre için bir hazinedir; kayalık dik yollardaki yürüyüşünde sabrı ve dayanıklılığı eşsizdir, 60 ve 80 versti bir defada kolayca kat eder.

Çerkesler at binmedeki mükemmel becerilerini ve maharetlerini bize yarıştan sonraki hedefe ateş etmede gösterdiler. Uzun bir sırtın tepesine takılan ahşap kiremit benzeri bir tahta levhaya, dörtnala giderken tamamen arkaya dönerek tüfekte veya tabancayla isabet ettirmeleri gerekiyordu. Bunun için eyerde ne kadar iyi tutunma ve nişancılık gerektiğini tasavvur edebilirsiniz. Orlovski yine her biniciden harika bir tablo yapardı. Ayrıca Çerkesler ve bütün Dağlılar çatal ayakla gayet isabetli atışlar yapıyorlar. Bunu genellikle yanlarında taşıyorlar veya tüfeklerine tutturuyorlar. Bu manevrayı doğal olarak, kovalamacada güçlü düşmanı püskürtmek için öğreniyorlar.

Bayram eğlenceleri, yine dörtnala giderken yerden gümüş rublelerin alınmasıyla sona erdi. Bu eğlence Çerkeslerin at binmedeki

ustalığı konusunda bizi çok daha fazla ikna etti. Zira bütün gövdenle eyerin altına inmek ve tekrar üzerine yerleşmek için doğa üstü bir çeviklik ve ustalık gerekir, daha çok da denge gereklidir. Bununla birlikte, atlarından düşen veya baş aşağı giden binicilerin birkaç gülünç sahnesine ve durumlarına da şahit olduk!

Kısa zamanda size buralı halkların yaratılışı ve adetleri – bunlara özel bir dikkat sarf ediyorum – hakkında ilginç şeyler bildirmeyi ümit ediyorum.

Çerkes Bayramı *

Ekselansları Andrey Zinovyeviç Durasov'a mektuptan alıntı

İvan Dobrodeyev

Goryaçevodsk, 12 Haziran 1828

Çev. Murat Topçu - Papşu

Kafkasya'ya seyahat, diğer zevklerin dışında bana Çerkes kutlaması *Bayramı* görmek için hoş bir tesadüf sağladı. Bayram kutlaması üç gün sürdü (Haziran'ın 12'sinden 15'ine kadar). 12 Haziran'da Mineralniye Vodı (Maden Suları) ziyaretçilerinin büyük kısmı merak ettikleri kutlamayı ve yapılan eğlenceleri görmek için Goryaçevodsk'a 4 verst mesafedeki barışçı Çerkes köyünde bulunuyorlardı. Köye geldiğimde, öğleden sonra saat 3'te bütün Çerkes erkekleri ve kızları sokakta bulunuyorlardı. Her zamankinden daha şık giyinmişlerdi. Bir süre sonra aynı seslerden meydana gelen ve hiçbir anlam ifade etmeyen bir şarkı söylemeye başladılar (tra la la la, a la ve buna benzer sesleri telaffuz ediyorlardı) ve herkes bir düzen içerisinde Pyatigorye diye adlandırılan dağların en yükseği olan Beştav'ın eteğinde bulunan ovaya doğru yürümeye başladı. Burada eyerlenmiş atlar hazırlanmıştı. Eğlence için belirlenmiş yere gelince Çerkes erkekleri bir halka, kızlar da başka bir halka oluşturdular. Bu şekilde iki gruba ayrılarak erkekler kendi şarkılarını söylemeye başladılar. Her biri diğerini bastırmaya çalışıyor ve güçlü şekilde el vuruyorlardı. Biri onlara özel düzeneği olan bir kavalla eşlik ediyordu. Şarkılara her zaman danslar eşlik ediliyordu: Halkanın ortasında bazen bir, bazen iki erkek ya da bir kız bir erkek birlikte oynuyordu. Gerçi oyunlarının cazip bir tarafı yok, hatta bunları vahşi bir coşkunluk olarak adlandırmak mümkün, fakat oyundaki kıvraklıkları bütün tekdüzeliğine rağmen olağan dışı. Oldukça fazla sayıdaki şarkıları da aynı tarzda, tempo ya da perde değişimi (sesin yükselip alçalması) çok az. Son olarak, şarkı icrasının sonunda erkekler ve kızlar ellerini birbirine kenetleyerek ortak bir halka oluşturdular, hep birlikte oynadılar ve şarkı söylediler. Lakin Çerkes kızları şarkı

* "Bayram çerkeski (Otrıvok iz pisma k ego prevoshodit.. Andreyu Zinovyeviçu Durasovu)", *Vestnik Yevropı*, Çast 161. № 15. 1828.

sırasında el vurmuyorlar. Oyun oynarken yüksek tahta ayakkabılarını çıkarıyorlar. Bunları her zaman deri ayakkabıların üzerine giyiyorlar, bu yüzden erkeklerin yanında dev gibi görünüyorlar, gerçi doğal boyları da bizim Rus kadınların boylarından çok daha uzun. Bu da kuşku yok ki şundan kaynaklanıyor; kızları 7 veya 8 yaşından itibaren dikilmiş bir derinin içine koyuyorlar, evleninceye kadar bunun içinde kalıyorlar. Bu bağcıklı deri nedeniyle vücutları özellikli oluyor: Bastırılmış düz göğüsler; iki omuz arasındaki mesafe olağan dışı; omuzların aşağısında vücut gittikçe daralıyor, öyle ki kalça kemiğinin üzerinde bellerinin çevresi dört *çetvertten*¹ biraz daha fazla oluyor.

Oyundan sonra kızlar salıncaklara bindiler, bazıları ise merakla ziyaretçi bayanların kıyafetlerini incelediler. Erkekler de güreşe tutuştular. Rakibini yenen Çerkes güreşe bir diğeri davet ediyordu. Galip olarak, gücünü tartması ve çevikliğini göstermesi için yerini bir başkasına bırakıyordu. Çerkesler güreş öncesinde her zaman silahlarını çıkarıyorlar ve kamalarını başkalarına veriyorlar, çünkü ateşli karakterleri nedeniyle bu tür oyunların cinayetle bitmesi nadir değil.

Güreşten sonra Çerkeslerin bazıları dörtnala giderken hedefe ateş ettiler, bazıları kamçıyla, bazıları da kamayla vurdular. Bu oyunları hayret verici bir ustalık ve çeviklikle oynuyorlar. At uçuyor, Çerkes hedefe yirmi adım kala tüfeğini hızla kılıfından çıkarıyor ve nadiren hedefi iskalyor. Bazıları atışlarını bu ülkede çok sayıda bulunan kartallara yapıyorlar.

Eğlenceler bittikten sonra, akşama doğru *uzden*lerden birinin evindeydim. Evi çok temiz pak buldum. Ev sahibesinin ziyaretçilerine ikram ettiği bir bardak *kumis* içtim. *Uzden* konuklarından akşam yemeğine kalmalarını istedi, fakat onlar gecikmek istemediklerinden bu şerefi kabul etmediler. Ev iki bölüme ayrılıyor; birinde Çerkes erkeği yaşıyor, burada dostlarını (*kunaklarını*) ve akrabalarını kabul ediyor. Bu bölümden, genellikle halıyla perdelenen dar bir kapı kadın bölümüne açılıyor. Oraya hiçbir erkek asla giremiyor. İşte kısa sürede köydeki yaşantı hakkında kayıt edebildiklerim bunlar.

¹ Çetvert – 17,78 cm. uzunluğunda eski Rus ölçü birimi (ç.n.).

Mamheğler*

Aleksandr N. Dyaçkov-Tarasov
Çev. Didem Çatalkılıç

Kafkasya etnografyasında bazı boşluklar vardır ve bunlar “halklar müzesi” araştırıldıkça dolmaktadır. Bu boşluklardan biri de Mamheğler hakkındaki bilgi eksikliğidir. Bazılarının *Mamheg*¹, bazılarının da *Mamhir*² olarak adlandırdığı bu kabilenin sadece adı bilinmektedir.

Bu yaz İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti Kafkasya Şubesi'nin görevlendirmesiyle yaptığım gezi sırasında, Fars nehrinin sol kıyısında, bu nehrin Laba'ya karıştığı yerden 7 verst mesafede bulunan *Mamheğ-habl* köyünü ziyaret ettim ve bu köyde küçük Çerkes kabilesi Mamheğler hakkında aşağıdaki bilgileri topladım.

Mamheğler, Abzehlerin arasında (tepe noktasını Maykop yakınlarında Belaya nehrine dökülen Kurcyps nehri ağzının, yan kenarlarını da Kurcyps ve Belaya nehirlerinin teşkil ettiği üçgende) oturmalarına rağmen kendilerini Abzeh “topluluğu” saymıyorlar. Kuban, Laba ve Belaya nehirleri³ arasında yaşayan Çemguylarla** da (Kemguy) hiçbir akrabalık ilişkisini kabul etmiyorlar, fakat her ikisini en yakın komşuları olarak görüyorlar. Abzehlerle barış ve uyum içinde yaşarken, Çemguylarla ilişkileri düşmancaydı. Bunun sebebi Çemguy prenslerinin (*pşı*) Mamheğleri kendilerine itaat ettirme ve onlara *pşı* ve birinci ve ikinci dereceden soylu tayin etme girişimleriydi. Fakat Mamheğler sıkı demokratlardı ve ellerinde silahla bağımsızlıklarını

* Bu yazı (“Mamhegi”) İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti Kafkasya Şubesi'nin (Kavkazski otdel İmperatorskogo Russkogo geograficheskogo obşçestva) yayın organı İKOIRGO'da yayınlanmıştır (Tiflis, 1901; T. 1. Vıp. 1, s. 238-241).

¹ Y. Felitsın. “Adige”, s. I.

² Baron Stal. “Etnograficheskiy oçerk çerkeskago naroda”, s. 75, *Kavkazski Sbornik*, XXI.

³ L. Lyulye, “Obşçiy vzglyad na stranı, zanimayemie gorskimi narodami”, *Zapiski*, K.O.İ.R.G.O., kn. IV, s. 179.

** Rusça metinde “Temirgoy” (ç.n.).

(Received: 01.11.2019; Acceted: 06.11.2019)

savundular. Mamheğler yiğitlik konusunda atalarını çok yükseklerde görüyorlar ve eğer bir Abzeh ve bir Mamheğ yan yana gidiyor olsaydı, Abzeh saygın yeri (sağ tarafı) Mamheğe verirdi iddiasında bulunuyorlar. Yaşlı bir Mamheğ bana şunu anlattı: “*Şumaf Bolotoko zamanında Kırgız Han Adığe’ye saldırdığında bütün kabileler, Mahoşlar, Hatukaylar, Çemguylar, Abzehler tek bir orduda toplandılar. Kırgız Han Turgautlarıyla⁴ hepsinin etrafını sardı ve aynı yere vurmaya başladı. Kimse orada tutunamıyordu, ama Mamheğler bu tehlikeli yeri savunmaya kendileri gönüllü oldular ve sonuna kadar savundular.*”

Mamheğler Ruslarla 1822 yılında çarpışmaya girdiler ve kaybettiler; bin kadar aile Rus general tarafından esir alındı ve Proçnyı Okop yakınlarına yerleştirildi. Mamheğ topraklarının nüfusu hızla azaldı ve şu altı köyde toplanmak zorunda kaldı: *Tlepseji* - Belaya nehrine dökülen Kubiök deresinde; *Natukay* - Maykop’tan 6 verst mesafede Kuro nehri üzerinde; *Dugh-habl* - Kurcipskaya stanitsasından bir verst yukarıda; *Haçemziy* - bugünkü Tuls kaya stanitsasının yerinde; *Daçe-habl* - Kurcips ve Belaya arasında; *Kural* - Mamheğlerin başkenti, Belaya (Şhaguşe) ve Kurcips arasındaki su ayrımı çizgisinde. Daha sonra Mamheğ köylerinin sayısı yeni kurulan şu köylerle arttı: *Huretli, Borcukay, Bacenay, Uordane, Kuiji, Taganay ve Hakunay.*

Bütün Mamheğlerin sayısı düzlüğe yerleşmelerinden önce 1500 hane kadardı.

Mamheğler köklerini üç soya dayandırıyor: Şnah, Mami ve Tlijo. Onlar denizden gelmişler. Yaşlı bir adam “Dedem Arabistan’dan gelmiş” diyerek bilinen soy masalını anlattı. Bu üç aile dağ geçidinden inip bugünkü Samurskaya stanitsası yakınlarındaki gölün kıyısında durmuşlar. Burada çoğalmışlar ve sonradan Belaya ve Kurcips arasındaki alanı işgal etmişler. Komşu kabilelerden, çoğunlukla da Abzehlerden gelenler sayesinde nüfusları artmış. Bajoko, Huretl v.d. *vork** aileleri de gelip yerleşmiş.

Köyler ileri gelen yaşlılar tarafından yönetiliyordu, *vorklar* da onlara tabiydi. *Tfokoltler* (özgür köylüler) *vorklara* bağlı değildi. Aksine, köle sahibiydiler, savaşta ele geçirdikleri veya satın aldıkları kendi *pşıtları* (köle) vardı. Bir de tamamı serbest bırakılmış kölelerden oluşan *azat* sınıfı vardı.

⁴ Çerkesler Kalmukları böyle adlandırır.

* *Vork*; Çerkeslerin toplum sınıf düzeninde *pşıdan* sonra gelen soylu (ç.n.)

Карта владѣній мамхеговъ, составленная на основаніи показаній стариковъ-мамхеговъ (1901 г.).

Mamheğ yaşlılarının ifadelerine göre hazırlanan Mamheğ topraklarının haritası (1901)

Mamheğler, Abzehlerden önce Müslümanlığı kabul etmeleriyle gurur duyuyorlar. Daha önce pagandılar; ibadet için meşe ağaçlarına gidiyor, domuz eti yiyor, şarap içiyorlardı. Hıristiyanlık hakkındaki hatıraları ise korunmamış. Hasan Paşa ve Muhammed Emin zamanında Adıge arasına şeriat geldiğinde, Mamheğler yeni yargı hükümlerini kabul etmemişler ve şeriatı kabul etmiş olan Şapsığlarla bu yüzden çatışmışlar.

Genel olarak, aralarında küçük bir adacık gibi kaldıkları Abzehlerle hemen hemen aynı dili konuşan bu küçük Çerkes kabilesinin tarihi, her iki tarafın da beyanına göre, kudretli Abzeh kabilesinin tarihiyle sıkı şekilde bağlıdır.

Rus Arşiv Belgeleri

Çev. Murat Topçu – Paşşu

Kafkasya Nüfusunun Sayısını ve Çarlık Hükümetine İtaat Derecesini Gösteren Cetvel*

Haziran 1833

No	Kabilenin veya Topluluğun Adı**	Kişi Sayısı	Notlar	Hükümete İtaat Derecesi ve İdare Şekli
	<i>Çerkes veya Adige:</i>			Kendi idaresi var ve tamamen itaat dışı.
1.	Şapsug	200.000		
	Natohac	60.000		
2.	Asıl Natohac			
3.	Şegak			
	<i>Bjeduh</i>			
4.	Kamaşidze	2.000		
5.	Çerçeney			
6.	Hatikoy	8.000		

* Vedomost o çislennosti narodonaseleniya Kavkaza i stepeni ih pokornosti tsarskomu pravitelstvu, Haziran 1833, Gürcistan Merkezi Devlet Tarih Arşivi (TSGİA), f. 2, op. 1, d. 2459, ll. 63-69. Orijinal.

** Halkların ve alt gruplarının sınıflandırılmasında bugünkü bilgilere göre hatalar vardır. Bilgilerin başka kaynaklardan doğrulanarak kullanılması tavsiye edilir. Etnik adların yazımı kaynak metindeki gibi bırakılmıştır (ç.n.).

(Gönderim/Received: 27.10.2019; Acceted: 09.11.2019)

	<i>Kemurgoy</i>			
7.	Asıl Kemurgoy	15000		
8.	Ademiy			
9.	Jane			
10.	Yeğerukay			
11.	Abedzeh	160.000		
12.	Beslaney	25.000		
13.	Mohoş	5.000		
14.	Ubih	7.000	Bu halklar keza Ciget, Pşav, Yaships, İnalkul, Svadz, Artako ve Marja adlarına sahiptir.	
15.	Saşa	5.000		
16.	Ardona	7.000		
Toplam		501.000		
	<i>Abadza</i>			
1.	Brakiy	7.000		Kendi idaresi var ve Kuban boyunda bulunan bazı köyler hariç tamamıyla itaat dışı.
2.	Şeygrey	5.000		
3.	Kaçkın Kabardey	15000		
4.	Latshac	4.000		
5.	Beg	5.000		
6.	Kazılbek- kuac	6.000		

7.	Başlıbay	8.000		
8.	Boshoh	10.000		
9.	Dudurhoy	7.000		
10.	Karaçay	24.000		
11.	Biberduhac	10.000		
12.	Alanet veya Medovey	8.000		
Toplam		109.000		
	<i>Nogay</i>			Rus komiser tarafından idare ediliyorlar ve itaat etmiş sayılıyorlar.
1.	Navruz	16.000		
2.	Mansur			
Toplam		16000		
	<i>Kabarda</i>			Büyük Kabarda, Çegem ve Balkar Kabardey Kordon Hattı komutanı tarafından idare ediliyor, Küçük Kabarda ise Kafkas Hattı Sol Kanat komutanının idaresine ait; Çegemliler ve Balkarlar az itaatli, diğerleri ise oldukça itaatlidirler.
1.	Büyük	24.000		
2.	Küçük	6.000		
3.	Çegem	2.000		
4.	Balkar	4.000		
Toplam		36.000		
	<i>Çeçen</i>			
1.	Asıl Çeçen	86.000	Ayrı bir topluluk olan Ragun köyü de dahildir.	Adı sayılanlardan bilhassa Sunja nehrinde ve bu nehrle Terek arasında yaşayan Çeçenler, keza Bragunlar itaat etmişlerdir
2.	Kaçkalık			
3-	Auho	14.000		

				ve Kafkas Hattı Sol Kanat komutanına bağlı kendi komiserleri vardır. Kalanların kendi idareleri vardır ve büyük kısmı itaatsizdir. Dağlardan çıkmış ve Aksay prenslerinin toprağında yaşayan Çeçenler 'Kaçalık' diye adlandırılır, çünkü onlara bağlıdır ve işlerinde onlara tabidirler, oldukça itaatlidirler. Auholar Andreyev prenslerine bir derecede bağlı bulunurlar ve işlerinde onlara tabidirler. Auhoların Andreyev'e yakın yaşayan kısmı itaatlidir, diğerleri ise itaatsizdir.
4.	İçker	15.000		Kendi idareleri var ve tamamen itaat dışıdır.
5.	Çaburtlı veya Çarbili	7.000		
6.	Kisti	27000		
7.	Şubuz	5.000		
8.	Pşehoy	4.000		
9.	Akin	6.000		
10.	Tsori	1.200		Vladikafkas komutanının idaresinde bulunurlar. Bir kısmı 1832 yılı sonunda ve 1833 yılı başında dağlardan inerek Terek ve Sunja arasındaki düzlüğe, İnguşların arasına
11.	Galgay	4.800		

				yerleşmiştir. Diğerleri az itaatlidir.
12.	Galaş	2.000	İnguş adıyla bilinirler.	Galaşların kendi idaresi vardır ve tamamen itaat etmişlerdir. Nazranlar tamamen itaat etmişlerdir, Vladikafkas komutanının emrine bağlı Rus komiser tarafından idare edilirler.
13.	Nazran	11.000		
14.	Karabulak	15.000		Karabulaklar keza Vladikafkas komutanının idaresine tabidir, fakat komiserleri yoktur. Büyük kısmı itaat etmemiştir.
	Toplam	218.000		
	<i>Kumuk</i>			
1.	Aksay	8.000		Kafkas Hattı Sol Kanat komutanının emrine bağlı Rus komiser tarafından idare edilirler. Kumuklar tamamen itaat etmiştir.
2.	Andreyev	28000		
3.	Kostek	2.800		
	Toplam	38.800		
	<i>Lezgi</i>			
1.	Tarku şamhalının toprakları	50.000	Büyük kısmı Kumuk sakinleri, diğerleri Lezgi.	Tarku toprakları şamhal diye adlandırılan kendi idarecisi tarafından idare edilir. Şamhal Dağıstan'daki askeri okrug komutanının emrine bağlıdır, sakinleri tamamen itaat etmiştir.
2.	Salatav	10.500		Salatavların Rus komiseri vardır, ancak onlar üzerindeki iktidarı azdır.

3.	Gumbet	15.000		Kendi idaresi vardır, tamamen itaatsizdir.
4.	Andi	15 000		
5.	Koysubulu	35.000		Koysubuların bir kısmı, işlerini takip eden Tarku şamhalına bir derecede bağlıdır, bir kısmının ise kendi idaresi vardır ve tamamen itaatsizdir.
6.	Avar	25.000		Kendi hanları vardır. Han sadece görünüşte itibar görür ve hükümetten maaş alır. Fakat Avarlar genelde bize itaat eden halklardandır.
7.	Bahtuh	10.000		Kendi idareleri vardır ve tamamen itaatsizlerdir. Bu kabileler tarafımızdan az bilinir.
8.	Taan	6.000		
9.	Tsehur	800		
10.	Ratlu	4000		
11.	Tomsuda	500		
12.	Kosso	700		
13.	Didoy	1.500		
14.	İlanhevi	800		Kendi idareleri vardır ve tamamen itaatsizlerdir. Bu kabileler tarafımızdan az bilinir.
15.	Bogoz	1.000		
16.	Kia	11.000		
17.	Rişni	400		

18.	Ansalda	10.000		
	<i>Karakaytag</i>			
19.	Asıl Karakaytag			Dağlık kısım hariç hükümete itaat ederler. Karakaytag, Kubaçi, Başlı ve Gamri her biri ayrı topluluktur ve kendi idareleri vardır. Asıl Karakaytag komiser tarafından idare edilir. Sayılan bütün topluluklar gibi o da Dağıstan'daki askeri okrug komutanının emrinde bulunur.
20.	<i>Kubaçi</i>			
21.	Başlı	85.000		
22.	Kabadarga			
23.	Gamri			
	<i>Tabasaran</i>			Hazar Denizi kıyısına yakın yaşayan Tabasaranlar bek tarafından idare edilirler ve itaatlidirler, diğerleri az itaatlidir.
24.	Yukarı	25.000		
25.	Aşağı	30.000		
26.	Akuşalı			Kendi kadıları tarafından yönetilirler. Hükümete oldukça itaatlidirler.
27.	Kazikumuk ve Kürili	30.000		Tebası üzerinde tam bir iktidarı olan kendi hanları tarafından yönetilirler. Han Dağıstan'daki askeri okrug komutanının emrinde bulunur ve hükümete sadıktır.
28.	Ank-Ratl	25.000	Ankratl kendi içinde toluluklara ayrılır: Antsuh, Huanal veya Kapuça, Taş, Antslus,	Ankratl'ı oluşturan dokuz topluluktan Curmut ve Antsuh'un Car Oblastı komutanının emrinde olan Rus komiseri vardır, fakat onu az dinlerler. Diğer yedi topluluğun kendi idaresi

			Bahnu, Khenada, Curmut, Thebel veya Thodokolo ve Unhada.	vardır ve hemen hemen tamamen itaat etmişlerdir.
29.	Ullu-Kusur veya Kesseruh	5.000		Kendi idareleri var ve tamamen itaatsizdirler; bu kabileler tarafımızdan az tanınıyorlar.
30.	Karah	7.000		
31.	Mukratl	20.000		
32.	Rucik			İtaat etmişlerdir ve Dağistan'daki askeri okrug komutanına bağlı kendi hanları tarafından idare edilirler.
33.	Andala			
34.	Khele	4.700		
35-	Hidatl	7.600		
36.	Mehtulalı			
37.	Car Oblastı	67.683	Yelisuy sultanının topraklarındaki 21 bin kişi dahil	Burada kurulmuş oblast idaresi tarafından yönetilir; Yelisuy sultanının toprakları Car Oblastı komutanının emrine bağlı kendi sultanları tarafından idare edilir. Bu oblastın Alazan vadisinde yaşayan sakinleri tamamen itaat etmişlerdir ve nüfusun büyük yarısını oluştururlar, dağlarda yaşayanlar ise az itaatlidir.

Gürcistan Merkezi Devlet Tarih Arşivi (TSGİA), f. 2, op. 1, d. 2459, ll. 63-69.

Dağlılardan Esirlere ve Gönüllü Gelenlere Nasıl Davranılacağına Dair Kafkasya Genel Valisi Tarafından Tasdik Edilen Kurallar

6 Temmuz 1847

I. Savaş Esirlerinin Ayrılması

1. Savaş esiri sayılanlar:

a) Birliklerimiz tarafından esir alınan her yaş ve cinsiyetten Dağlılar;

b) Kruvazörler tarafından yakalanan kaçakçı gemilerinin mürettebatı ve yolcuları.

2. Savaş esirleri yaş ve cinsiyet ayırt edilmeksizin, dağlarda bulunan Rus esirlerle takas için üç ay boyunca en yakın kalelerde ve istihkamlarda tutulacaklardır. Komutanlığın hemen Rusya'ya gönderilmesini uygun gördüğü savaş esirleri için bu kural istisnadır.

3. Aile olarak esir alınanlar sadece ailelerle takas edilecektir. Ancak, anne baba çocuklarından birini esirlerimizle takas için Dağlılara vermeyi kendileri isterse bunda istisna olabilecektir.

4. Savaş esirleri üç ay içinde takas edilmezlerse, daha sonraki dağıtımları için kademeli olarak Novoçerkassk'a gönderileceklerdir.

5. Aileleri olmadan esir alınan kadınlar ve genç kızlar, eğer garnizonlarımızda bulunan ve güvenilir ahlakıyla tanınan evli subaylardan veya memurlardan biri onları kendi himayelerine almayı isterse Novoçerkassk'a gönderilmemelerine müsaade edilir. Aileleriyle birlikte esir alınanlar, yukarıda belirtilen esaslarda ancak anne babalarının, onlar yoksa diğer akrabalarının rızasıyla bırakılabilir. Kadın-kız esirleri himayelerine alanlar komutanlığın talebi halinde onları iade etmek zorundadır. İade olmazsa, esiri yanlarına alan memurlar onları evlendirmedikleri takdirde ancak 25 yaşına kadar yanlarında tutabilirler. Bundan sonra esirler, gelecek mevcudiyetleri için kendilerine bir hayat seçmek zorundadırlar. İki tarafın rızasıyla esirler, onları 25 yaşından sonra da kabul eden ailelerde kalabilirler, fakat hiçbir durumda köle sınıfına dahil edilemezler.

6. Kara birliklerinden ve donanmadan alt rütbelilerin, aynı şekilde sivil vekaletten şahısların esirlerle resmi nikah kıymalarına izin verilmez. Ancak Hıristiyanlarla evlenmek için vaftiz olmuşlarsa, tespit edilen yaşa gelmişlerse ve bu birliğe razı olmuşlarsa izin verilir.

Yerel askeri idare esirlerin ancak ve ancak kendi kanaatleriyle, gönüllü arzularıyla ve Ortodoks kilisesinin itikatlarını öğrenmiş olarak Hristiyan inancına döndüklerini sıkı şekilde takip etmekle yükümlüdür. Zorlayıcı veya ayartıcı tedbirlerin asla uygulanmadığı hususunda da sorumluluk taşımaktadır.

7. Esirle evlenen her alt rütbeliye ilk ihtiyaçlarını karşılamak üzere 45 gümüş ruble isteme hakkı tanınacaktır.

8. Kaçakçı gemisi, mürettebatının direnişiyle karşılaşmadan ele geçirilmişse, gemi sahibi mürettebatla ve bütün yolcularla birlikte en yakın istihkamımıza getirilecektir. Takas edilmemeleri durumunda, getirildikleri günden üç ay sonra Novoçerkassk'a gönderilecek ve orada Dağlı savaş esirleri gibi ayrılacaklardır.

9. Kaçakçı gemisi çarpışmayla ele geçirilmişse sahibi, bütün mürettebatı ve 18 yaşında ve daha büyük erkek yolcuların hepsi derhal tutuklu bölüklerine gönderilecektir. Gemide kadınlar, 18 yaşından küçük erkek ve kız çocuklar varsa, onlar takas edilme ihtimaline karşı en yakın istihkamda üç ay tutulacaklardır. Yukarıda belirtilen zaman süresinde takas gerçekleşmezse, onlar da ayrılmak üzere Novoçerkassk'a gönderilecektir.

II. Bize Gönüllü Gelen Dağlıların Ayrılması

Bize gönüllü gelen Dağlılar, mensup oldukları toplulukların bizimle olan ilişkilerine ve bizzat gelenlerin şahsi hususiyetlerine bakılarak, benim değerlendirmemden sonra barışçı Dağlıların köyelerine yerleştirilecekler veya yerleşmeleri için Don'a veya imparatorluğun iç eyaletlerine gönderileceklerdir.

III. Savaş Esirlerinin ve Gönüllü Gelen Dağlıların İaşesi

1. Savaş esirlerinin kalelerimize veya istihkamlarımıza geldiği günden itibaren müteakip ayrılmalarına kadar 7 veya üzeri yaştaki herkese iaşeleri için, bazı amirlerin tasarrufunda bulunan örtülü ödenekten günlük yedişer gümüş kapık tahsis edilecektir.

2. Gönüllü gelenler hemen yerleşmek istedikleri köylere gönderilecektir ve gerekli olduğu takdirde onlara erzak yardımı yapılacaktır. Gelenler hiçbir yere yerleşmeyi istemeyen yalnız kişilerse, Ana Komutanlığın ileride vereceği kararına kadar onlara da yukarıda belirtilen aynı iaşe sağlanacaktır.

3. Kalelerimizdeki savaş esirlerinin ve gelenlerin iaşesinde giyecek ve ayakkabı için ayrı meblağ tespit edilmemiştir. Bu masrafları talep edenler örtülü ödeneğe başvuracaklardır.

4. Savaş esirlerinin ve gelenlerin, ilk başta tutuldukları Sivil İdare'ye bağlı yerlerdeki kalelerden veya istihkamlardan Rusya'ya gönderildikleri günden itibaren yol iâşe harcırahları hakkındaki talimat, bunun ardından, savaş bakanıyla temasımdan sonra gönderilecektir.

Çernomorya'da (Karadeniz Eyaleti'nde) gerek yiyecek, gerekse giyecek ve ayakkabı için yapılan bütün yol masrafları, orada kabul edilen düzenlemeye göre verilen benzer harcıraha göre karşılanacaktır.

5. Savaş esirlerinin Sivil İdare'nin henüz yürürlükte olmadığı bölgelerde bulunan kale ve istihkamlardan Rusya'ya gönderilmesi durumunda yol harcırahı, kişi başına yirmi dört saat için 7 veya 5 gümüş kapik hesabıyla savaş esirlerinin ilk başta tutuldukları yerel idarenin örtülü ödeneğinden karşılanacaktır. En yakın eyalet (guberniya) veya oblasta vardıkları günden itibaren ise yol masrafları, 4. paragrafa göre beklenen talimata uygun olarak sivil vekaletin hesabına tevdi edilecektir.

6. Savaş esirlerinin Rusya'ya gönderilmeleri sırasında giyeceğe ve ayakkabıya ihtiyaçları olursa en yakın idare her ikisini de ihtiyaç ölçüsünde örtülü ödenekten karşılamakla yükümlüdür.

7. Savaş esirleri Novoçerkassk'a şu yollarla gönderilecektir:

- Talış ve Bakü uyezdleri hariç olmak üzere Tiflis ve Şemah eyaletlerinden, Tiflis ve Yekaterinogradskaya stanitsası üzerinden;

- Talış ve Bakü uyezdlerinden, Derbent eyaletinden ve Dağıstan'dan genel olarak Kızılyar, Çervlennaya ve Yekaterinogradskaya stanitsaları üzerinden Stavropol'e veya deniz yoluyla Astrahan'a, sonra da Tsaritsın üzerinden;

- Kafkas Hattı'nın merkezinden Yekaterinogradskaya veya Georgiyevsk stanitsaları üzerinden;

- Kafkas Hattı'nın Sağ Kanadı'ndan Stavropol üzerinden;

- Karadeniz Kıyı Hattı'ndan Kerç üzerinden ve oradan gemilerle Taganrog'a ve müteakiben Novoçerkassk'a.

8. Savaş esirlerinin sevkiyatında II. kitabın III. kısmının askeri hükümlerine kati şekilde uyulacaktır.

İmza:

Müstakil Kafkas Kolordusu Başkomutanı,
General-Yaver Prens Vorontsov
6 Haziran 1847

Krasnodar Krayı Devlet Arşivi (GAKK), f. 389, op. 1, d. 39, l. 50-51.

Şapsığlar Arasında Ortaya Çıkan Ayrılıklar

23 Temmuz 1851 - Tümgeneral Raşpil'in Kafkasya Hattı ve Karadeniz Birlikleri Komutanına Raporu

Muhammed Emin buradan ayrılıp Ubıhlara gittiği zamandan beri Şapsığlar ve Natuhaylar sürekli büyük bir hareketlilik içinde bulunuyorlar. Haziran ayının son günlerinde Ubin nehrinde, Muhammed Emin'i Şapsığlara ve Natuhaylara davet ederek ona önceki yıllarda olduğu gibi yemin ve *matazak* vermenin gerekli olup olmadığına karar vermek için genel bir kongre yaptılar. Kongrede iki grup ortaya çıktı; bunlardan biri Muhammed Emin'in hemen davet edilmesini ve ona Şapsığ'daki toplumsal meselelerin halli için tam yetki verilmesini istiyor. Diğer grup ise Muhammed Emin'in gelmesini ve hele işlerine karışmasını hiç istemiyor. Toplumsal düzenin sağlanması için bu grup Ruslarla barışçı ilişkilere girilmesini, güçlü düşmandan güvenliklerini sağladıktan sonra iç işlerinin düzenlenmesiyle kendilerinin uğraşmasını savunuyor.

Bu grupların uyuşmazlığı nedeniyle Ubin nehrindeki kongre işe yarar bir sonuç alamadı, sorunun çözümü temmuz ayının ilk yarısında yapılacak başka bir kongreye ertelendi.

Bu önemli meselenin sonucu büyük etki yaratabilir ve Muhammed Emin'in durumunu onun lehine büyük ölçüde değiştirebilir. Şapsığların kararına silah zoruyla engel olmak ise bazı sebeplerden dolayı mümkün değildir. Büyük askeri müfrezeler hazineden büyük harcamalarla teçhiz edilecek ve başarılı sonuçlar alındığında bile bu Şapsığları daha çok kızdıracak ve sağlam bir iktidarın yokluğunu gidermek için oybirliğiyle Muhammed Emin'i çağırma kararını daha çabuk vermeye zorlayacaktır. Şimdiye kadar sağlam bir iktidarlarının olmaması doğal olarak bizim onlara karşı başarılarımızı kolaylaştırıyordu.

Oysa Muhammed Emin'in nüfuzuna engel olmak için başka bir yöntem var. O kadar katı olmasa da, önceki olayların gösterdiği kadarıyla daha doğru bir tedbirdir. Birkaç yılın tecrübesi öğretti ki, Çerkesler şahsi çıkarlarını çok hayırlı bir dava için olsa bile her türlü toplumsal çıkara tercih ederler; bu gerçek on yıllarla kanıtlanmıştır. Dolayısıyla bugünkü şartlarda Muhammed Emin'e itaat etmekle kişisel çıkarlarından mahrum kalacak birkaç önemli kişiyi tahrik edersek, bu kişilerin bütün güçleriyle Muhammed Emin'in dönmesini isteyen gruba engel olmaya çalışacağı tahmin edilebilir. Şapsığlar arasında hâlâ bize sadık ya da en azından diğerleri kadar düşman olmayan birçok kişinin olması bizim için bunu daha mümkün kılmaktadır.

Bu şartlar casuslardan alınan bilgilerle birlikte değerlendirildiğinde, şimdi Şapsığlara bizimle kereste ve kereste ürünleri takas etme izni verilmesini mümkün addediyorum. Bunu yaparken sadakati hiçbir şekilde kanıtlanmamış Şapsığların ticaret yapmasına izin vermemeye, sadece bize sadık olanlara izin vermeye özenle çaba gösterilecektir. Olayların bugünkü durumunda satış için kereste ve kendi ürünlerini getiren kişilerin sayısı başlangıçta çok sınırlı olacaktır; fakat onların elde ettikleri kârlar sayesinde bu sayı artacaktır. Bu, kuşkusuz diğerlerinde de bizimle ilişkiye girme isteği uyandıracak, sonuçta ise Muhammed Emin grubu kendiliğinden dağılacaktır.

Bu mülahazaları Ekselanslarının görüşüne arz ederken şunu da eklemek isterim ki, kereste takasına belli bir noktada (Velikolagerni'de ya da Yelisavetinskaya istihkamında) izin verilmesini, takas kurallarının bugün Bjeduğlar için geçerli olan ve başkomutan tarafından onaylanan kurallar gibi olmasını olumlu değerlendiriyorum.

RGVIA (Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi), F.13454, op.2, d.562, l.13-14.

Bugundır'da Bulunan Sefirbey'in Faaliyetleri, Oğlu Karabatır'ın ve İshak Shabe'nin Yaralanması

29 Aralık 1855 - Srenni Müfrezesi Komutanının Hakkındaki Raporu

Tanıdığım ve Novorossiysk'de tecrübe edilmiş bir casus aracılığıyla dağlardan henüz aldığım haberleri Ekselanslarına arz ederim.

Dağlardan Alınan Haberler

21 Aralık 1855

İvanovskaya Stanitsası

Bugundır'da Sefirbey tarafından Ubıh, Şapar, Hakuz, Natuhay v.d. oluşan 3 bin kadar Dağlı toplanmış. Elllerinde 4 top bulunuyor; üçü Anapa'dan alınmış, dördüncüsü ise Türkiye'yle 1828-1829 savaşıdan sonra Kudako'da kalmış.

Sefirbey bu güruhla Çernomorya (Karadeniz) Eyaleti'ne saldırmak niyetindeymiş ve Kopıl ile Olginski arasındaki karakolun aşağısı Kuban'dan geçmek için uygun olduğundan, bu gece 200 kişiyi kontrol için oraya gönderiyormuş. Sefirbey Rusların Anapa'ya çıkarma yapmak için Ciga'yı geçtikleri haberini alınca gerekli düzenlemeler için oraya gitmiş. Uzak Natuhaylar da keza kalabalık bir şekilde toplanmışlar, fakat casus nerede olduğunu bilmiyor.

Bu haberleri veren kişi Sefirbey'in oğlu Karabatır'ın geçenlerde Türklerle olan olayda, Ömer Paşa'nın Guriya'ya saldırısı sırasında göğsünden ağır şekilde yaralandığını ve Mihail Bey'in (Şervaşidze) milislerinin (1500 kişi kadar) hemen hiç savaşmadan Ruslara teslim oldukları için Ömer Paşa tarafından ateşe tutulduğunu aktardı.

Karabatır'la birlikte atalığı İshak Shabe de yaralanmış. Aynı casus Anapa'da ve Novorossiysk'de şu anda birlik bulunmadığını, sadece Türk tüccarların yaşadığını söyledi.

Bahsi geçen büyük güruh, casusun sözlerine göre açıktan saldırmak niyetindeymiş.

Tuğgeneral (imza)

GAKK (Krasnodar Krayı Devlet Arşivi), f.261, op.1, d.1668, l.19.

Muhammed Emin'in Teslim Olması

28 Kasım 1859 - *Prens Baryatinski'nin İmparator II. Aleksandr'a Mektubu*

Ekselansları! Petersburg'a gelmeden önce Size Kafkasya Hattı Sağ Kanadında olan önemli bir gelişmeyi bildirme imkanı bulduğum için çok mutluyum. Muhammed Emin bütün Abzelelerle birlikte Zatialinizin hükümdarlık esasına itaat etti; kendisiyle birlikte 100 bin kadar kişiyi de getirdi. Tümgeneral Filipson'un yanında bulunan, bu olayın görgü tanığı Albay Sveçin Size ilginç bilgiler sunacak. Durum bize henüz itaat etmeyen kabileler açısından da çok faydalı olacak. Bugünlerde Muhammed Emin'i bekliyorum ve Sveçin'in söylediği gibi, Zatialinize takdim edilme şerefine erişme niyetini beyan ederse onu derhal Petersburg'a göndereceğim. Bu bütün Kafkasya'ya yarar sağlayacaktır, çünkü Muhammed Emin'in, Şamil kadar dünya çapında şöhreti yoksa da hem Türkiye hem de Batılı komşularımız onun saygın adını iyi biliyorlar.

Müsaade buyurursanız General Filipson için Aziz Aleksandr Nevski nişanı teklif etmek istiyorum; birlikleri için de memnuniyetinizi belirtmeyi lütfediniz. Başarıyı ve şanı onun gayretleri taçlandırdı. Onların katkısı olmasaydı Sağ Kanat birliklerinin üstün hizmetleri meçhul kalırdı. Ekselansları, onlardan lütfunuzu esirgemeyin.

Zisserman A.L., *Feldmareşal Prens A.İ.Baryatinski*, Moskova, 1890, T.2, s.323.

Kaynak: Tuganov R.U. (ed.), *Problemi kavkazskoy voyni i viseleniye çerkesov v predeli Osmanskoy imperii* (Kafkas Savaşı Problemleri ve Çerkeslerin Osmanlı İmparatorluğu Topraklarına Göç Ettirilmesi), Elbrus Yayınevi, Nalçik, 2001. Belge No 4, 10, 29, 39.

Çerkes Önderlerinin Avrupa'daki Diplomatik Girişimleri ve Türkiye'nin Dağılıları Rusya'ya Karşı Kutsal Savaşa Kışkırtması

17 Ocak 1863 - Türkiye'deki Rus Elçiliği'nin Askeri Danışmanı Albay Frankini'nin Savaş Bakanına Raporu

Çerkes meseleleriyle ilgili son zamanlarda çeşitli taraflardan elimize ulaşan bilgileri Ekselanslarına bildirmeyi görev sayıyorum.

Ülkedaşlarının entrikalarıyla ilgili bize bilgi sağlayan Naip Muhammed Emin, burada bize ilgisiz kalınamayacak iki belge iletti: Buradan Çerkesya'ya gönderilen son çağrı ve buradaki Çerkes kolonileri tarafından bütün Kafkas kabileleri adına Türk hükümetine hitaben sadrazama arz edilen bir dilekçe. Albay Boguslavski tarafından tercüme edilen bu iki belge bugün Bay Novikov tarafından Asya departmanına teslim edildi.

Diğer taraftan, Çerkes İsmail Paşa ve İsmail Bey tarafından birinci tercümanımız Bay Argiropulo'ya yapılan bildirimler ve özel yollarla bana ulaşan bilgiler, yurtdışına çıkmaya hazırlanan Çerkeslerin niyetlerini tam olarak bilmemizi sağlıyor. Bu bilgilerden bütün bu kabilelerin karşılıklı anlaşmayla birleştiği anlaşılıyor. Henüz tam anlamıyla gerçekleşmiş sayılmasa da görüş birliği içinde oldukları gerçektir, en azından son zamanlarda bunun güçlü şekilde ilerlediği söylenebilir. Yakınlaşma fikri Çerkesya'da doğamazdı. O başka bir yerden geldi ve yüzyıllık rekabetin sonucudur.

Ülkedeki yabancı etkisinin sonucunda, başlıca 3 kabileden 5'er kişi olmak üzere 15 kişiden ve 2 yasa temsilcisinden - bir müftü ve bir kadı - oluşan milli bir hükümet kurulması fikri yaratıldı. Bu konsey başlıca organizasyon işlerine ve genel çıkarların korunmasıyla ilgili konulara bakıyor.¹

Bu delegeler aracılığıyla meclis, sivil ve askeri Türk görevliler vasıtasıyla burada Konstantinopol'de kurulan komiteyle sürekli temas halinde bulunuyor. Devletin en yüksek makamlarında görevli kişiler,

¹ Seçilmiş Çerkes temsilcilerin 13 Haziran 1861'de Soçi vadisinde yaptığı toplantıda, Kuban'da ve Karadeniz kıyısında yaşayan toplulukların ittifak oluşturması, bu ittifakın yönetimi için de bir milli meclis kurulması kararı alındı. Meclis bölgeyi 12 idari birime ayırdı, her birine *muftiy*, *kadiy* ve *muhtar* tayin etti. Meclis genel seferberlik ilan edilmesi ve topyekün savaş kararları da aldı. Osmanlı ve Batı devletlerine yardım çağrısında bulundu, fakat karşılık alamadı (Editör R. Tuganov'un notu).

hatta muhtemelen bizzat sultan tarafından desteklenen çeşitli Çerkes gruplarının yardımıyla da ilişkiler kuruluyor.

Ekselanslarının malumu olduğu üzere büyük haremlerde çok sayıda Çerkes kadını bulunuyor. Bunlar milli meselelerde soydaşlarına yardım etmeyi ve sahip oldukları nüfuzu kullanmayı bahtiyarlık sayıyorlar.

Nihayetinde, milli meclis ve Konstantinopol'deki komite Londra'daki komiteyle sürekli ilişki içinde bulunuyor. Londra'da Bay Urquhart² (adı bir zamanlar yaşanan Vixen olayıyla birlikte anılır³) Parlamento'da ve İngiliz kamuoyunda Çerkeslerin temsilcisi durumundadır.

Bu ilişkiler Konstantinopol ve Çerkesya arasında Türk kaçakçıların *sandalları* sayesinde yürütülüyor. Bunlar o kadar olağanüstü bir süreklilik ve süratle hareket ediyorlar ki, hayret etmemek elde değil. Sorumluluklarına verilen görevleri büyük bir beceriyle yerine getiriyorlar. Bu amaçlarla Trabzon'da en yüksek makamlardaki görevlilerden pasaportlarına vize alıyorlar ve yarıdan kurtuluyorlar. Fakat Trabzon'da vize alan 2000 *sandaldan* ancak 400 ya da 500'ü Anapa'da veya Novorossiysk'te vazifelerini yerine getiriyorlar; diğerleri çoğunlukla Vardan'a veya Tuapse'ye gidiyorlar. Bu geçiş yöntemi o kadar rahat ki, ellerinde geçerli pasaportları olan ve barışçı bir yerel kabileye mensup kişiler bizim buharlıları değil de onların gemilerini tercih ediyor ve bu yolla evlerine dönüyorlar. Türk Komitesi Londra'daki komiteye dayanıyor. İngiliz halkının ve bizzat İngiliz komitesinin güvenini kazanan Londra komitesi, Avrupa'nın ülkelerinin davasına az ya da çok müdahale edeceğine dair Çerkeslerin kalplerindeki umudu her zaman destekliyor. Aynı zamanda Türk komitesi burada, Rusya'yla mücadele eden kabileye ihtiyaç duyduğu

² David Urquhart – İngiliz yayıncı ve siyaset adamı. 1830-1860 yılları arasında İngiltere'nin Kafkasya'da aktif politika yürütmesi için çaba harcadı. Yazılarında ve İngiliz parlamentosunda yaptığı konuşmalarda Çerkeslerin bağımsızlığının desteklenmesini savundu. (Bkz. Canbek Havjoko, "David Urquhart", *Gortsı Kavkaza*, Paris, 1933, No 38). (Editör R. Tuganov'un notu).

³ 1836 yılında Çerkeslere tuz ve silah götüren Vixen adlı İngiliz iskunası, Rus gümrük ve karantina bölgesi dışında, Sucuk Kale (bugünkü Novorossiysk) koyunda Rus sahil devriye gemisi tarafından yakalandı ve gemiye el konuldu. Rusya ile İngiltere arasında diplomatik krize yol açan olayda Urquhart Rusya'ya savaş açılmasını savunuyordu. (Editör R. Tuganov'un notu).

maddi yardımı topluyor. Burada toplanan para sayesinde vekiller Londra seyahatlerini gerçekleştirebildiler ve burada Çerkesler için birkaç bin tüfek satın alabildiler. İngiliz komitesinin etkisine gelince, vekillerin Londra'da uğradığı başarısızlığa rağmen Bay Urquhart ve dostları, herhalde bakanlığa karşı çıkmak amacıyla ve ilkelerine sadık kalmak için işbirliği ve destek sözü verdiler. Türklerin kışkırtmaları yüzünden heyet, gezilerinin ve Avrupa'dan bekledikleri yardımın başarısından, Kafkas kabileleri arasında bir anlaşmanın gerçekleşmesi ihtimalinden şüpheye düştü ve ancak uzun süren ısrar sayesinde Türk konseyi şimdi faaliyete geçiyor. Çerkeslere aralarındaki ayrılıkların Rusların başarısının artmasına yardımcı olduğunu ve halk adına hareket edebilecek bir hükümetleri olmaması sebebiyle, birleşmemeleri durumunda Avrupa'nın onları tanıyamayacağını; Rusya'nın işgal politikasının artık gizli olmadığını, daha fazla gecikirse Rusya'nın bütün kabileleri birbiri ardına fethetmeye başlayacağını telkin ettiler. Bu görüşler ve bu kışkırtmalar çeşitli zamanlarda, İttifak veya sultan adına konuşan Çerkes veya Türk görevliler tarafından Çerkesya'ya iletiliyordu. Milli Meclis kurulduğundan itibaren ona şu tavsiyelerde bulundular:

- 1) Farklı askeri hiyerarşisi olan milis gücü kurmak;
- 2) Meclisin faaliyet göstermesini sağlayacak vergi koymak;
- 3) Kurallara uymayanlar için ceza koymak;
- 4) Silah tamiri, cephane ve barut hazırlanması için atölyeler

kurmak, bütün bunları buradan görevliler ve işçiler yardımıyla tedarik etmek. Onlar işleri idare edecekler ve Çerkeslere ülkenin zengin madenlerinden yararlanmayı öğretecekler.

Bu organizasyon planı gerçekleştirme yolunda bulunuyor. Aldığımız güvenilir haberlere göre, milislerin artık meclis tarafından tayin edilen kendi yöneticileri var, halk tarafından tanınıyor ve ortak çıkarlara göre hareket edecek Büyük Meclis'in emriyle askeri faaliyetlerine başlayacak.

Naip tarafından bize ulaştırılan beyanname Babıali'de ilan edildi. Bu, delegelerin Avrupa'dan dönmesinden sonra yayınlanan bir tür manifesto. İçinde toplu kanunlar bulunuyor ve Rusya'nın üzerlerinde hakimiyetini genişlettiği zamandan beri Çerkeslerin neler kaybettiğini öne çıkarıyor. Delegelerin Avrupa'daki başarılarının yarattığı ilgiden,

Rusya İmparatorluğu'nun kaçınılmaz çöküşünden ve gelecekte bağımsız Kafkas eyaletlerinin tanınacağından bahsediyor.

Bütün bu kararlar, kıskırtmalar, bu kutsal savaş çağrısı ülkede büyük bir heyecan yarattı. Söylendiğine göre, önümüzdeki bahar asıl isyan başlayacak, sadece taaruz olmayacak ve çok daha şiddetli olacak. Şamil'den sonra ilhak olan Dağıstan'ın ve bütün eyaletlerin güçlerini birleştireceklerine dair halk arasındaki dolaşan söylentilerin ayrıntılarından bahsetmeye gerek görmüyorum.

Dağıstan'dan gelen bazı göçmenler Çerkeslerle müşterek görüşmeler yapıyorlar ve onların vatanlarıyla ilişkilerini desteklemek istiyorlar, bu hususta ümitkar teminatlar veriyorlar ve memnuniyetsizlik havasını Rusya'nın Kafkas eyaletlerinde İslam'ı yıkmak istemesiyle açıklıyorlar.

Bazıları son zamanlarda bunda ilerici bir karakter görüyorlar, fakat onların henüz, kişiliğinde üst iktidarı birleştirebilecek bir liderleri yok. Çerkesler hala Babıali çevresinde birleşiyorlar. Ülkeye yabancı olan Türk paşası, önceden rekabet halindeki bütün tarafları birleştirdi ve halka Türkiye'nin himayesini gösterdi. Fakat Babıali hem bu yüksek meselelere para ayıramaması yüzünden, hem de kendi itibarının düşmesinden ve savaş halinde bulunduğumuz bir halka sempatisini açıkça göstermekten korktuğundan şimdiye kadar bu isteklere kulağını tıkadı. Sadrazama sunulan ve Muhammed Emin tarafından bize iletilen son arzuhal bu eksikliği ima ediyordu.

Eğer Babıali bu iktidarı maddi olarak desteklerse, işlerin gidişatı naibi yönetici olarak seçmekte mutabık olduklarını gösteriyor. Fakat bu dilekçe sadece Ubıhların yöneticileri tarafından imzalanmış.

Babıali bir gün Çerkesya'nın arzusuyla mutabık kalırsa Çerkesya'nın milli duygularına güçlü bir saik verecektir ve onun Rusya'dan uzaklaşmasına yol açacaktır. Genel olarak, sayın bakan, Çerkesya'nın işbirliği arenası olduğu olaylardaki Babıali'nin işbirliğine gelince, bizim için her şey açık, fakat maalesef Türk hükümeti hakkında hiç belgemiz yok. Suçlu çok fazla, Türkiye'yi sempatisini azaltmaya zorlamak için de uygun dil ve bugünkü politikamızla çelişen yöntemler kullanmamız gerekiyor.

Diğer taraftan, onlara yardım olarak giden paranın, buradan Çerkesya'ya giden silahın, cephanenin sıkı şekilde kontrol edilmesi imkansız değilse de zor... Elimizdeki vasıtalar, özellikle de bu kısıtlı

şartlarda maalesef bunlar; devriye gemilerimiz zorluklar yaşıyor, hattaki gemi sayısının artırılmasıyla daha etkili olabilirler. Kimsenin şüphesi yok ki, Doğu Karadeniz tarafında Türkiye ile irtibat gittikçe daha kolay hale geliyor. Bu irtibatın tamamen kesileceği, fethedilmeyen kabilelerin silah bırakacağı gün de gelecek.

Kafkasya'nın nihai olarak bastırılmasını geciktiren faaliyetlerin sonuçlarını Ekselanslarına sunduktan sonra, buradaki başlıca Çerkes önderlerinin ülkelerinin geleceğine dair düşüncelerini Size bildirmeyi görevim sayıyorum. En itimatsız olanlar bile delegelerinin Londra'ya yaptığı başarısız gezilerden sonra şuna kani oldular; bundan sonra Avrupa'dan bekleyecekleri bir şey yok, şimdiye kadar besledikleri bütün umutların tamamen yanılısına olduğunu, bunlardan vazgeçmek gerektiğini bugün iyi anlıyorlar. Doğanın onlardan esirgemediği akılla ve edindikleri tecrübeyle bu ülkenin insanları, Türkiye'nin onlar için uzun vadede bir dayanak olamayacağına günden güne inanıyorlar. Rusya'ya karşı mücadelelerinde yalnız olduklarını ve yalnız kalacaklarını, bu eşit olmayan savaşın sonunun uzun süre belirsiz kalmayacağını anlıyorlar. Ülkeleri için yıkıcı ve yok edici olan savaştan kaçınmak, haklarını ve geleceklerini korumak isteğiyle, Rusya'nın uzlaşmayı kabul edeceği koşulları öğrenmeye çalışarak değişik mücadele yollarına başvuruyorlar. Rusya'nın himayesinde, alabilecekleri kadar geniş haklarla bir özerklik hayali kuruyorlar ve bütün faaliyetlerinin yalnızca kendi çıkarlarının sağlanması için olduğunu kanıtlamak için gayretlerini birleştiriyorlar. Bütün bu dolaylı sözler, sayın bakan, büyük bir itina ile toplandı ve sadece bilgi amacıyla veriliyor. Bununla birlikte, onlar bir gün imparatorluk hükümetinin önüne gelirse ve henüz fethedilmemiş halkla bir uzlaşma yolu bulunursa, bugün halk ve ortak yönetim altındaki meclis arasında kurulmuş olan iyi anlayış bir derecede müzakereleri kolaylaştıracaktır.

Bu raporun sonunda müsaadenizle, sayın bakan, halihazırda hakkında malumat sahibi olduğunuz Muhammed Emin'in bir arzını size iletmek isterim. Kendisi İmparatorluk ihsanından para mükafatı ile yararlanmak istiyor. Mekke'den döndükten sonra ailesiyle birlikte Bursa'ya yerleşmeye karar verdi, orada yer aldı, fakat onu tertip ve tanzim etmek için parası yok. Onun niyetleri, kalbinin derinindekiler hususunda Ekselanslarına naif görünmek istemem, fakat hareketlerinde yanlış bir şey yapmadı. İtaatkarlığının şimdiye kadar

bize özellikle bir faydası olmadıysa da, isteklerinin reddi bizim için sakınca yaratabilir. Bu ihtiyatlılık ona karşı dikkatli bir ilişki içinde olmamızı gerektiriyor ve tahmin ediyorum ki, bunu ilk fırsatta değerlendirirsiniz, bilhassa şu durumda onu Sizin teveccühünüze mazhar edebilirdim.

Derin hürmetlerimle, Sayın Bakan, Ekselansları,
Frankini⁴, Topçu Albayı.
Konstantinopol.

RGVIA (Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi), f. 38, op. 30/286, se. 873, d. 8, l. 21—28.

Kaynak: Tuganov R.U. (ed.), *Trağıçeskiye posledstviya Kavkazskoy voyny dlya adıgov (Kafkas Savaşı'nın Çerkesler İçin Trajik Sonuçları)*, Nalçik, El-Fa, 2000, Belge No 36, s. 57-63.

⁴ Viktor Antonoviç Frankini (1820-1892) — 1857-1870 yılları arasında İstanbul'da Rusya elçiliğinde görevli askeri ateşe. Birçok dil bilen Frankini İstanbul'dan sonra Kafkasya'da ve Tahran'da idari görevlerde bulundu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'nın eline geçen Kars'ın ilk Rus valisiydi. (ç.n.)

Kitap Tanıtımı

Kuzey Kafkasya’da Çerkeslere Uygulanan Politik Baskılar (1918-1940)
(Политические репрессии черкесов на Северном Кавказе (1918 – 1940-е гг.))
Ayşat K. Şaparova
Nalçik: İGİ KBNTS RAN, 2017. 824 s.

Marat Gubjokov*
Çev. Murat Topçu-Papşu

Her ülkenin tarihinde geçmişin farklı biçimlerde okunan sayfaları var ve bunların yorumlanması sık sık karşıt görüşlerin çatışmasına yol açıyor. Radikal sosyal dönüşümlerin yaşandığı ve Rusya İmparatorluğu’nun çehresini kökten ve geri dönülmez biçimde değiştiren 20. Yüzyıl, Rusya tarihinde uzun süre böyle tartışmalı bir dönemi olarak kalacak. Rusya İmparatorluğu’nun boşalttığı geniş alanı yeni ve toplum düzeninde tamamen farklı ilkeleri olan büyük Sovyet devleti doldurdu. Fakat ülkenin, Çerkesler de dahil istisnasız bütün halklarının bunun için ödemek zorunda kaldığı bedel aşırı yüksek oldu. Sovyet işçi-köylü devletinin sosyal standartlarına uymayan Çerkes aydınları ve seçkinleri bu dönemin temelsiz politik baskılarının kurbanları oldular.

Politik baskı ve etnik temizlik konusunu oldukça ayrıntılı ortaya koyan ülkemiz tarih yazımında, SSCB’nin diğer halklarının kaderini paylaşan Çerkeslerin temsil edilmemiş olması çelişkilidir. Rusya Bilimler Akademisi Kabardey-Balkar Beşeri Araştırmalar Enstitüsü

* Marat Gubjokov – Tarih Bilimleri Adayı, RF Adıgey Devlet Üniversitesi, T.M. Keraşev Beşeri Araştırmalar Enstitüsü (ARİGİ) Etnoloji ve Halk Sanatı Bölümü. *Vestnik nauki ARİGİ’de* yayınlanan yazısının çevirisidir (№18 (42) s. 166-168).

bilimsel arşiv bölümü başkanı Aysat K. Şaparova tarafından yayına hazırlanan çalışma bu bakımdan daha da değer kazanıyor.

Şaparova için bu sadece akademik bir araştırma konusu değil, sonuçlarını bizzat yaşadığı bir olay. Anne babası – Kuçuk Cambek-Gireyeviç Tazartukov ve Aslıhan Titovna Konova – kendi vatanlarından uzakta, politik baskıdan kaçan çok sayıda Çerkesin sığındığı Çeçenistan’da karşılaştılar. Babası gibi birçokları, Sibiryaya sürgününü yaşayanlar ve Büyük Anayurt Savaşı’nın (İkinci Dünya Savaşı) ateş çemberinden geçenler de doğdukları topraklara bir daha dönemediler. Kuçuk Tazartukov’un ailesi için Çeçenistan ikinci ev oldu. Aysat Şaparova da burada, Assinovskaya köyünde doğdu. Ailesi Çerkesya’ya ancak 1970’li yıllarda dönebildi.

Şaparova’nın aile tarihine duyduğu büyük ilgi zamanla çok sayıda Çerkes ailesine dokunan bu trajedinin derinlerine inme, kurbanlarının acılı öykülerini ortaya çıkarma isteğine dönüştü. Kabardey-Balkar Beşeri Araştırmalar Enstitüsü arşivinde “Büyük Terör” yıllarında baskıya uğrayan tanınmış bilim ve kültür insanları için bölümler kurulmasını sağladı. Şaparova ayrıca toplum avukatlığı misyonu da üstlenerek Kabardey-Balkar Politik Baskı Kuruluşu nezdinde, iftiraya uğrayan ve suçsuz yere mahkum edilen Çerkeslerin itibarının iade edilmesini, mağdurların birçoğunun rehabilitasyon hakkı elde etmesini sağladı.

Aysat Şaparova tarafından Nalçik’te 2017 yılında yayınlanan *Kuzey Kafkasya’da Çerkeslere Uygulanan Politik Baskılar (1918–1940)* (Politicheskiye repressii çerkesov na Severnom Kavkaze (1918-1940 gg.) adlı kitap bu misyonun devamı sayılabilir. 824 sayfalık geniş hacimli kitap, arşiv belgelerinden ve geçmişin trajik olaylarına tanıklık edenlerin anılarından oluşuyor. Kaynak kişilerin birçoğu, siyasetten tamamen uzak, sadece sınıf aidiyetleri nedeniyle kurban olan aristokrat ailelerin temsilcileri. Kafkas Savaşı’ndan sonra çok uzun ve sancılı şekilde kendine gelebilen Çerkes halkının en iyi niteliklerini taşıyan, vicdanlı ve çalışkan, bilgiye değer veren ve halkının aydınlanması için çaba gösteren bu insanlar “kızıl terör” ve ardından da onlarca yıl süren sistemli baskı yıllarında yok edildi.

Çerkeslere Uygulanan Politik Baskılar soyutlama yapabilen, metinden uzaklaşabilen profesyonel bir tarihçi için bile çok ağır bir kitap... Her öykünün ardında yakınların ölümü, sürgünün dehşeti,

hayattan çalınan yıllar, parçalanan aileler ve yok olan umutlar var. Okuyucu konunun derinliğine indikçe hissettikleri, kitabın kalın kapağının altından dökülerek ve bizi bu çağdan ayıran zamanın kalın tabakasından sızarak elle tutulur bir acıya dönüşüyor.

En etki uyandıran kaynaklardan biri de kitabın başında yer alan ağıtlar (*ğıbze*). Bu ağıtların hüznünlü tınıları, Sovyet döneminin coşkulu marşlarını ve sosyalist inşanın başarıları hakkındaki zafer nutuklarını bastırarak, kitabın son sayfasını çevirinceye kadar okuyucunun zihninde çınlıyor.

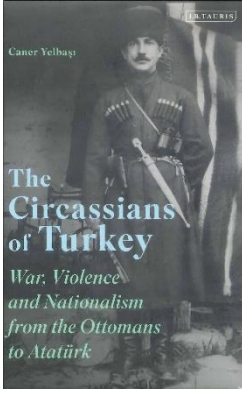
Yakınları hiç iz bırakmadan ortadan kaybolan, kendileri hapse atılan, kamplara sürülen, Sibiryaya ve Orta Asya'daki özel yerleşimlere yollanan kişilerin anıları kitapta ağırlığı oluşturuyor. Birçoğu başarılarına gelecekleri sezerek, ailelerini kurtarmak amacıyla bütün Kafkasya'ya dağılmak zorunda kalmış. Azerbaycan, Dağıstan, Çeçen-İnguşetya, Osetya, Abhazyaya ve Gürcistan Çerkes ailelerin sığınağı olmuş. Bazıları da uzaklara, Türkiye, Fransa ve diğer ülkelere gitmiş.

Bu insanların sade öyküleri en zor zamanlarda bile yaşama dirençlerini, cesaretlerini, insan sevgilerini yitirmediklerine tanıklık ediyor. Acı öykülerini anlatanlar intikam duygusuyla dolu değiller. Kendilerine ve ailelerine bu acıları çektirenlerin adlarını anmıyorlar. Tek istisna 1920–30'lu yıllarda Kabardey-Balkar'ın muktedir yöneticisi Betal Kalmıkov sayılabilir. Kötülüğün kişileşmiş hali olarak görülen Kalmıkov, insan ahlakının bütün ilkelerini çiğneyen şeytani bir karakter olarak birçok anıda karşımıza çıkıyor.

Anlatıcılar ailelerine yaban ellerde hayatta kalmaları için yardım eden, son dilim ekmeklerini onlarla paylaşan, onları devletin her şeyi gören gözünden saklayarak kendi yaşamlarını tehlikeye atan insanları derin bir minnetle anıyor.

Kitabın son bölümünde ailelerin kişisel arşivlerinden çeşitli belgeler, dilekçeler, mahkeme kararları ve politik baskı kurbanlarının zorlu rehabilitasyon süreçlerini gösteren resmi belgeler sunulmuş.

Çerkeslere Uygulanan Politik Baskılar kitabı, kuşkusuz, Sovyet iktidarı yıllarında yıkıcı müdahalelere uğrayan Çerkes toplumunun tarihiyle ilgili sonraki kapsamlı çalışmalar için temel olacaktır. Bu çalışmanın yayınlanması hakikatin aydınlanması yolunda çok önemli bir aşamadır. Hafızasızlıktan gerçek bilgiye giden yol her zaman zorludur, fakat bu yol yürünmek zorunda...

The Circassians of Turkey: War, Violence and Nationalism from the Ottomans to Atatürk

Caner Yelbaşı

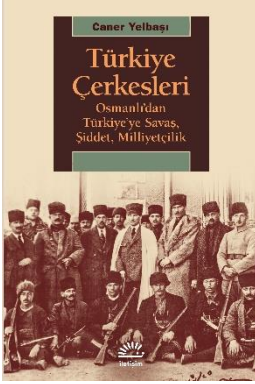
I.B.Tauris: 22 Aug. 2019. 556 p.

ISBN-10: 1788314476

ISBN-13: 978-1788314473

Arka Kapak Yazısı

Çerkesler, 1864'te Rusya'nın Kafkasya'yı ele geçirmesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu'na sürgün edildiler ve Tuna eyaletleri, Teselya, Suriye, İç Anadolu ve Marmara Denizi'nin güney kıyıları başta olmak üzere imparatorluğun birçok yerine yerleştirildiler. Rusya ile yapılan savaşların deneyimli gazileri olarak birçok Çerkes Osmanlı İmparatorluğu'nun paramiliter gruplarına dahil edildi ve daha sonra Kurtuluş Savaşı'nda her iki tarafta da savaştı. Caner Yelbaşı kitabında, 1918'den sonraki kaotik yıllarda Kuzeybatı Anadolu Çerkeslerinin oynadığı karmaşık ve önemli rolü ortaya koyuyor. Bu kitapta bahsedilen Çerkeslerin bir kısmı resmi Türk tarihçiliği tarafından ya ilk başta Osmanlı Hükümeti tarafını tuttukları için ya da Ankara'da Mustafa Kemal'in önderliğinde yürütülen milli hareketten bir noktada ayrıldıkları için sık sık "hain" olarak nitelendirildiler. Bu çalışma, bu anlatıyı, Çerkeslerin İmparatorluk ve Cumhuriyet topraklarındaki varlıklarını bazen örtüşen ve bazen de birbiriyle çelişen akrabalık ve politik sadakat bağları üzerinden ortaya koyarak revize etmektedir. Yelbaşı, erken cumhuriyetin kurulmasında Çerkeslerin ne kadar etkin bir rol oynadıklarını ve Kemalist rejimin Türkleştirme politikalarının 1918'den sonraki yirmi yılda dünyalarını nasıl bozduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı ve Cumhuriyet arşivleri gibi çeşitli birincil kaynakları ve hatıralar, basın gibi ikincil materyalleri kullanan bu kitap, Kürtler veya Ermenilerden farklı olarak, henüz Türkiye çalışmalarında bilimsel olarak dikkat çekmeyen bir azınlığa ışık tutuyor. Bu nedenle Ortadoğu, Osmanlı ve Türkiye çalışmaları alanlarındaki bilim adamları için hayati bir kaynak olacaktır.

Türkiye Çerkesleri
Osmanlı'dan Türkiye'ye Savaş, Şiddet,
Milliyetçilik
Caner Yelbaşı
İletişim: 2019. 288 s.
ISBN 9789750527685

Arka Kapak Yazısı

“Erken Cumhuriyet dönemi idarecileri için Çerkeslik hatırlanmak istenmeyen Osmanlı geçmişini, İstanbul ve Ankara arasındaki iç savaşı ya da 'hain' Çerkes Ethem'i anımsatan bir olguydu. Diğer taraftan, nüfusunun büyük bir kısmı köylerde ve kırsal bölgelerde bulunduğu için Çerkeslerin tamamen asimile edilmesi ya da Türk kimliğinin benimsetilmesi gerçekleşmedi.”

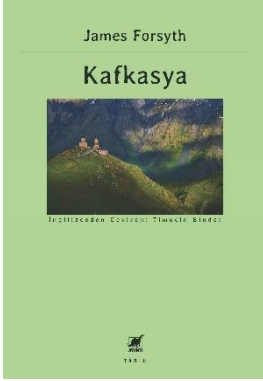
Caner Yelbaşı, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Cumhuriyet dönemine uzanan ulus-devlet inşa sürecinde Çerkeslerin serencamını anlatıyor.

Büyük ayrışma ve kırılmalara sahne olan 1919-1920 kesitinin, bu süreçte özel bir yeri var. Padişahı ve İstanbul Hükümeti'ni destekleyen Çerkesler - ve Kuva-yı Milliye ile Ankara Hükümetine destek veren Çerkesler. .. Çerkes paramiliter güçleri ile Ankara hükümeti arasında işbirliği - ve rekabet... Güçlü ve saygın müttefikten hasma dönüşen Çerkes Ethem “meselesi”... Çerkes Ethem'in tasfiyesinden sonra İzmir'de Yunan işgali altındaki bölgede toplanan dar katılımlı “Çerkes Kongresi” - ve büyük Çerkes çoğunluğunun bu “ayrılıkçı” girişime kayıtsızlığı...

Kitap, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da Çerkeslerle ilgili tehdit algısının uzun süre devam ettiğini anlatıyor. Bu algının oluşmasında, gerek Çerkes Ethem tecrübesinin hafızadaki izleri ve Mustafa Kemal'e karşı İttihat ve Terakki muhalefetine bazı önde gelen Çerkeslerin yer alması; gerek Çerkeslerin itibarlı bir mevki tuttukları eski rejimin kalıntıları gibi görülmeleri rol oynamış. Ancak zamanla, rejimin Çerkeslerle ilgili tehdit algısının ortadan kalktığı görülüyor. Dahası,

özellikle devletin güvenlik aygıtında geniş bir istihdam alanı buluyorlar. Dil ve kimlik haklarıyla ilgili "meseleler" ise ancak 1950'lerden sonra kendini yavaş yavaş duyurmaya başlayacak...

Türkiye Çerkeslerinin son yüz yıllık tarihi hakkında temel başvuru kaynağı niteliğinde bir eser.

Kafkasya
(The Caucasus - A History)
James Forsyth
Çev. Timuçin Binder
Ayrıntı: 2019. 912 s.
ISBN: 978-605-314-398-7

Arka Kapak Yazısı

Elinizdeki bu kitap Kafkasya'yı enine boyuna inceleyen büyüleyici bir çalışma. Avrupa, Asya ve Ortadoğu'nun sınırlarında yer alan bu karmaşık bölgenin tarih öncesinden bugününe ışık tutan, Kafkasya'nın tarihini bir bütün halinde sunan kitap, modern tarihçiliğin emsalsiz örneklerinden biri. Kafkasya binlerce yıl boyunca birbirleriyle kesişen göç, istila, ticaret ve kültür yollarının bir merkezi; Avrupa ile Asya arasında tekrar tekrar karşılaşılan, istilalara açık bir köprü olmuştur. Hem İngilizce ve Rusça kaynaklara hem de Farsça ve Arapça çevirilere dayanan bu yetkin çalışma, bölgenin Ermeniler, Azeriler, Çeçenler, Dağıstanlılar, Çerkezler ve Gürcüler de dahil olmak üzere yerli toplulukları ve onların, bölge yaşamında bugün hâlâ rol oynayan bölge dışından topluluklarla ilişkileri üzerinde yoğunlaşmakta. Kitap bunun yanı sıra, Kafkas ülkelerinde Rus emperyalizminin rolüne ve yerli topluluklarının büyük bir kısmının nazik dengelere dayanan bağımsızlık girişimleri uğruna umutsuz mücadelelerine eleştirel bir bakış açısı da sağlamaktadır.